

Tadqiqot.uz

ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМДА РАҶАМЛИ ТИЗИМЛАРНИ ҚҰЛЛАШ: ФИЛОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА СОҲАСИДА ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕҢЦИЯЛАР ВА РИВОЖЛАНИШ ОМИЛЛАРИ

МАВЗУСИДАГИ ХАЛҚАРО ИЛМИЙ - АМАЛИЙ
МАСОФАВИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ

1 МАЙ, 2020 | ТОШКЕНТ

CONFERENCES.UZ

**"ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМДА РАҚАМЛИ
ТИЗИМЛАРНИ ҚЎЛЛАШ: ФИЛОЛОГИЯ ВА
ПЕДАГОГИКА СОҲАСИДА ЗАМОНАВИЙ
ТЕНДЕНЦИЯЛАР ВА РИВОЖЛАНИШ
ОМИЛЛАРИ"**

**"ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В
СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ:
СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ФАКТОРЫ
РАЗВИТИЯ В ФИЛОЛОГИИ И ПЕДАГОГИКЕ"**

**"DIGITAL TECHNOLOGIES IN MODERN
EDUCATION: CURRENT TRENDS AND
DEVELOPMENT FACTORS IN PHILOLOGY AND
PEDAGOGY"**

Замонавий таълимда рақамли тизимларни қўллаш: Филология ва педагогика соҳасида замонавий тенденциялар ва ривожланиш омиллари [Тошкент; 2020] 1 май 2020 йил. -Тошкент: Tadqiqot, 2020. -421 6

Ушбу тўплам замонавий таълимда рақамли технологиялар: Филология ва педагогика соҳасида замонавий тенденциялар ва ривожланиш омилларига багишланган тезисларни қамраб олган.

DOI 10.26739/conf_02/05/2020

Ушбу тўпламнинг электрон шакли бизнинг сайтимизда
<https://tadqiqot.uz/conf/>

Бош муҳаррирлар

1.Умаров Алишер Юсуфжанович Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети ректори, ф-м.ф.н., доцент

2.Тухтасинов Илхом Мадаминович Самарқанд давлат чет тиллари институти ректори, п.ф.д., доцент

Тахририят кенгаши

3.Абдуллаева Барно Сайфутдиновна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети проректори, п.ф.д., профессор

4.Шахобиддин Сайдович Ашурев Самарқанд давлат чет тиллари институти проректори, ф.ф.н., доцент

5.Джураев Рисбой Хайдарович Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети академиги, п.ф.д.

6.Асқаров Ахмадали Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети академиги, т.ф.д.

7.Ли Ю Ми (Жанубий Корея) Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети PHD

8.Лутфуллаев Махмуд Ҳасанович Самарқанд давлат чет тиллари институти профессори, п.ф.д.

9.Мирсанов Файбулло Қулмуродович Самарқанд давлат чет тиллари институти доценти, ф.ф.д.

10.Насруллаева Нафиса Зафаровна Самарқанд давлат чет тиллари институти доценти, ф.ф.д.

11.Кисилев Дмитрий Анатолевич Самарқанд давлат чет тиллари институти доценти, ф.ф.д.

12.Сувонова Нигорабону Низамиддиновна Самарқанд давлат чет тиллари институти доценти, ф.ф.н.

13.Файбуллаев Отабек Мухаммадиевич Самарқанд давлат чет тиллари институти профессори, фалс.ф.д.

14.Муслимов Нарзулла Алиханович. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети профессори, п.ф.д.

15.Халиков Аъзам Абдусаломович педагогика Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети профессори, п.ф.д.

16.Уразова Марина Батировна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети профессори, п.ф.д.

17.Мирсолиева Мухаббат Тухтасиновна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети доценти, п.ф.д.

18.Мамадалиев Абдумажид Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети доценти, п.ф.н.

19.Садикова Альбина Венеровна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети доценти, п.ф.н.

20.Авазов Шериммат Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети профессори, п.ф.н.

21.Мамараҷабова Зулфия Нарбаевна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети профессори, п.ф.н.

22.Адилова Соодат Ҳусановна Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети доценти, п.ф.н.

23.Расулов Анвар Баҳодирович Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети бўлим бошлиғи, PHD

24.Абдазимов Азиз Абдусобирович Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети бўлим бошлиғи,

25.Рахимова Гулсанам Аширбековна Ўзбекистон Миллий Университети Хорижий Филология факультети Табиий йуналишлар бўйича чет тиллар кафедраси мудири

Тўпламга киритилган тезислардаги таълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъуллар

©Муаллифлар жамоаси

©Tadqiqot.uz

Page Maker\Верстка\Саҳифаловчи Шахрам Файзиев

Контакт редакций журналов: www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амир Темур пр.1, дом-2.
web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел:(+998-94) 404-00-00

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email:info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-00-00

Ассалому - алайкум ҳурматли конференция қатнашчилари!

Барчамизга маълумки, 2020 йил Ўзбекистонда ҳурматли Юртбошимиз томонидан "Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш" йили деб эълон қилинди. Бу эса Президент Шавкат Мирзиёевнинг илм-маърифат ва технологиялар ривожига алоҳида аҳамият қаратганлиги ҳамда Олий Мажлисга Мурожаатномасида белгиланган муҳим вазифаларнинг ижросини таъминлаш мақсадида 2020 йилнинг 1 май куни "Замонавий таълимда рақамли технологиялар: филология ва педагогика соҳасида замонавий тенденциялар ва ривожланиш омиллари" мавзусида илмий-амалий онлайн конференция ўтказилмоқда.

Тараққиётга эришиш учун, рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллашимиз зарур ва шарт ҳамда бу ҳолат таълим соҳасида ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бугунги кунда рақамли технологиялар жамиятнинг барча соҳаларига фаол кириб бормоқда. Бу йўналишда акселратор сифатида банк хизматлари ва иқтисод йўналишларини келтириш мумкин. Ахборот ресурслардан барча қатламдаги инсонлар учун қулайлиги боис, бугунги кунда ахборот технологиялари жамият олдига қўйилган жуда кўплаб масалаларни еча олиш имконияти пайдо бўлди. Бундан ташқари робототехника соҳасини ривожланиши банк соҳасида фаолият юритаётган ходимларга рақобат бўла олаётганлиги ҳам таъкидлаш зарур.

Рақамли технологияларни қўллаш жамият олдига бир қатор масалаларни қўймоқдаки, улар рақамли технологияларни жорий этиш этикаси, ҳимоя қилиш воситалари, ҳуқуқий аспектлари ва бошқа талабларни долзарб қилиб қўймоқда.

Замонавий таълим тизимида рақамли технологияларни яратиш ва жорий этиш бир қатор масалаларни ечишни тақозо қилмоқда. Бу эса ўз навбатида таълим тизимида рақамли технологияларни яратиш ва жорий этиш борасида қатор илмий-тадқиқот ишларини олиб боришини талаб этади.

Ушбу нуфузли халқаро конференцияда муҳокома этилаётган масалалар қўйидаги йўналишларни қамраб олган:

- таълим муассасаларида масофавий таълимни қўллаш имкониятлари;
- талабалар билимини баҳолашда рақамли технологиялар самарадорлиги;
- бадиий матнлар таҳлили ва таржимасида электрон дастурлардан фойдаланиш имкониятлари;
- компьютер лингвистикасининг филология соҳасидаги аҳамияти.

Конференцияга келиб тушган илмий мақолалар географияси жуда кенг бўлиб Республикализнинг барча вилоят ва шаҳар марказлари олий ўқув юртлари профессор-ўқитувчилари ва магистрантларини қамраб олганлигини гувоҳи бўлишимиз мумкин. Ўйлайманки, юқоридаги йўналишлар буйича илмий тадқиқотлар замирида олиб борилган ва давом этаётган баҳс мунозаралар ўз самарасини беради.

Конференцияда муҳокома этилаётган маъruzalар, мақолалар ва улар асосида ишлаб чиқилган хulosса ҳамда таклифлар Ўзбекистон Республикасининг таълим тизимини рақамли технологиялар асосида самарадорлигини оширишда хизмат қиласи, деб ўйлайман.

Шу ўринда халқаро конференцияни ташкил қилган ташкилотчиларга ҳам ўз миннатдорчиликимни билдираман.

Конференция ишига муваффақиятлар тилайман.

*Тухтасинов Илҳом Мадаминович
педагогика фанлари доктори, доцент,
Самарқанд давлат чет тиллар институти ректори*

ФИЛОЛОГИЯ ЙЎНАЛИШИ

1.Тухтасинов Ильхомжон Мадаминович	
ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ.....	8
2.Ашурев Шаҳобиддин Сайдович	
МАҚОЛ ВА МАТАЛЛАР ЎЗИГА ХОС МИКРО МАТН СИФАТИДА.....	13
3.Лутфуллаев Махмуд Ҳасанович	
РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИГА ҚЎЛЛАШ ИСТИҚБОЛЛАРИ.....	17
4.Лутфуллаева Дурдана Эсоновна, Сапарниязова Муяссар	
ЎЗБЕК ТИЛИДА НОМЛАРНИНГ ИНФОРМАТИВЛИК ФУНКЦИЯСИ.....	21
5.Лутфуллаев Махмуд Ҳасанович, Абдуллаева Шахзода Абдуллаевна, Шодмонқулов Миролим Турович	
ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЛАРНИ ЯРАТИШ ВА ЖОРӢӢ ҶИШ КОНЦЕПЦИЯСИ.....	25
6.Умархўжаев Мухторхон Эшонхўжаевич, Абдуманиононов Ҳожиакбар Акмалжон ўғли	
ўЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДАГИ БАРЧА ТАЪЛИМ ТИЗИМЛАРИ УЧУН "ЛУФАТЛАР ОИЛАСИ" ТУЗИШ ТЎҒРИСИДА МУЛОҲАЗАЛАР.....	30
7.Тоирова Гули Ибрагимовна	
МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМНИНГ ИМКОНИЯТЛАРИ.....	34
8.Мамарасулоva G.A., Mamarasulova M.A.	
THE ROLE OF ORIENTALISM IN ENGLISH ROMANTIC POETRY.....	37
9.Салиева Заррина Илхомовна	
СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КРИТИЧЕСКОМУ МЫШЛЕНИЮ (на примере обучения навыку говорения на английском языке).....	40
10.Сиддиқова Шоҳида Исоқовна	
ЎЗИНИКИ БЎЛМАГАН КЎЧИРМА ГАПЛАРГА ДОИР.....	43
11.Хамроева Шаҳло Мирджоновна	
КОРПУС ЛИНГВИСТИКАСИДА РАЗМЕТКАЛАШНИНГ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИ.....	46
12.Барлибоева Ситора Комилжон қизи	
ЎЗБЕК ВА ДУНЁ ТИЛШУНОСЛИГИДА КОММУНИКАТИВ СТРАТЕГИЯ ВА ТАКТИКА ТУШУНЧАЛАРИНИНГ ЎРГАНИЛИШ ТАРИХИ.....	50
13.Қосимова Феруза Ҳурсанали қизи	
ИНГЛИЗ ТИЛШУНОСЛИГИДА ТИББИЙ ТЕРМИНЛАРНИНГ ЎРГАНИЛИШИ.....	53
14.Исмаилова Лайло Ҳондамировна	
ИҚТИСОДИЙ ТУРИЗМ РИВОЖИДА РЕКЛАМАНИНГ ТУТГАН ЎРНИГА ДОИР.....	55
15.Раджапова Феруза Абдуллаевна, Сапарова Интизор Пулатжоновна	
БАДИЙ ТАФАККУР ТАДРИЖИ ВА УСЛУБИЙ КЎРИНИШЛАР.....	58
16.Раджапова Феруза Абдуллаевна, Кличева Наргиза Ашираевна	
СУҲБАТЛАРДА ИЖОДКОР АДАБИЙ ҚАРАШЛАРИ.....	60
17.Нуруллаев Ҳасан Тўхтаевич	
НЕМИС ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ СОМАТИК ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРГА КОГНИТИВ ВА ЛИНГВОМАДАНИЙ ЁНДАШУВ.....	64
18.Мухлиса Сабирова Кадамовна	
НУТҚИЙ АКТ ҲАҚИДАГИ НАХАРИЙ ҚАРАШЛАР ВА ГАЗЕТА МАТНЛАРИДА ЛОКУТИВ АКТНИНГ ИФОДАЛАНИШИ.....	66
19.Инамова Марина Тимуровна, Абдуманнонов Ҳожиакбар Акмалжон ўғли	
ПРОБЛЕМЫ РАЗРАБОТКИ СЛОВАРНОЙ СТАТЬИ В МНОГОЯЗЫЧНОМ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОМ СЛОВАРЕ УЧЕБНОГО ТИПА.....	69
20.Турдалиева Дилфузә Солоҳидиновна	
НАРОДНЫЕ ПОСЛОВИЦЫ В КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ.....	74
21.Туробов Бекпулат Нусратуллаевич	
Е.Э. БЕРТЕЛЬС ИЛМИЙ ИЖОДИДА ИБН СИНО ФАЛСАФАСИ ТАВСИФИ.....	76

22.Умида Элова	
ШАХС МАЪНАВИЙ ФАЗИЛАТЛАРИ ВА ЎЗЛИКНИ АНГЛАШ ТАМОЙИЛЛАРИ	
(XIX аср Америка романтизми ва реализми адабиёти материалида).....	80
23.Ачилова Озода Фарходовна	
НУТҚИЙ АКТ НАЗАРИЯСИГА ОИД БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР. (ўзбек ва япон тиллари қиёсида).....	82
24.Халова Мафтуна Абдусаламовна	
АБДУВАЛИ ҚУТБИДДИН ШЕЪРИЯТИДА ЯНГИЧА ОҲАНГЛАР.....	85
25.Усмонова Шаҳодат Абдураҳимовна	
МЕДИАМАТЛАРНИНГ ДИСКУРСИВ ТАҲЛИЛИ.....	88
26.Ядгарова Озода Ибрагимовна	
ИНГЛИЗ ТИЛИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ПРОФЕССИОНАЛ-КОМУНИКАТИВ ФАОЛИЯТИГА ДОИР АЙРИМ ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР ТАҲЛИЛИ.....	91
27.Marufov Elyorjon	
TALABALARING NUTQINI RAVONLASHTIRISHDA FONETIKANING AHAMIYATI.....	94
28.Шарипова Рушана Укташоновна	
ВОЗМОЖНОСТИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ИМПЛИЦИТНОГО СОДЕРЖАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА.....	96
29.Ergashova Moxidil Salomiddin qizi	
THE IMPORTANCE OF USING COMPUTER TECHNOLOGY IN TEACHING ENGLISH.....	99
30.Norboyev Abror	
USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH.....	102
31.Kurbanova Dilrabo Fakhreddin qizi	
THE ROLE OF MASS MEDIA IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE.....	104
32.Seit-Asan Feride Ernestovna	
AUDIOVISUAL FOREIGN LANGUAGE TEACHING TOOLS.....	107
33.Ахмедова Дилдора Баҳодировна	
ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ОМОНИМЛАРНИ ТЕГЛАШ МУАММОЛАРИ.....	109
34.Хамирова Паризод Абдуманат	
ИНГЛИЗ ТИЛИДА ФЕЪЛНИНГ ҲАРАКАТ ТАРЗИ ИФОДАЛАНИШИ.....	112
35.Ibragimov Nuriddin Talibovich	
PECULIARITIES OF ASSESSMENT IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS.....	116
36.Abdumova Maxfuza	
XORIJUY TILDA OG'ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARING ROLI.....	118
37.Ahmadjonov Tursunpo'lat	
"BOBURNOMA"NING JAHON TAMADDUNIGA KIRIB BORISHIDA TARJIMANING O'RNI.....	121
38.Islombekova Zuxra Imamalievna	
ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR TALAFFUZINI SHAKLLANTIRISH METODLARI.....	123
39.Sharipova SarvinozSayfiddin qizi	
DISTANT COACHING AS AN INNOVATIVE MEANS OF TEACHING ENGLISH.....	126
40.Oydinov Tursunmurod Yusipovich	
"TARIXI RASHIDIY"DA JOMIY TALQINI.....	129
41.Khidirova Mukhlisa Alisher qizi	
THE CHARACTERISTICS OF FACTUALITY AND ACCURACY IN TRUMAN CAPOTE'S IN COLD BLOOD.....	131
42.Fayzullayev Xurshid	
FRANSUZ TILI RASMIY-IDORAVIY USLUBIDA XUSHMUOMALALIK SHAKLIGA DOIR MULOHAZALAR.....	133
43.Rasulova Sokhiba Ulugbekovna	
INTERPRETATION OF ORIENTAL THEMES IN THE WORK OF WASHINGTON IRVING....	136
44.Rustamova Gavhar Bahron qizi	
O'ZBEK FOLKLORIDA GUL OBRAZI BILAN BOG'LIQ INONCHLAR VA MAROSIMLAR.....	140

45.Maxmudova Zulkumor Ikromjon qizi	O'ZBEK TILIDA MORFOLOGIK USULDA SIFATLARNING YASALISHI.....	143
46.Mustafayev Shaxboz Baxtiyorovich	AVTOMATLASHTIRILGAN VA MASHINA TARJIMALARINING MUAMMO VA AFZALLIKLARI	145
47.Sodiqova Yulduz Furqatovna	INNOVATIVE METHODS OF LEARNING OF FOREIGN LANGUAGES. MULTIMEDIA AND COMPUTER TECHNOLOGIES.....	148
48.Aziza Musoeva Botirovna	TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT AND ITS LINK WITH THE CEFR.....	151
49.Negova Feruza Sharifovna	THE IMPORTANCE OF AUTHENTIC MATERIALS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE.	156
50.Toshboyeva Munojat	PECULIARITIES OF INTERNET TECHNOLOGIES IN DEVELOPING STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE.....	158
51.Lolayeva Durdonra Raxmatovna	KOMPYUTER LINGVISTIKASINING F ILOLOGIYA SOHASIDAGI AHAMIYATI.....	160
52.Yusupova Mahliyo	YURIDIK TIL NAZARIYASI.....	164
53.Юсупова Маҳлиё	АЛИШЕР НАВОЙЙ ВА АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ ИЖОДИДА ДҮСТ ОБРАЗИ ТАЛҚИНИ.....	166
54.Хуршида Нишонова	ТИЛ - ВОСИТА, НУТҚ - ЖАРАЁН.....	169
55.Kulieva Durdonra Asliddinovna	O'ZBEK VA XITOY ADABIYOTI SHE'RIYATIDAGI OBRAZ O'XSHASHLIGI.....	171
56.Бобоҷонова Муниса Муҳаммадшукур қизи, Сулейманова Наргиза Мардановна,	ПОВЫШЕНИЕ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ К ИЗУЧЕНИЮ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ПРИ ПОДДЕРЖКЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	174
57.Ochilova Maftuna Doniyor qizi, Balyasnikova Marina Aleksandrovna	SOME DATA OF COMPUTATIONAL STYLISTICS IN ANALYSIS OF REECHOING REPETITION IN SHAKESPEAREAN TRAGEDIES.....	178
58.Темирова Ферузабону Темир қизи	МУЛОҚОТ ЖАРАЁНИДА КИНЕТИКАНИНГ РОЛИ ВА УНИНГ НАЗАРИЙ ТАДҚИҚИ.	181
59.Suvonova Nigorabonu Nizomiddinovna, Islamova Ozoda	FRANSUZ TILIDA FRAZEOLOGIK IBORALAR STRUKTURASIGA DOIR.....	183

ФИЛОЛОГИЯ ЙЎНАЛИШИ

Тухтасинов Ильхомжон Мадаминович
доктор педагогических наук (DSc), доцент,
ректор Самаркандского государственного
института иностранных языков.
E-mail: info@samdchti.uz

ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ

Аннотация. Настоящая статья исследует возможности применения инновационных технологий в процессе перевода художественных текстов. Данная проблематика, несомненно, обладает особой актуальностью в современной переводоведческой науке. В статье указываются основные особенности оригинальных текстов, представляющих сложность для переводчика, владеющего как языком оригинала, так и языком перевода, не говоря о компьютерных технологиях. Также в статье предложены рекомендации для дальнейшего совершенствования переводов художественных текстов. Так, автором предлагается создание электронных словарей терминов, а также электронных фразеологических/идиоматических словарей.

Ключевые слова: перевод, переводоведение, текст, эмоциональная окрашенность, инновационные технологии, значение, метод.

Известно, что переводоведение охватывает многие сферы человеческой деятельности: медицину, политику, экономику, бизнес, литературу и т.п. Благодаря переводам становится возможным получать необходимую информацию из электронных ресурсов и газет, ценных книг и журналов. Что касается перевода художественной литературы - это одна из приоритетных задач современного образования и организации досуга. Благодаря работе переводчиков становится возможным перевести сокровищницы нашей узбекской художественной литературы на языки мира и читать труды зарубежных писателей на родном языке.

Несмотря на то, что переводоведение не является новым аспектом науки: ему посвящались многочисленные исследования как прошлого, так и нынешнего столетий, остаются важные и до сих пор нерешенные проблемы, привлекающие внимание лингвистов и переводчиков. Так, Т. Сэфори высказал идею о том, что тип перевода зависит, в основном, от уровня читателя и он выделяет четыре основных типа читателей:

- 1) Читатель, совершенно не знающий иностранный язык;
- 2) Читатель, изучающий иностранный язык посредством перевода;
- 3) Читатель, когда-то знавший, но уже забывший иностранный язык;
- 4) Читатель, в совершенстве владеющий иностранным языком [5].

Узбекский учёный-переводовед Г. Саломов доказал, что переводческая деятельность - это не только лингвистическое явление, но и художественное, творческое [3].

В современном переводоведении отмечена тенденция и высокая перспектива использования инновационных технологий для осуществления переводов.

Возможно, что инновации и различные электронные программы способны осуществить перевод информационных текстов со стилистически нейтральным содержанием. Думается, перевод текстов, содержащих термины (экономические, медицинские, математические и другие) не представит трудности в использовании различных переводящих программ при наличии электронных терминологических словарей. Что касается художественного текста - однозначно, никакие инновационные технологии не способны передать чувства и внутренние переживания героев произведений. Кроме этого, не стоит забывать, что любое художественное произведение содержит экспрессивно-эмоциональный сюжет, отличающийся разнообразием стилистических приёмов. Передачу ярких и неповторимых образов и внутренних эмоциональных состояний персонажей невозможно доверить компьютеру. Художественная проза и поэзия должна переводиться человеком, не только владеющим языком оригинала и языком перевода, но и способного заглянуть в глубинный замысел художественного произведения и внутренний мир его героев, способного почувствовать специфику эпохи и времени, места и атмосферы, быта и культуры, описанных в оригинальных текстах и передать всё это на языке перевода.

Одной из важных проблем при переводе художественных произведений является перевод фразеологических единиц, представляющих большую трудность для переводчика. Любой роман или рассказ, повесть или поэма, в любом случае, содержит фразеологические единицы, основанные на переосмыслённом значении, которое трудно передать на другой язык.

Важным этапом исследования фразеологических единиц является выявление типов соответствий английских, русских и узбекских выражений, которое включает в себя три этапа: 1) выявление степени тождества / различия фразеологических единиц на семантическом уровне; 2) выявление степени тождества / различия на уровне компонентного состава; 3) выявление степени тождества / различия на уровне грамматической организации фразеологических единиц [6].

Исходя из этого, в процессе исследования способов передачи различных образов, сформированных фразеологическими единицами, была предложена следующая методика перевода:

- 1) выявление полных и частичных фразеологических эквивалентов;
- 2) выявление полных и частичных фразеологических аналогов;
- 3) использование метода калькирования/полукалькирования;
- 4) использование лексического перевода/описания/комбинированного перевода.

При переводе, например, английских фразеологических единиц на русский и узбекский языки возникла трудность в подборе соответствующих эквивалентов, т.к. в основе образов заложена национальная специфика, характерная только для носителей определенного языка. В процессе поиска соответствий фразеологических и паремиологических единиц английского, русского и узбекского языков были выявлены четкие лингвокультурные различия, связанные с уникальными национальными образами и культурными концептами носителей этих языков.

Полные фразеологические эквиваленты характерны тождественностью на семантическом, структурно-грамматическом и компонентном уровнях [1]. Количество полных фразеологических эквивалентов крайне ограничено: the prodigal son = блудный сын = дайди ўғил; to lose one's head = потерять голову = бошини йўқотмоқ; Healthy mind in a healthy body = В здоровом теле здоровый дух = Соғлом танда соғлом ақл; A good name is better than richness = Хорошее имя лучше богатства = Яхши ном бойлиқдан афзал и т.д.

Для частичных эквивалентов характерно полное тождество семантики

высказывания и некое сходство в компонентной организации [6]: like father, like son = каков отец, таков исын = от ўрнини той босади или бўри боласи бўри бўлади; the way to a man's heart is through his stomach = путь к сердцу мужчины лежит через его желудок = эркак қалбига йўл ошқозон орқали ўтади; a man of his word = хозяин своему слову = лавзи ҳалол, гапини шамолга ўчирмайди; to dance to smb's pipe = плясать под чью-то дудку = бироннинг ногорасига ўйнамоқ; to get out of bed on the wrong foot = встать с левой ноги = чап ёни билан турмок; armed to teeth = вооруженный до зубов = тиш тирногигача қуролланган; Speak of the devil and he will appear = Заговори о чёрте и он появится = Бўрини йўқласанг, кулоги кўринади.

Несмотря на тождество семантики частичных эквивалентов, структура в них может не соответствовать: square John = честный человек, мой дядя самых честных правил = лавзи ҳалол одам; a son of Muses = питомец муз, поэт = илҳом фарзанди, қалам-қоғоз шайдоси; a girl's blouse = баба, базарная баба (о скандалном мужчине) = хотинмижоз, бозорчи (урушқоқ аёлга ўхшаган эркак ҳақида); to keep one's head = не терять головы = ўзини йўқотмаслик; the master of one's destiny (fate) - хозяин своей судьбы = тақдири ўз қўлида; Two heads are better than one = Одна голова хорошо, а две - лучше = Бир калла - калла, икки калла - тилла.

В процессе передачи образов персонажей на материале английской фразеологии не всегда удавалось подобрать им эквиваленты во всех трёх языках. В таких случаях приходилось ограничиваться переводом компонентного состава фразеологизмов: knight without Fear and without Reproach - "рыцарь без страха и упрёка" (прозвище французского рыцаря Баярда) = қўрқмас, жасур зобид; wise after the event - нет русского эквивалента = аҳмоқнинг ақли пешинда киради; Hobson's choice - отсутствие выбора - нет узбекского эквивалента и др.

Выражение "онасининг эркаси, арзандаси" чаще передается в английском языке фразеологизмами: mummy's boy - онасининг эркатойи; mother's darling make but milk-sop heroes - онасининг эркатойидан каҳрамонлик чикмайди; a weak sister - танноз ойимтилла; be pinned to one's mother's apron strings - онасининг измида бўлмок [7].

Полные аналоги характеризуются сходством семантики и различием в компонентном составе и грамматической организации фразеологических оборотов. Эта группа является самой большой среди всех типов переводимых фразеологических высказываний: the Arab of the gutter = уличный мальчишка, беспризорник = безори, кўча боласи; skirt chaser = бабник = хотинбоз; a fast worker = ловкач, шустряк = осмондаги ойни юлиб олади; the boys (men) in blue = труженики моря (моряки) = денгиз захматкашлари; A fault confessed is half redressed = Повинную голову меч не сечёт = Эгилган бошни қилич кесмас.

Полные аналоги в разносистемных языках по-разному передают степени коннотаций: a hen-pecked husband - муж-подкаблучник [2] = хотинининг этагидан тушган; son of a gun - сукин сын = итвачи; play the woman - "красная девица", т.е. робкий мужчина = қизмижоз йигит; a man of letters - чернильный витязь, писатель = сиёҳдон беки, ёзувчи; one's husband - спутник жизни = турмуш ўртоғи.

Частичным аналогам свойственно расхождение на всех уровнях и лишь приблизительное сходство сигнификативно-денотативного значения: keep bach (амер. жарг.) - вести холостяцкий образ жизни [2] = буйдоқларча турмуш тарзи; the apple of my eyes = свет моих очей = кўзимнинг нури; to catch red-handed = поймать на месте преступления = жиноят устида ушламоқ.

Таким образом, были выделены полные и частичные фразеологические эквиваленты, а также полные и частичные фразеологические аналоги в зависимости

от соответствий на трёх уровнях: семантическом, компонентном и структурно-грамматическом. Количество полных фразеологических эквивалентов крайне ограничено, самую большую группу составили полные и частичные аналоги.

Следует отметить, что лексико-фразеологическая синонимия выражается в соотносительности эквивалентных слов у фразеологических единиц. Слова и фразеологические обороты (особенно идиомы) передают различные оттенки одних и тех же понятий, выражая их разными языковыми средствами [4].

В процессе поиска соответствий межъязыковых фразеологических аналогов были также выявлены лакунарные единицы, характеризующиеся национально-культурной языковой спецификой и особенностями английского социума: to enter the House = стать членом парламента = Парламент аъзоси бўлмоқ и to cross the floor of the House = перейти из одной партии в другую = бир партиядан бошқасига ўтмоқ.

В подобных случаях, когда невозможно подобрать эквивалент или аналог фразеологической единице, используются такие способы перевода, как: калькирование, полукалькирование, лексический перевод, описание и комбинированный перевод.

Калькирование или полукалькирование позволяет создать фразеологический образ с точной национально-культурной спецификой: to know smth/smb like the palm of one's hand = знать кого-либо/что-либо как свои пять пальцев = бирор нарсани/кишини беш бармоқдай билмоқ.

Менее востребованным является лексический перевод: a break in the clouds = свет во тьме = умид чироги; the lay of the land = букв. положение земли, т.е. состояние чего-либо = нарсаларнинг ҳолати; to build castles in Spain = букв. строить замки в Испании, т.е. отдаваться пустым мечтам = ўшалмайдиган орзуларга берилмоқ; An unfortunate man would be drowned in a tea-cup = Неудачный и в чашке чая утонет = Камбағални түянинг устида ҳам ит қоплади; a bull in a China shop = неуклюжий, неловкий человек, слон в посудной лавке = қовушмаган, бесўнақай одам.

Таким образом, точность и эффективность передачи различных образов зависит от правильности выбора перевода, а также от контекста употребления фразеологизмов. Как показало исследование, перевод фразеологизмов - сложный процесс, неподвластный компьютерному переводу. Однако можно создать специальные электронные словари фразеологических единиц, к которым необходимо подобрать соответствующие семантические эквиваленты или аналоги на нужном языке (например, англо-узбекский электронный словарь фразеологизмов). Следует отметить, что при использовании таких словарей в процессе перевода оригинальных художественных текстов требуется тщательная проверка полученного перевода специалистом.

Литература:

1. Калугина Е.Н. Концепты "мужчина" и "женщина" в субстандарте русского и английского языков: Дисс. □ канд. филол. наук. - Ставрополь, 2008. - 159 с.
2. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь. - Изд. 3-е, испр., в двух книгах. - Москва: СЭ, 1967. - Т.1. - 738 с.; Т.2. - 739-1264 с.
3. Саломов F. Таржима назарияси асослари. - Т.: Ўқитувчи, 1983. - 102 б.
4. Сиддикова И.А. Синонимия языка и её кодификационные основы. Автореф. дис. □ д-ра филол. наук. - Ташкент: НУУ, 2012. - 54 с.
5. СэфориТ. Translation issues. - 1989. - 212 р.
6. Хамматова А.Ш. Сопоставительное исследование глагольных фразеологизмов с компонентами - глаголами динамики в английском и турецком языках: Автореф. дисс. канд. филол. наук. - Казань: КГУ, 1999. - 21 с.
7. Эргашева Г.И. Инглиз ва ўзбек тиллар фразеологизм ва паремияларида гендер аспектининг қиёсий-типологик тадқиқи. Автореф. дисс. канд. филол. наук. - Тошкент: НУУ, 2011. - 25 с.

Ашурев Шаҳобиддин Сайдович
филология фанлари номзоди, доцент,
СамДЧТИ, илмий ишлар ва инновациялар
бўйича проректор, E-mail: ashaxobiddin@umail.uz

МАҚОЛ ВА МАТАЛЛАР ЎЗИГА ХОС МИКРО МАТН СИФАТИДА

Аннотация: Мақоллар ўзига хос чуқур доно фикр ва маълум бир ҳикматни ўзида акс эттирган ҳолда ҳануз замонавий тилишуносликнинг тадқиқот объекти сифатида ўрганиб келинмоқда. Ушбу мақолада ҳам турли тилларда мақолларнинг маъноларининг сақланиши ва уларнинг маъно ва шакл нуқтаи назардан номутаносиб ҳолатлари, шунингдек, таржимага хос контекстуал вазиятларни ва тегишли ҳалқ миллий маданиятига доир анъана ва қадриятларни ҳам инобатга олии зарурлиги тўгрисида фикр юритилади.

Калим сўзлар: мақол, матал, контекстуал вазият, умумсемантик маъно, коммуникатив хусусият.

Инсон дунёни билиш учун дастлаб, тилни билиши лозим. Тил орқали умуминсоний, тарихий ва миллий қадриятларни англаш мумкин. Ҳозирги замонда ҳар қандай инсон ўзининг ўтмишини ўрганиш мақсадида авваламбор, маданий манбалардан бири саналган тилга эътибор қаратиши табиий ҳол. Ваҳоланки, ҳеч бир тилни унинг маънавий бойлиги ҳисобланган мақол ва маталларсиз тасаввур этиш қийин. Зоро, мақол ва маталлар қисқа сатрларда соғлом фикр ва ўзига хос ҳаётий қонуниятларни акс эттирадиган микро олам сифатида талқин қилинади [1,43]. Айнан шунинг учун ҳам мақол ва маталлар тилда муҳим ўрин эгаллайди ва уларни лингвистик тадқиқотлар объекти сифатида ўрганиш эса ҳануз тилишуносликнинг долзарб масалаларидан бири бўлиб келмоқда.

Инглизча паремиологик бирликларни тадқиқ қилиш борасида А.Н. Афанасев, А.А. Потебня, Ф.И. Буслаев, К.И. Григас, Г.Л. Пермяков, А. Дандис, Х. Касарес, В.В. Гвоздев, Й.И. Левин, ва В.П. Жуковларнинг тадқиқотлари анча сермаҳсул саналади.

Маълумки, мақол ва маталлар грекча "доно фикр, ҳикматомуз фикр" маъносини англатувчи паремия сўзидан олингандир. Паремиологик бирликларнинг тилишунослиқда етарли даражада серқиррали жиҳатдан кенг тарзда ўрганилишига қарамасдан, барибир паремиологик бирликларнинг лингвистик тавсифи ҳануз мунозарали ва баҳсталаблигича қолмоқда. Ҳозирги кунга келиб мақол ва маталлар лингвомаданий нуқтаи назардан ўрганила бошланди. Бундай ёндашув эса уларнинг мазмуний аспектини тўлигича очиб беришга ёрдам беради.

Мақол ва маталларни лингвомаданий нуқтаи назардан ўрганиш уларга хос миллий ва маданий хусусиятларни кенг тадқиқ этиш имконини беради. Бу хусусда В.А. Маслова шундай ёзади: "Традиционно пословицы и поговорки изучались в фольклористике как жанровые тексты. Их изучение в лингвистике только начинается", при этом, однако, она подчеркивает, что должны изучаться лишь те пословицы и поговорки, происхождение и функционирование которых неразрывно связано с историей конкретного народа или этноса, его культурой, бытом, моралью и т.д." [1, 43].

Шунингдек, мақол ва маталлар ҳозирги кунда когнитив тилишунослик нуқтаи назаридан ҳам ўрганилмоқда ва бунда тилишунослар паремиологик бирликларни

асосан, халқнинг ўзига хос дунёқарашини инобатга олган ҳолда тасвирашга ҳаракат қилмоқда. Бу борада Э.С. Мезенцева таъкидлаганидек, тилда акс этган дунёқараш, бу тилга хос дунёқараш ҳисобланмаганидек, мақол ва матлардаги дунёқараш ҳам уларга хос ҳисобланмайди, балки, халқнинг, қолаверса, маълум бир ижтимоий гуруҳнинг ўзига хос миллий ва маданий қарашларини акс эттирувчи манба саналади, шунингдек, мақол ва матлардаги дунёқараш халқ дунёқарашини намоён этувчи манбалардан бири ҳисобланади. [2, 25]

Мақол ва маталларни тадқиқ этиш жараёнида албатта, дунёниг тилга хос тасвирига эътибор қаратиш лозим бўлади. Бинобарин, ҳар қандай тилда сўзловчининг дунёни қандай қабул қилиши дунёниг тилга хос тасвирини ифодалайди. И.Ю. Шведова оламнинг бундай лисоний тасвири борасида халқнинг асрлар давомида яратилган тажриба маҳсули, деб баҳо бериш билан бир қаторда, бундай тажриба маҳсули тилнинг борлиқдаги барча мавжудликларни борича тил воситалари орқали ифодалashi, биринчидан, у инсонни ва унинг моддий ва маънавий ҳаёт фаолиятини, иккинчидан, уни ўраб турган барча макон ва замон, табиат ҳамда инсонлар томонидан яратилган миф ва социумларни ифодалashi орқали акс этишини таъкидлайди [3, 13].

Мақол ва маталлар халқ ижодининг маҳсули саналиб, унинг донишмандлиги асосида пайдо бўлади. Т.Г. Бочина "мақоллар нафақат қўлланилишига кўра, балки, пайдо бўлишига нисбатан ҳам диалогик характер касб этади, зоро, мақоллар ортида халқнинг кўп асрлик тарихи ётади, бу ҳолат эса ўтмиш учун натижа, келажак учун эса имконият саналади" [4, 53], деб таъриф берганда мутлақо ҳақ эди.

Мақоллар кишиларнинг ақлини ўткирлаштиради, нутқини равshan ва таъсирчан қиласи, ҳаётда тўғри йўлни танлашга, ҳаётий жумбоқлар ва муаммоларни тўғри ечишга ўргатади, турмушнинг жамийки катта-кичик масалалари хусусида қимматли маслаҳатлар беради. Умуман инсоният яратган мақолларнинг мавзуси кенг ва ранг-барантки, уларда ҳаётнинг энг мураккаб муаммоларидан тортиб, оиласи ҳаётнинг энг кичик урф-одатларигача, ахлоқий нормалардан тортиб, кишилар характеридаги майда нуқсонларгача, фалсафий дунёқарашдан тортиб, энг кичик жониворларнинг хусусиятигача ўз инъикосини топгандир. Шундай экан, миллий қадриятларни ифодаловчи паремиологик бирликларни "ҳаёт қомуси", "офзаки энциклопедия", ўзига хос "бадиий тарихий солнома" деб аташ мумкин ва уларни таҳлил қилишда аввало семантик хусусиятларга таяниш мақсадга мувофиқдир.

Мақоллар кўп асрлик ҳаётий тажрибалар, доимий кундалик кузатишлар хуносасини тугал фикр тарзида қатъий қутбийликда ифодалар экан, уларда ҳар бир сўзнинг маъно хилма-хиллиги, ибораларнинг турғунлиги, шаклий барқарорлик устунлик қиласи.

Шундай мақоллар мавжудки, бир хил маънони англатувчи мақоллар турли хил халқлар тилида асосий мазмунни сақлаган ҳолда турлича ифода воситалари орқали шаклланган. Масалан, умуман амалга ошмайдиган бирор бир ишнинг фурсати борасидаги қуйидаги паремиологик бирликнинг тиллараро шаклларига эътибор қилайлик :

1. инглиз тилида - When pigs fly.
2. ўзбек тилида - Туяниг думи ерга текканда.
3. рус тилида - Когда рак свистнет.

Ушбу бир хил мазмундаги паремиологик бирлик ҳар бир халқнинг ўзига хос миллий хусусиятларидан келиб чиқсан ҳолда турли хил ҳайвон образлари

орқали ифодаланган. Яъни, мазкур паремиологик бирликнинг чўчқа, тия ва қисқичбақа ҳайвонлари орқали ифодаланишида ҳам ҳар бир халққа хос маълум бир асос мавжуд. Бинобарин, шарқда тия, гарбда чўчқа, славян халқларида эса қисқичбақа образлари ушбу халқларнинг миллий анъаналарига монанд бўлиб, унда чўчқанинг учмаслиги, тиянинг думи ерга тегмаслиги ва қисқичбақанинг хуштак чалмаслиги барчага маълумдир. Бундай турдаги мақоллардан учала тилда ҳам кўплаб келтириш мумкин. Уларнинг барчасида асосий маъно англатувчи элемент турли халқларда турлича воситалар орқали ифодаланади. Масалан, қуидагиларга эътибор қилайлик :

- " инглиз тилида - We never know the value of water till the well is dry.
- " ўзбек тилида - Олдингдан оқсан сувнинг қадри йўқ
- " рус тилида - Цену вещи узнаешь, когда потеряешь.
- " инглиз тилида - What the heart thinks the tongue speaks.
- " ўзбек тилида - Азага борган ўзининг дардини айтиб йиглайди.
- " рус тилида - У кого что болит, тот о том и говорит.
- " инглиз тилида - Wash your dirty linen at home.
- " ўзбек тилида - Уйдаги гапни кўчага чиқарма.
- " рус тилида - Не выноси сора из избы.

Мазкур учала тилдаги паремиологик бирликларнинг яна шундай умумий ўхшаш хусусияти мавжудки, улар ифодалаётган маълум бир мазмун учала тилда ҳам бир хил воситалар, бир хил ифода шакллари орқали ясалиши мумкин. Масалан, Соғлик - туман бойлик мазмунидаги мақолда учала тилда ҳам асосий марказий элемент сифатида соғлик сўзи қабул қилинган ва ундаги иккинчи даражали элементлар ҳам учала тилда деярли бир хилдир. Яъни, соғлик - бойлик - қадр - қиммат шакли умумий шакл сифатида асосий қолип бўла олади. Масалан, қуидаги жадвалда акс этган мақоллар шулар жумласидандир:

инглиз тилида:	ўзбек тилида:	рус тилида:
<i>Wealth is nothing without health.</i>	<i>Соғлик - туман бойлик.</i>	<i>Здоровье дороже всякого богатства богатства.</i>
<i>A friend in need is a friend indeed.</i>	<i>Дўст кулфатда билинار</i>	<i>Друзья познаются в беде.</i>
<i>Appetite comes with eating.</i>	<i>Иштача овқат пайти келади</i>	<i>Аппетит приходит во время еды.</i>
<i>All that glitters is not gold.</i>	<i>Ялтираган – олтин бўлавермайди</i>	<i>Не всякая блестка - золото.</i>

Ибораларга хос синонимияни эътибордан қолдириб бўлмайди. Синонимия тил бирликлари орасидаги семантик микросистемалардан биридир. Икки иборани синоним дейиш учун улар айнан бир маънони англатиши шарт. Ҳар бир синоним, шу синонимия уяси учун умумий маъно ўзанидан ташқари, ўзига хос маъно қиррасига эга бўлади.

Синонимлар одатда бир ёки бир неча жиҳатдан фарқقا эга бўлади, шулардан бири маъно қиррасидаги фарқ бўлиши мумкин. Масалан: ер билан яксон бўлмоқ - ер билан яксон қилмоқ ибораси кулини кўкка совурмоқ - кули кўкка совурилди билан синонимдир. Бу синонимлар бошқа белги-хусусиятларидан қатъий назар, маъно қиррасида фарқ қиласи, иккинчисида маъно бир қадар кучли ҳисобланади. Миллий қадриятларни ифодаловчи инглизча ФБларда ҳам худди шу каби синонимиялар учрайди. Масалан, to look out - эҳтиёт бўлмоқ ибораси to watch out - хушёр бўлмоқ ибораси билан синоним ҳисобланади, чунки иккала ибора ҳам айни бир маънони англатади. To call off - кейинга қолдирмоқ ибораси to put off - ортга сурмоқ ибораси билан синоним ҳисобланади, улар ҳам айни бир маъно - кечиктирмоқ маъносини англатади.

Йифилган мисоллар таҳлили жараёнида шунга амин бўлдикки, ўзбек тилида яхшилик, ширин сўзлик, аҳиллик ва худбинлик, фаросат ва фаросатсизлик ҳақидаги мақоллар кўпчиликни ташкил қиласа, инглиз тилида эса кўпроқ тадбиркорлик, тажрибакорлик, илм, касб-хунар, иқтисод ва тежамкорлик тўғрисидаги мақоллар кўпчиликни ташкил этади.

Хулоса ўрнида айтганда, мақол ва маталларни лингвомаданий нуқтаи назардан ўрганиш уларнинг мазмуний аспектини тўлигича очиб беришга ёрдам беради.

Адабиётлар:

1. Маслова В.А. Лингвокультурология. - М.: Академия, 2001.-С.43
2. Мезенцева Е.С. Пословичный фонд языка как фрагмент языкового сознания этноса // Вестник КазНУ. -№2. 2005. - С. 25.
3. Шведова И.Ю. Теоретические результаты, полученные в работе над "Русским систематическим словарем" //Русский язык. -№1. 1999. -С.13.
4. Бочина Т.Г. Русская пословица как диалог времен Русское слово в мировой культуре: Русский текст и дискурс сегодня. - СПб.: Политехника, 2003. -С. 46-53.
5. Колесов В.В. Афористика Древней Руси // Мудрое слово Древней Руси. - М., 1989

Лутфуллаев Махмуд Хасанович
педагогика фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат чет тиллар институтининг
Ахборот технологиялари" кафедраси мудири

РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛарНИ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИГА ҚўЛЛАШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Аннотация. Исходя из результатов исследования, проведенного в данной статье, использование цифровых технологий в образовательном учреждении является конструкцией качества образования, то есть определением образовательных целей и способов их достижения; организация учебного процесса и возбуждение интереса участников к качественной работе; выявление отклонений от целей и мониторинг изменений в развитии; Изучены процессы управления и анализа результатов, цифровой технологии в системе образования и даны соответствующие выводы и рекомендации.

Мамлакатимиз тараққиётини таъминлаш учун бугунги кунда ҳар соҳада бўлгани каби таълим тизимида, шу жумладан олий таълим муассасаларида ахборот-коммуникация ва технологик инновацияларни кенг жорий этиш зарур талабга айланмоқда.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотлардан кўзланган пировард мақсадга эришишда таълим соҳаси муҳим аҳамият касб этиб, бу жараёнда Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг таркибий қисми бўлган умумий ўрта таълим тизимининг натижавийлиги таълим муассасалари фаолияти самарадорлигини инновацион талаблар асосида ошириб бориш вазифасини қўяди. Мазкур вазифани амалга оширишда олий таълим муассасаларида таълим-тарбия жараёнини замонавий ташкил этишда рақамли технологиялардан фойдаланиш талаб этилади.

E-learningдаги узоқ муддатли инвестиция истиқболи бу -технология тенденциясига шунчаки солиқ солиши эмас, балки бюджет маблағларини иқтисод қилиш имкони ҳамдир. Дунё бўйича қоғоз дарсликларни чоп этиш ва янгилашга катта маблағ сарфланади. Рақамли технологиялар асосида эса таълим жараёнлари ташкил этилса, давлат фазнасига қанча маблағ иқтисод қилинишади. Масалан, АҚШда, рақамли форматлаштириш асосида ўқув дарсликларини нашр этиш учун йилига деярли 7 миллиард доллар сарфланади. Давлат электрон жиҳозланишга бир марта инвестиция киритиб, кейин маблағини кўп йиллар мобайнида тежайди. Жиҳозларни ҳар йили сотиб олиш керак бўлмайди. Фақат контент ўзгаради. Бундан ташқари, агар келажакда "булутли" технологиялар ёрдамида ягона электрон кутубхона яратилса, давлат рақамли дарсликлар сотувидан даромад олиши мумкин. Шу сабабли, рақамли технологиялардан фойдаланиш стратегияларини такомиллаштириш асносида таълим сифатини ошириш муҳим ҳисобланади.

Таълим муассасасида рақамли технологиялардан фойдаланиш тизимининг вазифалари қуйидагилар:

- I. таълим жараёни субъектлари ўртасидаги ижтимоий шартнома сифатида давлат стандартларининг бажарилишини таъминлаш;
- II. таълим сифатининг асосий мезон кўрсаткичларини белгилаш;
- III. таълим сифати тўғрисида таҳлилий ҳисобот ва маърузалар тайёрлаш;
- IV. таълим сифатини таъминлаш ва доимий яхшилаш учун инновацион жараёнларни рагбатлантириш;

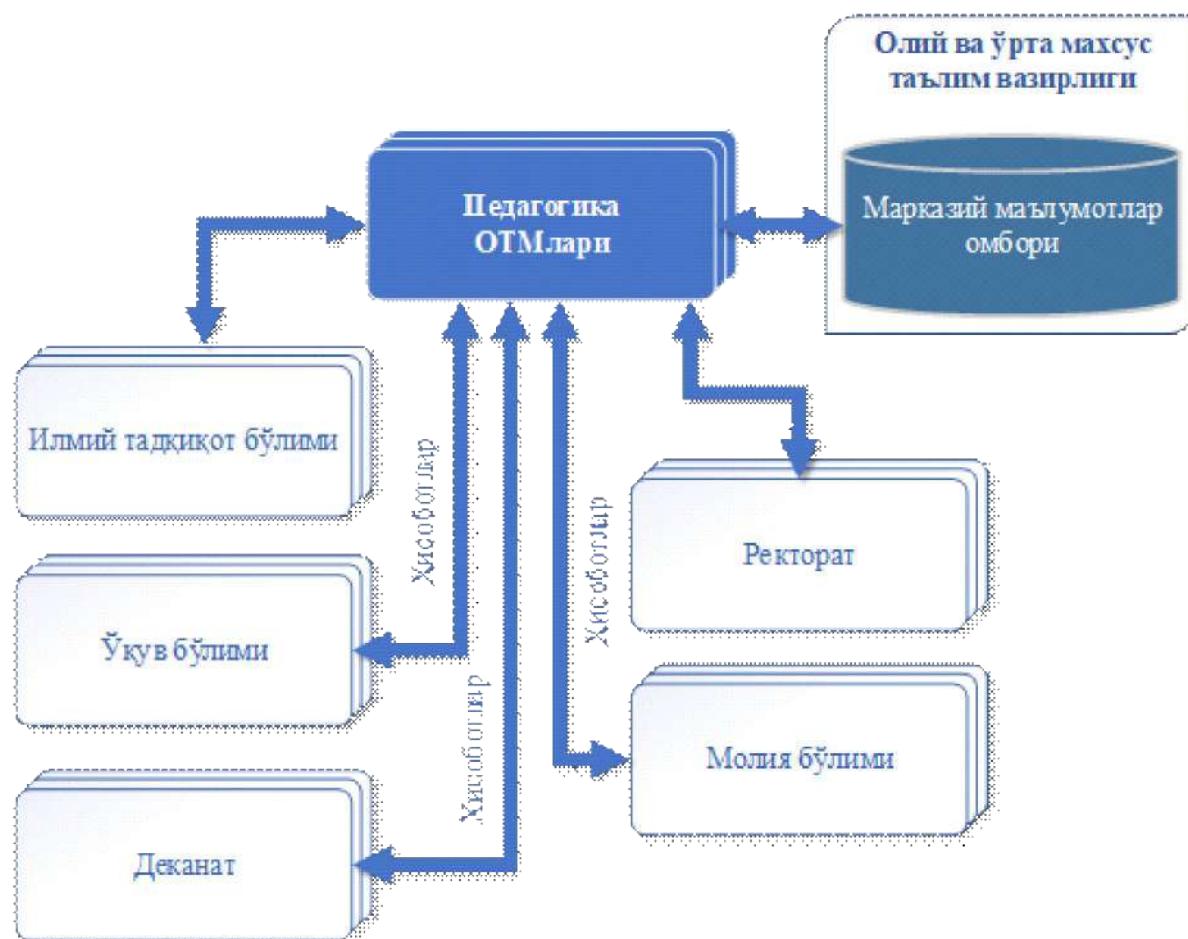
V. муассасасининг ривожланиш йўналишларини белгилаш, педагог ходимлар малакасини ошириш, уларнинг компьютер саводхонлигини таъминлаш.

Тадқиқотлар натижаларига асосланаб айтиш мумкинки, таълим муассасасида рақамли технологиялардан фойдаланиш, бу - таълим сифатини лойиҳалаштириш, яъни таълим мақсадларини ва уларга эришиш йўлларини белгилаш; таълим жараёнини ташкил этиш ва иштирокчиларнинг сифатли меҳнатга қизиқишини уйготиш; мақсадлардан четланишларни аниқлаш ва ривожланишдаги ўзгаришларни кузатиш (мониторинг) тизими; натижаларни бошқариш ва таҳлил қилиш жараёнларидир.

Фикримизча, рақамли технологиялардан фойдаланиш бу - ҳар қандай тасодифий, олдингисидан кўра яхшироқ, ўз-ўзидан келиб чиқадиган мақсадларга эмас, балки таълимнинг олдиндан башоратланган натижаларига, яъни муайян таълим олувчининг энг юқори имкониятларга эришиши учун ташкил қилинган ва йўналтирилган рақамли бошқарувининг кафолатланган натижасидир.

Шунга кўра рақамли ахборот тизимида қўлланиладиган электрон назорат механизми талабаларнинг натижалари билан таълим сифатига таъсир этувчи омилларни график, гистограмма ва жадвал шаклида таққослаш имконини берадиган таҳлилий инструментлар ва воситалардан иборат :

(1 - расм)

1- расм. Олий таълим муассасаларидаги ахборот тизими структураси.

Олий таълим муассасаларида раҷамли технологиялар асосида таълим хизматларидан фойдаланиш, тизимлаштирилган маълумотларни йифиш, сақлаш, уларни таҳлил қилиш, қиёслаш, маълум қарорларни қабул қилишга кенг имкониятлар очилади. Шу билан бирга қисқа муддат ичидаги катта сифимдаги, турли типдаги ахборотларга эга бўлиш, уларга ишлов бериш имконияти кенгаяди.

Олий таълим муассасаларида раҷамли технологиялардан фойдаланиш қуйидаги вазифаларни амалга оширишга қаратилади:

1. педагогик жараённи ташкил қилишга, жамоани бошқаришга. Бунда таълимтарбия жараёнини режалаштиришга мўлжалланган автоматлашган тизимлардан фойдаланилади. Бундан ташқари ўқув жадвалларини тузишда, электрон журналларга таҳсил олувчилар давоматини ҳамда ўқув курслари бўйича ўзлаштириш кўрсаткичларини қайд этиб бориша фойдаланилади;

2. ўқитиши жараёнини лойиҳалаш, таълим жараёнини раҷамли моделлаштириш, илмий-услубий ишларни режалаштириш, математикавий статистик маълумотларни тўплаш, уларни таҳлил қилиш;

3. тадқиқотларни олиб бориш. Бунда дастурлаштириш, компьютер технологиялари асосида лойиҳалаш, ахборот-коммуникацион устқурмаларни моделлаштириш, виртуал лаборатория сифатида ишлатишни назорат қилиш ва бошқалар;

4. ўқув курслари бўйича ўзлаштириш сифатини ошириш, таҳсил олувчиларнинг таянч ва фанга оид компетенцияларини шакллантириш, келгусидаги касбий фаолиятга тайёрлаш, мутахассисларнинг эса касбий салоҳиятини ошириш, касбий ва дидактик, умуммаданий ва маҳсус компетенцияларини ривожлантиришни ташкил қилиш ва мониторингини олиб бориш;

5. ўқитиши натижаларининг давлат таълим стандартлари талабларига мослигига оид объектив ва холис маълумот олиш имконини берувчи электрон тизими яратиш;

6. Ўзбекистон Республикаси таълим муассасалари ўқув-тарбия жараёни натижалари билан танишиш имконини берадиган ягона очиқ ахборот муҳитини ташкил этиш;

7. ўқув-тарбия жараёнини ўз вақтида коррекциялаш, таълим сифатини бошқариш жараёнини прогнозлашга оид ахборотлар билан таъминлаш, ўқитиши сифатини ошириш ва жараённи мақсадга мувофиқлаштириш, шунингдек, индивидуал педагогик фаолиятнинг самарадорлиги, таълим-тарбия жараёни натижаларини тизимли ва узлуксиз кузатиш ҳамда уларни ягона ахборот тизими орқали ҳар томонлама таҳлил қилиш технологиясини амалиётга жорий этиш;

8. тизимни бошқаришни таъминлаш мақсадида изчил тўлдириб бориладиган марказлашган умумий маълумотлар базасини шакллантириш;

9. педагогик ва бошқарувга оид маълумотларни ўзаро интеграциялаштирилган турли даражадаги маълумотлар базасидан фойдаланишни йўлга қўйиши;

10. фойдаланувчилар ва бир хил шаклдаги маълумотларнинг ягона интерфейсини таъминлаш;

11. индивидуал ва гуруҳ бўлиб фойдаланадиган мижозларнинг ваколати ва вазифа тақсимотидан келиб чиқсан ҳолда алоҳида хизмат кўрсатишни ташкиллаштириш;

12. барча истеъмолчиларга ахборот-коммуникация технологиялари ва ресурслардан фойдаланиш имкониятини яратиш;

13. раҷамли технологиилар асосида таълим муассасалари, худудий халқ таълими бошқаруви идоралари ўртасида автоматлаштирилган маълумот алмашиниш учун ахборотлар банкини ташкил этиш, уларни қайта ишлаш, сақлаш ва ҳимоялаш

жараёнини автоматлаштириш, мамлакатимизнинг KIS "Таълим" комплекс ахборот тизимида мувофиқ келадиган бошқа ахборот тизимлари билан интеграциялашиш ва маълумот алмашиниш имконини яратиш;

14. ўқитиши сифати кўсатгичлари: параметр ва индикаторлар ёрдамида таълим-тарбия шарт-шароитлари, ресурслар ҳамда таълим сифати натижавийлиги ўртасидаги алоқадорликни аниқлаш. Демак, раҷамли технологиялардан фойдаланиш тизимида инсон учун хавфсизлик; стандартлаштириш; кузатиш имкониятининг мавжудлиги; ишончлилик; оддийлик ва қўламдорлик принципларига амал қилинади.

Хулоса сифатида шуни айтиш мумкинки, раҷамли технологияларни таълим тизимида жорий қилиш натижасида таҳсил олувчиликнинг билим даражалари тўғрисида маълумот олишни автоматлаштириш ҳамда унга сарфланадиган вақтни қисқартириш; ўқитиши сифати мониторингини амалга ошириш учун ишлатиладиган ҳамда ҳисботларни тайёрлашга сарфланадиган қофоз, вақт ва ишчи кучини тежашта кенг имконият яратилади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сон қарори.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги "Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепциясини тасдиқлаш тўғрисида" ги ПФ-5847-сон Фармони

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 февраль ПҚ 4623-сон "Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарори

4. Абдуллаева Ш.А., Зайнитдинова М.А. Совершенствование качества образования в системе переподготовки и повышения квалификации педагогических кадров. Ж.: Научный результат. Педагогика и психология образования. - Москва, 2018. Т.4; №3.-С.3-11 /<https://cyberleninka.ru/article/n/sovershenstvovanie-kachestva-obrazovaniya-v-sisteme-perepodgotovki-i-povysheniya-kvalifikatsii-pedagogicheskikh-kadrov>

5. Абдуллаев Ф.А. Олий таълим муассасасини бошқаришда ахборот хизмати тизимини такомиллаштириш. Монография.-Тошкент: Университет, 2020.-172 б.

Лутфуллаева Дурдона Эсоновна
филология фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Халқаро Ислом Академияси
E-mail: 1965ddd@mail.ru)

Сапарниязова Муяссар
филология фанлари номзоди, доцент
Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили
ва адабиёти университет
E-mail: saparniyazovam@mail.ru

ЎЗБЕК ТИЛИДА НОМЛАРНИНГ ИНФОРМАТИВЛИК ФУНКЦИЯСИ

Аннотация: Ушбу мақолада нейминг технологиясида ном яратишнинг лингвистик асослари, номларга қўйиладиган талаблар, номларнинг информатив хусусиятлари, ўзбек тилида ном яратиш қонуниятлари ҳақида маълумот берилди. Ном орқали маълум ахборот ёки объектга берилган субъектив баҳо ўз ифодасини топиши, ўзида информативлик ва эмоционаллик хусусиятларини акс эттириши нуқтаи назаридан тоифалари ҳақида хуносалар баён этилди. Шу билан бирга, ном яратишнинг технологик механизмлари бўйича тавсиялар берилди.

Keywords: нейминг, нейм, информатив неймлар, образли неймлар, прецедент неймлар, антропоним неймлар, маҳсулот номи, ном яратиш.

Бугунги глобал дунёда ҳар бир миллат учун ўз она тилининг жамият ҳаётидаги ўрни ва нуфузини ошириш, қўлланиш доирасини янада кенгайтириш, унинг соғлиги учун курашиш муҳим масалалардан саналади. Мана шундай долзарб муаммолардан бири республикада ишлаб чиқариш, савдо-сотиқ обьектлари, корхона, фирма, маҳсулотларга берилаётган номларнинг тил меъёрлари, халқнинг дунёқараши, миллий-маданий қарашларига қанчалик мослиги масаласидир.

Ҳар бир тилда ном (нейм) яратишнинг муайян лингвистик қонуниятлари мавжуд. Нейминг технологияси фаолият тури сифатида қайси соҳалар ҳамкорлигига иш олиб бормасин, тилшуносликда унинг бош мақсади муайян тилга хос ном яратишнинг лингвистик меъёрларини ишлаб чиқишидан иборатdir. Лингвистик меъёрларга мувофиқ тарзда ишлаб чиқилган ҳар бир ном (нейм) савдо, ишлаб чиқариш обьектлари, маҳсулотларнинг бозорда рақоботбардош бўлиши, ривожланиши, шуҳрат қозониши ва кенг ёйилишига ёрдам бериши лозим.

“Бугунги кунда тилшуносликда нейминг технологиясининг лингвистик аспекти билан боғлиқ турли муаммолар ўрганилмоқда. Бундай муаммолар сифатида қуйидаги масалалар таҳлилига жиддий эътибор қаратилмоқда:

1. Ҳар бир тилда шу тилнинг ички имкониятлари асосида нейм яратишнинг лингвистик меъёрларини белгилаб бериш.

2. Ҳар бир тилнинг ўз имкониятларидан келиб чиқсан ҳолда нейм яратишнинг лингвистик методикасини ишлаб чиқиш.

3. Тилдаги неймларни лингвистик жиҳатдан таҳлил қилиш, уларни тартибга солиш.

4. Ҳар бир тилда янги неймлар захирасини яратиш.

Бизнингча, бу муаммоларнинг ўрганилиши фирма, компания, ишлаб чиқариш, савдо-сотиқ, майший хизмат обьектлари, маҳсулотларга қўйилаётган номларни тартибга солиш, ном яратишда "ўзибilarmon"чиликка барҳам бериш, давлат тилига ҳурмат билан қараш, унинг имкониятларига тўгри баҳо бериш кабиларга хизмат қиласи". (2,4)

Ишлаб чиқариш, савдо-сотиқ объектлари, корхона, фирма, маҳсулотга ном яратишга инновацион ёндашув номларнинг информативлик жиҳатини, нутқий таъсир кучини оширишда, истеъмолчи билан алоқасини таъминлашда муҳим ўрин тутади. Ном яратиш билан боғлиқ бу муаммолар нафақат маркетология, балки ономастиканинг ҳам долзарб масалаларидан бири ҳисобланади. Жумладан, ўзбек тилида ишлаб чиқариш, савдо-сотиқ объектлари, корхона, фирма, маҳсулот номларини яратишнинг лингвистик меъёрлари, ном яратишнинг лингвопрагматик асослари, номларнинг лексик-семантиқ, грамматик, график хусусиятлари, таснифи, худудий фарқланиши каби масалалар маҳсус тадқиқотларни тақозо этади. Шунингдек, ишлаб чиқариш, савдо-сотиқ объектлари, корхона, фирма, маҳсулот номларида учрайдиган ўзига хос лексик бирликлар, уларнинг номланаётган обьект турига кўра фарқланиши кабиларни ўрганиш ҳам долзарб вазифадир.

Ишлаб чиқариш, савдо-сотиқ обьектлари, корхона, фирма, маҳсулотга қўйиладиган ҳар қандай ном номинатив вазифа бажариши билан бирга информативлик белгисига ҳам эга бўлади.

Ишлаб чиқариш, савдо-сотиқ обьектлари, корхона, фирма, маҳсулотга қўйилган номларнинг информативлик белгиси уларнинг муҳим жиҳатидир. Бундай номлар номланаётган обьект ёки маҳсулотнинг моҳияти ҳақида бирламчи ахборотни бериши лозим. Масалан, савдо дўконига қўйилган ном ушбу дўконда сотилувчи асосий маҳсулотлар (озиқ-овқат, кийим-кечак, пойабзal кабилар) ҳақида умумий маълумот бериши мақсадга мувофиқ. Ёки ишлаб чиқарилган маҳсулот учун танланган ном, ҳеч бўлмаганда, унинг турига ишора қилиши лозим.

Ҳар қандай ишлаб чиқариш обьекти ёки маҳсулот, унинг бренди номланар экан, унда миллий-маданий қарашлар, тасаввурлар, психологик омиллар, ижтимоий воқелик ўз ифодасини топиши маълум. Нейм (ном) орқали инсон тафаккурида муайян савдо маҳсулоти, ишлаб чиқариш обьекти, компанияларга хос энг муҳим жиҳатлар тасаввuri шаклланади. Бундай тасаввурлар йиғиндиси инсон онгига маҳсулот, унинг бренди ёки ишлаб чиқариш обьекти образининг шаклланишига олиб келади. Албатта, муайян маҳсулот ёки ишлаб чиқариш обьекти, савдо маркаларининг бу тарздаги образи миллий-маданий қарашлар, дунёқарааш, тасаввурлар, субъектив муносабат билан бойитилган образ ҳисобланади.

Таъкидланганидек, ном яратиш амалиётида неймларнинг информативлик белгиси унинг муҳим жиҳатларидан саналади. Ном орқали маълум ахборот ёки обьектга берилган субъектив баҳо ўз ифодасини топади.

Ном (нейм)ларни ўзида информативлик ва эмоционаллик хусусиятларини акс эттириши нуқтаи назаридан қўйидаги тоифаларга ажратиш мумкин:

" информатив неймлар - улар обьектни жуда оддий ва тушунарли ҳолатда номлаш фарқлаш хусусиятига эга бўлади. Масалан, "Озиқ-овқатлар", "Ёқилғи қуиши шахобчаси", "Дорихона", "Супермаркет" ва ҳ.;

" эмоционал информатив неймлар - истеъмолчига номланаётган обьект ёки маҳсулотнинг моҳияти ҳақидаги информацияни образли тарзда, ҳиссий муносабат билан уйғунликда тақдим этади. Масалан: "Ширинликлар дунёси" дўкон номи орқали ушбу обьектда ширинликлар савдосини олиб бориш мақсад қилиб белгиланганлиги англашилади, шунингдек, "Баҳт қасри" (тўйхона), "Жажжи қадамлар" (болалар оёқ кийими дўкони) кабиларда ҳам мазкур ҳолатни қузатиш мумкин;

" образли ноинформатив неймлар - ушбу категория номлар маҳсулот ёки фаолият тури ҳақида маълумот бермайди. Унинг вазифаси обьектни ёрқин ва

жарангдор номлаш ва бошқа шу тоифадаги маҳсулот ёки фаолият турларидан ажralиб туришини таъминлашдир. Масалан, Ади Дасслерга тегишили Adidas фирмасининг номи шахс номи асосида яратилган бўлиб, у маҳсулот ҳақида маълумот ташимайди. Бироқ машхур нейм сифатида инсон хотирасидан мустаҳкам ўрин эгаллай олган. Ёки машхур Apple компаниясининг номи унинг эгаси Стив Жобснинг энг ёқтирган меваси номи билан аталгани ҳам ушбу номнинг маҳсулот машхурлиги орқали кенг тарқалганидан далолат беради;

- абстракт неймлар - кўпгина фаолият турларида кенг тарқалган, лугавий маъноси номаълум ностандарт сўзлардан иборат номлар коллекциясидир: Cuil, Lexxe, Ello, Yo, Krozilo, Shyp, Taco, Faroo, YaCy каби;

- прецедент неймлар - ишлаб чиқариш обьекти, савдо маҳсулоти, унинг брендни номи машхур прецедент номлар билан аталади. Бундай неймлар маҳсулот ҳақида ҳеч қандай маълумот ташимаса-да, инсон хотирасида тез ва осон сақланиб қолади. Масалан: "Уч бақалоқ", "Кавказ асираси" (кафе), "Минг бир кеча" (музқаймоқ) ва ҳк;

- антропоним неймлар - обьектнинг киши номлари билан аталиши. Ном яратишда антропонимлардан фойдаланиш амалиёти азалдан мавжуд. Ўтган даврда антропонимлар билан ном ҳосил қилишда машхур кишилар номига мурожаат қилинган ҳолатлар кўп кузатилди. Муайян обьектнинг машхур кишилар номи билан аталишида ўзига хос мақсад назарда тутилиши маълум. Бундай номлар эл-юрт олдидағи буюк хизматлари учун ардоқланган кишилар номини янада улуглаш, уларга хурмат кўрсатиш, ёдга солиб туриш вазифасини бажаради. Масалан, "ZANGI OTA", "MANNON UYG'UR" маҳалла фуқаролар йигини, "ОЙБЕК" метро бекати, "МИРЗО УЛУЁБЕК" метро бекати кабилар.

Кейинги йилларда антропонимлар сифатида ишлаб чиқариш, савдо обьекти, фирма эгаси ёки унинг ота-онаси, бобоси, фарзандлари номларининг олиниши кўп кузатилмоқда. Масалан, Тошкент шаҳар Шайҳонтохур туманидаги майший хизмат обьектларига қўйилган қўйидаги номларнинг киши исмлари асосида яратилганлигига гувоҳ бўламиз: "ЗУЛХУМОР" аёллар салони, "OMINA-OQILA" масъулияти чекланган жамияти кабилар.

Баъзан ном таркибида киши исми билан бирга, унинг шахсга хос сифатларини билдирувчи сўзларнинг қўлланилиши ҳам кузатилади. Масалан, "MIRZAАНМАД OTA" масъулияти чекланган жамияти номи, "OQILXON OTA" хусусий корхонаси номларида қўлланган ота лексемаси шахснинг жамиятдаги ижтимоий роли ҳақида маълумот беради. Бундай номлар корхона, фирма, жамият кабиларнинг муассиси, эгаси ким эканлиги, унинг ижтимоий роли, касб-кори, жинси ҳақида тасаввур ҳосил қила олади, аммо, афсуски, муайян обьект, фирма, корхона ёки ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳақида бирон маълумот бера олмайди.

Нейминг мураккаб ижодий лингвистик жараён сифатида уни яратувчидан тил меъёрларини мукаммал билиш, унинг таъсир кучига тўғри баҳо бера олиш, ном яратишда тил бирликларидан ўринли ва мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш маҳоратига эга бўлиш, ном орқали самарали коммуникатив мулоқотни яратади.

Шуниси характерлики, корхона, муассаса, фирма, савдо обьектлари ёки маҳсулотга тил эгалари учун тушунарсиз бўлган хориж тилларида ном қўйилиши ном орқали истеъмолчи билан коммуникатив алоқанинг ўрнатилишига тўскинлик қиласи.

Кейинги йилларда республикамизда ишлаб чиқариш, савдо-сотиқ обьектлари, корхона, муассаса, фирма, маҳсулотларга хориж тилларида ном қўйиш урфга айланиб бормоқда. Айниқса, кейинги уч-тўрт йил ичida ном яратишда инглизча

сўзларга мурожаат қилишга ружу қўйилмоқдаки, бунинг сабабларини турлича изоҳлаш мумкин.

Биринчидан, ишлаб чиқариш, савдо объектлари, корхона, муассаса, фирма ўз номи ёки маҳсулотини инглиз тилида номлаш орқали истеъмолчилар эътиборини ўзига жалб қилишни кўзда тутган бўлиши мумкин.

Иккинчидан, инглизча ном орқали ишлаб чиқариш, корхона, фирма, савдо объектлари ўз маҳсулотини жаҳон бозорига олиб чиқиши назарда тутган деб тахмин қилиш мумкин.

Ҳар қандай ҳолатда ҳам, бизнинг назаримизда, ҳар бир давлатда ишлаб чиқариш, савдо объектлари, корхона, муассаса, фирма савдо обьекти, маҳсулотга, аввало, шу давлатнинг миллий тилида ном берилиши лозим. Номнинг бошқа тилларда берилиши, бир томондан, миллий тилимизга соя солиш, унинг қўлланиш доирасини чеклаш, софлигига путур етказишга олиб келса, бошқа томондан, кишиларда миллий тилга беписандлик кайфиятини ҳосил қиласди.

Кўринадики, ном яратиш осон иш эмас, у мураккаб ижодий жараён. Ном яратишда муайян тилнинг лингвистик меъёрларига амал қилиш баробарида халқ маданияти, дунёқараши, менталитети, психологияси кабиларни ҳам инобатга олиш лозим бўлади. Шундагина яратилган ном маҳсулот ва истеъмолчи ёки ишлаб чиқариш обьекти ва истеъмолчи ўртасида манфаатли коммуникатив алоқа вазифасини бажаришга хизмат қиласди, маҳсулотнинг кенг тарқалишига, бозор рақобатида кучли позицияни эгаллашига ёрдам беради.

Адабиётлар:

- 1. Малайкин С. Одним словом. Книга для тех, кто хочет придумать хорошеназвание. 33 урока . (МИФ), 2018. - Стр.7**
- 2. Lutfullayeva D., Saparniyazova M. Naming: The Technology of Creating a Name in the Language. Test Engineering and Management. November-December 2019. United States: Mattingley Publishing Co., Inc.- P. 4184.**
- 3. Лутфуллаева Д., Сапарниязова М. Национальная технология создания названия(имени) в узбекском языке. Научный электронный журнал "Меридиан". Выпуск №6(40)'2020.**
- 4. Лутфуллаева Д., Сапарниязова М. Номлар тил меъёрларига мос бўлсин // "Халқ сўзи" газетаси. - Тошкент. 2019. 23 октябрь. - Б.2.**

Лутфуллаев Махмуд Ҳасанович

Педагогика фанлари доктори, профессор

Самарқанд давлат чет тиллар институтининг

"Ахборот технологиялари" кафедраси мудири

Абдуллаева Шахзода Абдуллаевна

Тошкент давлат педагогика университети профессори

Шодмонқулов Миролим Туронович

Т.Н.Қори Ниёзий номидаги ЎзПФ ИТИ таянч докторанти

ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЛАРНИ ЯРАТИШ ВА ЖОРӢЙ ЭТИШ КОНЦЕПЦИЯСИ

Аннотация. Основная цель данной научной статьи - изучить вопрос создания и внедрения цифровых технологий в образовании на основе единой методологической системы и сформулировать ее концепцию.

Разработка концепции создания и внедрения цифровых технологий в систему образования означает методологическую систему, охватывающую образовательные, научные, методологические и организационные аспекты, начиная от дошкольного до высшего образования и послешкольного образования.

Рақамли технологиялар жамиятнинг барча соҳаларига фаол кириб бормоқда. Бу йўналишда акселратор сифатида банк хизматлари ва иқтисод йўналишларини келтириш мумкин. Ахборот ресурсларни барча қатламдаги инсонлар учун фойдаланиш қулийлиги боис, бугунги кунда ахборот технологиялари жамият олдига қўйилган жуда кўплаб масалалрни еча олиш имконияти пайдо бўлди. Бундан ташқари робототехника соҳасинин ривожланиши банк соҳасида фаолият юритаётган ходимларга рақобат бўлаолаётганлиги ҳам таъкидлаш зарур.

Рақамли технололгияларин қўллаш жамият олдига бир қатор масалаалрни қўймоқдаки, улар рақамли техноологияларни жорӣ этиш этикаси, уларни ҳимоя қилиш воситалари, ҳуқуқий аспектлари ва бошқа талабларни долзарб қилиб қўймоқда.

Замонавий таълим тизимида рақамли технологияларни яратиш ва жорӣ этиш бир қатор масалалрни ечишни тақазо қиласди. Бу эса ўз навбатида таълим тизимида рақамли технологияларни яратиш ва жорӣ этиш концепциясини ишлаб чиқиши долзарб масала эканлигини кўрсатмоқда.

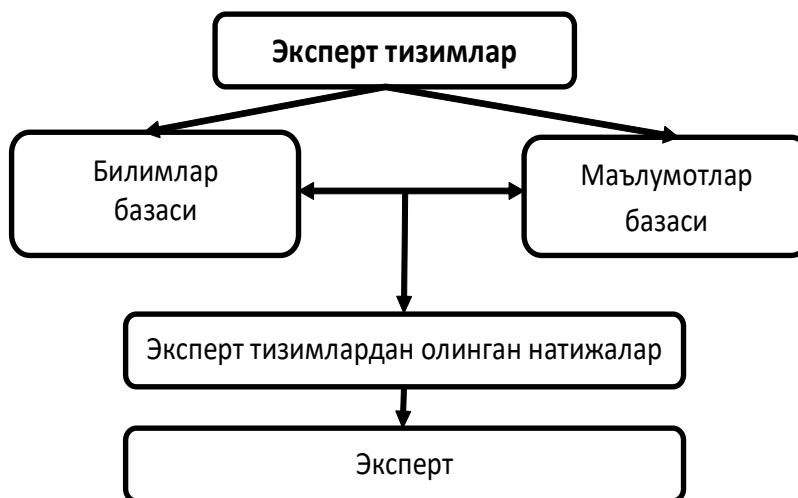
Расм-1. Таълим жараёнида рақамли технологияларни яратиш ва жорий этиш концепциясининг умумий тузилмаси

Ушбу илмий мақоланинг асосий мақсади таълимда ягона методик тизим асосида рақамли технологияларни яратиш ва жорий этиш масаласини тадқиқ этишдан ва унинг концепциясини шакллантиришдан иборат. Таълим тизимида рақамли технологияларни яратиш ва жорий этиш концепциясини ишлаб чиқиши деганда мактабгача таълим муассасасидан бошлаб, олий таълим ва ундан кейинги таълимни қамраб оладиган ўқув, илмий, услубий ва ташкилий жиҳатларни қамраб олган методик тизим тушунилади (расм-1.) Таълим тизимида рақамли технологияларни яратиш ва жорий этиш юқорида келтирилган тузилмадан кўриниб турибдики, таълим тизимида барча бўғинларни қамраб олган. Масала шундан иборатки, ҳар бир бўғин учун рақамли технологияларни яратиш ва жорий этишни ўзаро боғлайдиган методик тизим яратиш асосида таълим тизимида рақамли технологияларни умумий концепциясини ишлаб чиқиши мумкин. Худди шундай методик тизимнинг умумий тузилмаси 1- расмда келтирилган. Эндиғи масала ҳар бир таълим тизимида бўғин учун асосий компоненталарини аниқлаштириш ва улар асосида рақамли технологияларни яратиш ва жорий этишнинг назарий ва амалий жиҳатларини ишлаб чиқиши мақсадга мувофиқ.

Рақамли технологияларни таълим тизимида яратиш ва жорий этиш ўз навбатида интелектуал тизимларни яратишни тақазо этади. Интуоуктуал тизимлар олдатда

билимлар ва маълиумотлар базаси асосида яратилган эксперт тизимларни ташкил қиласди (2-расм).

Расм-2. Эксперт тизимлар умумий тузилмаси.

Эксперт тизимларни ҳам асосини билимлар ва маълумотлар базаси ташкил қиласди боис уларнинг умумий тузилмасини келтирамиз. (расм-2)

Юқорида келтирилган тузилмада (1-расм) таълим тизимида яратилиши лозим бўлган умумий тузилма келтирилган. Ушбу тузилмада ҳар бир таълим тизими бўғини учун ишлаб чиқилаётган интелектуал тизим ва унинг асосий элементлари.

Таълим жараёнида раҷамли технологияларни яратиш ва жорий этиш концепциясида Мактабгача таълим муассасаларида раҷамли технологияларни яратиш ва жорий этиш учун ушбу бўғиннинг асосий хусусиятлари, талаблари ва кўрсатгичларини инобатга олган ҳолда интелектуал тизим яратишни тақозо қиласди. Интелектуал тизим деганда одатда маълум бир маълумотлар базасига асосланган билимлар базасини шакллантириш ва уларнинг ўзаро боғлиқлигини ва унинг натижасида зарур тавсияларни ишлаб чиқа оладиган дастурий таъминотга айтилади. Бундай дастурний таъминот одатда эксперт тизимлар деб юритилади (2-расм).

Эксперт тизимларни яратиш турли дастурий воситалар ёрдамида амалга оширилади ва уларни жорий этиш одатда мураккаб жараённи ташкил этади, бунинг боиси эксперт тизимлар қўлланиладиган обектлар одатда жуда кўп параметрларга боғлиқлигидир (2-расм).

Бундан ташқари эксперт тизимларни яратиш ва жорий этиш уларнинг умумий тузилмаси билан боғлиқ илмий таҳлиларни олиб боришни тақазо этади.

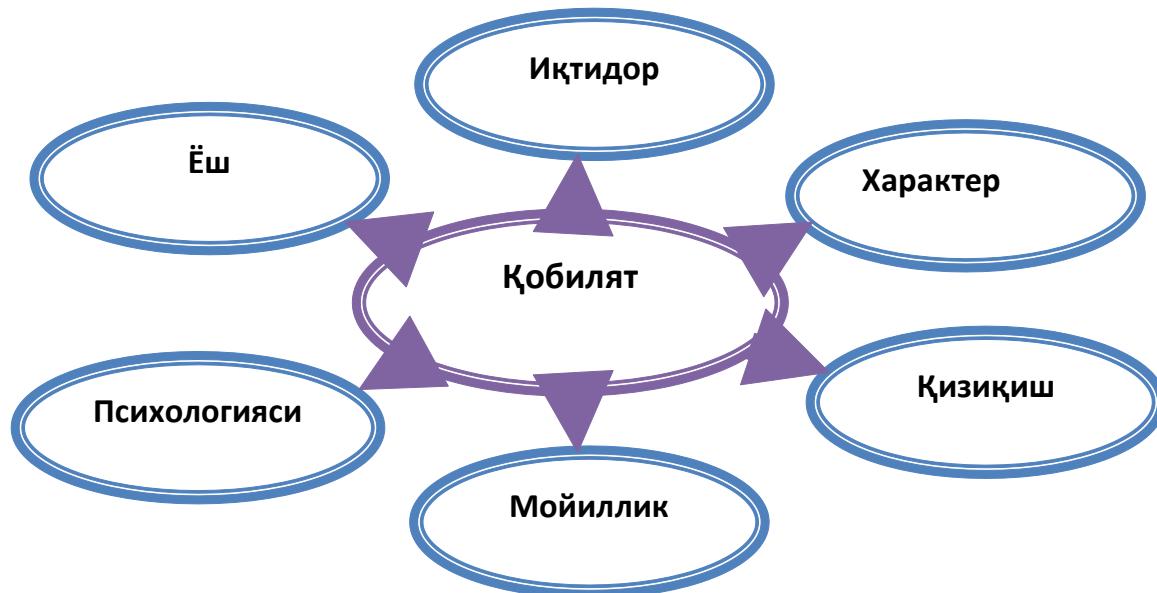
Мактабгача таълим муассасасида экспери тизимларни яратиш ва жорий этиш бу бўғинга доир жуда кўплаб маълумотларини қамраб олишни талаб этади яъни ёши, иқтидори, қобиляти, психологик фаолияти каби параметрларни эътиборга олишни тақозо этади. Шуни алоҳида такидлаш лозимки, эксперт тизимларни яратиш жараёнида обектларга хос хусусиятларнинг энг муҳимиини аниқлаб олиш лозимдир. Бундай ёндашув асосий кўрсаткич билан боғлиқ бошқа параметрларни боғлашни талаб этади, яън бу параметрларни ўзаро боғлайдиган тўрсимон тузилмани қўллашни тақозо этади. Мактабгача таълим муассасасида тарбияланувчиларнинг асосий кўрсатгичларидан бири сифатида уларнинг қобилятлари қайси тамонга йўналтирилганини аниқлаш ва қолган параметрларни уларга боғлаш мақсадга мувофиқидир.

Таълим жараёнида раҷамли технологияларни яратиш ва жорий этиш

концепциясида Мактабгача таълим муассасасида раҷамли технологияларни яратиш ва жорий этиш учун ушбу бўғиннинг асосий хусусиятлари, талаблари ва кўрсатгичларини инобатга олган ҳолда интелектуал тизим яратишни тақозо қиласди. Интелектуал тизим деганда одатда маълум бир маълумотлар базасига асосланган билимлар базасини шакиллантириш ва уларнинг ўзаро боғлиқлигини ва унинг натижасида зарур тавсияларни ишлаб чиқа оладиган эксперт тизимларга айтилади.

Мактабгача таълим муассасасида тарбияланувчиларнинг асосий кўрсатгичларидан бири сифатида уларнинг қобилятлари қайси тамонга йўналтирилганини аниқлаш ва қолган параметрларни уларга боғлаш мақсадга мувофиқдир (3-расм).

Расм-3. "Қобилят" билан бошқа параметрларнинг ўзаро боғлиқлик схемаси

Бу деган сўз мактабгача таълим муассасаларида раҷамли технологияларни яратиш ва жорий этиш борасида интелектуал тизимлар билан жиҳозланган дастурий воситааларни яратиш ҳамда улардан самарали фойдаланишни ташкил этишни тақозо қиласди. Мактабгача таълим таълим муассасаларида раҷамли технологияларни яратиш ва жорий этиш ўз навбатида қандай кўринишдаги интелектуал тизимларни ишлаб чиқиши назарда тутишини тадқиқ этиш долзарб масалалардандир.

Бу масалага ойдинлик китритиши мақсадида бугунги кунда мактабгача таълим муассасаларида раҷамли технологияларни яратиш ва жорий этиш борасида олиб борилаётган хорижий ва республика олимларининг илмий-тадқиқот ишлари билан ўрганиш ва таҳлил қилиш мақсаддага мувофиқдир.

Хулоса қилиб айтганда таълим тизимида раҷамли технологияларни яратиш ва жорий этиш масаласи бугунги куннинг долзарб масалаларидан бўлиб, унинг ечими асосида таълим тизимини самарадорлигини ошириш билан бир қаторда, кадрлар тайёрлаш ва уларнинг қобилятлари ва иқтидори ҳамда илмий салоҳияти нуқтаи назаридан қасбга йўналтириш каби муҳим масалалар ечимини топади.

Яна бир масала хусусида тўхталиб ўтишни жоиз деб биламан. Яъни таълим тизимининг барча бўғинларида мультимедиали ўқув қўлланмалар яратиш ва жорий этиш ҳам долзарб масалалардан биридир. Бу масала кейинги илмий мақолаларда муҳокомага қўйилади.

Адабиётлар:

1. М.Х.Лутфиллаев. Разработка методической системы виртуальных ресурсов на основе компьютерных имитационных моделей Ж. "Казахский журнал новости науки" научно-технический журнал 2015 №1. 9-19 С.
2. М.Х.Лутфиллаев. Разработка и внедрение виртуальных лабораторий на основе компьютерных имитационных моделей(на примере предмета "зоология беспозвоночных") Современные тенденции развития науки и технологий Периодический научный сборник по материалам XI Международной научно-практической конференции г. Белгород, 2016"№ 2-1 с. 57-61.
3. М.Х.Лутфиллаев, Лутфиллаева Ф.М. Разработка виртуальных ресурсов для учебной литературы для инклюзивного образования на основе компьютерных имитационных моделей. Материалы 15-й международной конференции "Образование через всю жизнь: Непрерывное образование в интересах устойчивого развития" Астана,2017, С. 126-130
4. Лутфиллаев М.Х., Лутфиллаева (Олий таълим муассасалари мисолида) //Хизмат курсатиш соҳаси инновацион ривожланишининг муаммолари халкаро илмий-амалий анжуман IV кисм, Самарқанд шаҳри, 2017й. Б.154-155
5. Лутфиллаев М.Х., Лутфиллаева Ф.М. Ф.М. Кутубхона ресурслариндан мобил алока асосида тармоқдан фойдаланишнинг дастурий таъминотини яратиш ва татбик этиши. Ж. Хорижий филология 2017 №2. -Б. 79-83.
6. Lutfillaryev M, X, Lutfillaryev U. Computer simulation models in the educational models. (Monograf) LAP Lambert Academic Publishing, Germani, 2019 y, 47 p.

Умархўжаев Мухторхон Эшонхўжаевич
филология фанлари доктори, , профессор
Андижон Давлат Университети
Немис тили ва адабиёти кафедраси мудири
E-mail: umargumxtar43@mail.ru
Абдуманнонов Хожиакбар Акмалжон ўғли
Андижон Давлат Университети талабаси
E-mail: 1998i.xuol1998@gmail.com

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДАГИ БАРЧА ТАЪЛИМ ТИЗИМЛАРИ УЧУН "ЛУГАТЛАР ОИЛАСИ" ТУЗИШ ТЎГРИСИДА МУЛОҲАЗАЛАР

Аннотация: Мақолада ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси илм-фан ва таълим тизимларида кузатилаётган ўзгаришлар ҳақида сўз юритилади. Мақолада замонавий лексикография фанининг долзарб муаммолари хусусида фикрлар билдирилган. Лексикографиядаги "лугатлар оиласи" тўғрисидаги мулоҳазалар мақоланинг квинтесенсияси сифатида олинган. Буларга қўшимча тарзда "Лугатлар оиласи" терминига шарҳ ва унинг чет давлатлардаги намуналари келтирилган.

Калит сўзлар: Тилшунослик, сўз (лексема), маъно, лексикография, лугат, тезаурас, лугатлар оиласи.

Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигига эришганига бу йил мана 29 йил тўлади. Сўнги 3 йилда Республикамиз мисли кўрилмаган мэрраларга етди. Соҳаларни комплекс ривожлантириш мақсадида давлатимиз Президентининг алоҳида фармон, фармойиш ва қарорлари, қонун ва қонун ости ҳужжатлари қабул қилинмоқда.

Шулар қатори илм-фан ва таълим соҳасини ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Давлатимиз раҳбари таъбири билан айтганда, "Агарда биз бугуннинг ўзида узлуксиз таълим ва тарбия тизимини ривожлантирмас эканмиз, эртага кеч бўлади". Бунга исбот тариқасида Президентимиз таклифи билан 2020 йилни "Илм-фан ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили" деб номланиши Ўзбекистон фани ривожига қаратилаётган эътиборнинг юксак кўриниши бўлиб, айни вақтда илм аҳлига ҳам катта масъулият юклайди. Бундан ташқари, қуйидаги қонун ҳужжатларини келтиришимиз мумкин: "Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" 2017 йил 9 сентябрьдаги ПҚ 3261 Қарори; "Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида" 2016 йил 29 декабрдаги ПҚ 3180 Қарори; "Олий таълим тизимини ривожлантириш чора-тадбирлари" тўғрисидаги ПҚ 2909 Қарори; ва бошқа кўплаб ҳужжатлар.

Дарвоҷе, ўзгаришлар ва янгиликлар борлиғимизнинг ажralmas қисми бўлган тилимизни ўрганувчи тилшунослик (филология) фанини ҳам четда қолдираётгани йўқ. Тилшунослик фанининг грамматика, стилистика, лексикология, лексикография, фразеология, қўйингки, сўнги йилларда шаклланган барча соҳалари сўз билан тирик. Етук олим-у уламолар сўз орқали ўзларининг тадқиқотларини олиб бориши барчага маълум. Демак, сўзлар, яъни, лугатлар мажмуаси ҳар қандай тилнинг беназир хазинасидир. Ушбу хазинасиз мулоқот ҳам, тадқиқот ҳам йўқ. Шу боисдан ҳам барча диний муқаддас китобларда ҳамма нарсадан аввал "сўз" бўлганлиги илоҳий таъкидланади. Сўзга бўлган муносабат инсониятга бўлган муносабатdir. Чунки тил инсоннинг барча маҳлуқотлардан фарқини, унинг устунлигини белгилаб берувчи хусусиятларнинг энг аввалгисидир.

[1]

Биламизки, борлиғимизнинг ҳар жабхасида юриш- туришимизда, уйда, кўчада, ишда, айтингки, ҳаётимизнинг ҳар онида биз ким биландир вербал алоқада бўламиз. Бу дегани биз лексема, ёки содда тил билан айтганда, сўзлар қуршовида яшаймиз. Сўз бу маълум бир семантик майдонга ёки маънога эга ҳарфлар кетма-кетлигидир. Сайёрамизда мавжуд бўлган ҳар бир тил маълум бир сўз бойлигига эгадир.

Тил лугат бойлигининг нисбатан тўлиқ таҳлили фақат лугатлар орқали амалга оширилади. Лугат тузишнинг назарий ва амалий соҳалари билан шуғулланувчи фан лексикография деб номланади. Лексикография - (грекча *lexicon* - лугат, ва *graphos* - ёзмоқ, яъни, сўзни изоҳлаш, ифодалашмаъносини беради) бумаълум бир тилнинг сўзлар жамланмаси ва унинг тизимлаштирилган ҳолда лугат сифатида чоп этилиши; лугатшунослик.[2]

Энди тасаввур қиласи, тиллар лугатлари бўлмагандан тилларнинг тақдирлари қандай кечган бўларди? Халқнинг тарихи, кундалик мулоқоти ва истиқболи ҳақида қайси манбаларга таяниб мулоҳаза қилган бўлардик?

XIX-XX асрларга келиб тарақкий этган мамлакатларда лугатшунослик ҳам янги босқичга кўтарилди. Тилларнинг изоҳли лугатлари қаторида икки ва кўп тилли, фразеологик, антонимик, синонимик, орфографик, айниқса, фан ва техника соҳаларининг терминлари изоҳи ва таржималарига бағищланган катта-кичик лугатлар чоп этила бошланди. Лугатшуносликнинг узоқ ва яқин тарихи маҳсус монографик тадқиқот обьекти бўлишилиги нуқтаи назаридан келиб чиқиб, биз ушбу мақоламизда бу масалага чуқур тўхталиб ўтмаймиз.

Шу ўринда, "Замонавий лугатшуносликнинг долзарб масалалари нималардан иборат?" деган савол туғилади.

Албатта, ҳар қандай тилнинг тўлиқ изоҳли лугатларини тузиш замонамиз лугатшунослигининг энг долзарб масалалари ҳисобланади. Чунки ушбу лугатлар бошқа лугатлар тузиш жараёнида, тил қонун-қоидаларини асослашда асосий омил ҳисобланади. Бундай академик лугатлар билан бир қаторда ҳар қандай тилнинг "тезаурус"ини, яъни, тил "хазинаси"ни тузиш нафақат илмий, балки маданий, маънавий, тарихий, миллий аҳамиятга эга. Бу каби лугатларни тузишга жазм айлаган лугатшунослар барча замонларда ҳар қандай халқнинг эъзоз-эътиборида бўлган. Бу жойда биргина Маҳмуд Кошгарий бобомизни эслашнинг ўзи кифоя. [1]

Яна бир масала, гарб тилшунослигида шундай бир ибора бор: "Лугатлар оиласи". Хўш, бу ўзи нима "Лугатлар оиласи" атамаси остида инсоннинг кундалик фаолиятида учрайдиган ва у ишлатадиган сўз ва ибораларни йўналишига қараб алоҳида лугатларга жамланганлиги ва улар бир нашриёт уйи томонидан босиб чиқарилганлиги тушунилади. Бунга мисол қилиб Буюк Британиянинг "Collins Dictionary Collection" ва "Longman Dictionaries"ларини, АҚШнинг "McGraw-Hill's Dictionary Collection" ва "ABBYY Lingvo" электрон лугатлар оиласини, Россия Федерациясининг "Школьные словари" ва "Словари русского языка"ларини келтириш мумкин. Бундай лугатлар дунёнинг бошқа мамлакатларида (Германия, Финляндия, Франсия в.б.) ҳам мавжуд.

Хўш, юқорида айтиб ўтилганлардан келиб чиқиб, биз ҳозирги кунда ўқувчиларни турли лугатларга бўлган эҳтиёжларини қондира оляпмизми Нега ҳозирда биз ушбу соҳада оқсамоқдамиз МТТ, Ўрта таълим мактаби ва ОТМ ўқувчилари стандарт белгиланган лексик минимумга эгами Ўсиб келаётган авлод сўзларнинг асл моҳиятини тушуниб ишлатяптими

Юқорида кўрсатиб ўтилган саволларнинг илмий ҳамда амалий параметрларини

назарда тутиб, Мактабгача таълим тизимидан тортиб, то Олий таълим тизимигача бўлган таълим тизимларининг узвийлигини боғлаш мақсадида мамлакатимизда ҳам "Лугатлар оиласини" тузишни Ўзбекистондаги лексикография фанининг долзарб масаласи, деб ҳисоблаймиз.

Ушбу масаланинг амалий ечими сифатида биз "Лугатлар оиласи"га қўйида келтириладиган лугавий асарларни киритишни лозим деб топдик:

VII. МТТлар учун расмли тематик ва лексик лугатлар тузиш;

Болаларнинг психо-физиологик ҳолати ва аналитик фикрлаш даражасидан келиб чиқиб, уларнинг ёшига ва қизиқишиларига мос келадиган, рангли тематик лугатлар тузиш.

VIII. Бошлангич таълим тизими учун маҳсус (бир тилли, икки тилли ва қўп тилли) лугатлар тузиш;

Мамлакатлар орасидаги шиддатли ва яқин алоқалар доимо икки, уч тилли лугатлар тузишни тақозо этиб келган. Ҳозирги кунга келиб бу масала ўзининг янада долзарблигини кўрсатмоқда. Кўп тилли лугатлар учун бу ёшдаги болаларнинг танланиши сабаби шундаки, 7-11 ёшда болаларда чет тилларининг бошлангич базаларини яратиш жараёни осон ва унумлироқ кечади.

VIII. Ўрта таълим мактаблари учун лугатлар тузиш;

Фан-техника соҳаларининг бир тилли, икки тилли терминологик лугатларини тузиш зарурӣ масалалардан бири. Чунки терминологик лугатларда фан тушунчалари қисқа, лўнда, тушунарли қилиб берилади. Бундай лугатлар нафақат соҳа мутахассислари учун, балки мактаб, лицэй, коллеж ўқувчилари учун ҳам тузилмоғи керак. Масалан:

- " Ёш филологлар лугати;
- " Ёш биологлар лугати;
- " Ёш математиклар лугати;
- " Ёш экологлар лугати;
- " Ёш астрономлар лугати;" Ёш физиклар лугати;
- " Ёш химиклар лугати;
- " Ёш тиббиётчилар лугати;
- " Ёш информатиклар лугати;
- " Ёш тарихчилар лугати в. б.

Бундай лугатлар асарнинг мақсадига қараб бир ёки қўп тилли бўлиши мумкин. Барча фан соҳалари бўйича оммавий лугатлар тузилиши - замон талабидир. Ҳозирда фан терминлари тегишли дарслклар ичida ёки сўнгида глоссарий ёки қисқача лугат тариқасида бериб келинади. Фикримизча, бундай тадбирлар ҳозирги замон талабига жавоб бермайди.

IX. ОТМлар учун маҳсус илмий (лексик, фразеологик, паремиологик, синономик, антонимик, техник, механик ва б.) лугатлар тузиш;

ОТМлар учун мўлжалланган лугатлар сони талайгина, аммо уларнинг қўпи профессионал лексикографлар томонидан тузилмаганлиги ачинарли ҳол. Академик статусга эга лугатлар сонини эса бармоқ билан санаса ҳам бўлади. Мантиқан олиб қаралганда, юқорида айтиб ўтилган академик лугат ҳар томонлама ўйлаб ва илҳомбахш қилиб тузулмоғи даркор. Чунки илмий фаолиятга бўлган қизиқиш кўпинча ОТМнинг дастлабки бакалавр босқичида намоён бўлади ва академик лугатлар соҳа профилини танлашда талабага қайсиидир маънода туртки бўлади.

X. Маҳсус соҳалар бўйича бир ва икки тилли лугатлар тузиш. Масалан:

- " Тилларнинг диалектлар (шевалар)лугатлари;
- " Қисқартма сўзлар (аббревиатуралар)лугатлари;
- " Фаол сўзлар (частотали сўзлар) лугатлари;

- " Буюк адиблар асарларида қўлланган сўз ва иборалар лугати;
- " Лингво-културологик лугатлар;
- " Топонимик (жой номлари этимологияси) лугатлар;
- " Чет тиллардан кириб келган (ўзлаштирма) сўзлар лугатлари;
- " Компьютер лугатлари;
- " Мобил телефонларда фойдаланиладиган лугатлар в.б.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, яқин келажакда биз юритган фикрлар ва муаммолар ўз ечимини топади. Сўзиз, тилшунослик соҳасининг энг оғрикли ва қийин нуқталаридан бири бу, албатта, лугатшуносликдир. Бунинг тасдифи сифатида XVII асрда ижод этган филолог Юстус Скалигернинг 4 қатор шеърий асарини келтириш мумкин:

Агар кимдир оғир меҳнат-у азобларга маҳкум этилган бўлса,
Унга темирчи-юкончилар машаққатини рано кўрмай қўя қол-да,
Унга лугат тузишни буюр.

Шу ишнинг ўзиёқ барча машаққатларнинг машаққатлироғидир.

Адабиётлар:

- 1. Умархўжаев М.Э. Замонавий лугатшунослик: тарихи, бугуни ҳамда истиқболи. "Замонавий лексикография, фразеография ва таржимашунослик масалалари" мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани материаллари. -Андижон - 2018 й., 231б.Б.17-24**
- 2. Словарь иностранных слов. - 16-е изд., испр. - М.: Рус. яз., 1988. - 624с. С. 282**

Тоирова Гули Ибрагимовна
филология фанлари бўйича фалсафа доктори , доцент
Бухоро давлат университети
E-mail: tugulijon@mail.ru

МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМНИНГ ИМКОНИЯТЛАРИ

Анотация. Мақолада масофавий таълим тизимининг яратилиши ва амалда қўлланилиши учун мамлакатимизда керакли кадрлар, илмий-техник ва илмий-услубий салоҳият етарли эканлиги, талабага интернет орқали билимни етказиш йўллари, масофавий таълим анъанавий ўқитиши шаклларидан қуйидаги хусусиятлари билан фарқлари ҳақида фикр юритилган. Масофадан туриб ўқитиши портали билан ишлаш учун "Ҳозирги ўзбек адабий тили" фани намуна сифатида таҳлил қилинган

Таянч сўзлар: масофавий таълим, туттор, моделли ўқитиши, ўқитиши жараёни, виртуал лаборатория, масофавий шакл, ўқитиши субъекти, ўқитиши объект.

Масофавий таълим (лотинча "дистанция" - масофадан фойдаланиш) ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги тўғридан-тўғри, шахсий алоқасиз "масофадан ўқитиши" имконини яратиб берувчи замонавий ахборот ва телекоммуникацион технологиялардан фойдаланиш бўлиб, унга кўра таълим жараёни янги ахборот технологиялари, мультимедиа тизими ёрдамида ташкил этилади. У Ўқув фанлари бўйича ўзлаштириш самарадорлигини таъминлаш; идрок этиш қобилиятини ривожлантириш каби имкониятларга эга.

Ўзбекистон Республикасида масофавий таълим тизимини яратиш ва ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиши охирги йиллар давомида таълим олиш хизматига бўлган талабнинг кескин равишда ошиши ҳамда масофавий таълимнинг юқори ижтимоий аҳамияти туфайли юзага келди. Масофавий таълим тизимининг яратилиши ва амалда қўлланилиши учун мамлакатимизда керакли кадрлар, илмий-техник ва илмий-услубий салоҳият етарли эканлиги сабаб бўлди. Бундан ташқари, республикамизда бу борада муайян тажриба ортирилган бўлиб, масофавий таълим инновацион технологияларининг етарли негизи мавжуд. Ўзбекистонда масофадан туриб ўқитишини йўлга қўйиш учун кўпгина ишлар йўлга қўйилди. Кадрларимиз чет эл олий ўқув юртларида йўлга қўйилган масофадан туриб ўқитиши марказларида бўлиб, масофадан туриб ўқитиши системалари билан танишиб, бу борадаги йўлга қўйилган ишларни ўрганиб келдилар. Масофадан туриб ўқитиши курсларини яратиш бўйича ўқув курслари йўлга қўйилди. Бунга мисол қилиб, олий ўқув юртларидаги малака ошириш ва қата тайёрлов курсларини кўришимиз мумкин. Масофадан туриб ўқитишини йўлга қўйиш учун масофадан туриб ўргатувчи курслари ва тутторлар катта аҳамият касб этади. Масофадан туриб ўқитиши курси қанчалик тўлиқ берилган бўлса бу курсни ўқиган талаба шунча кўп билимга эга бўлади. Лекин курсда фақатгина маълумотни кўпайтириб талабага етказишни ўзи билан кўзда тутилган натижага эга бўла олмаймиз. Курслар шундай тузилиши керакки, талаба бу курсни ўқиб роҳатланиши ва берилаётган билим юқори даражада талаба онгига етиб бориши керак. Акс ҳолда биз талабага кўп маълумот берган билан етарли билим бера олмаймиз. Шу сабабдан курсни яратиш мезонлари ишлаб чиқилган. Маълумотни талабага қай тарзда етказиш йўлларини яхшилаб ўрганиб талабанинг ўқитувчидан йироқдалигини инобатга олиб ва бошқа муаммоларни ўрганганд ҳолда курслар яратилиши лозим. Талаба биргина маърузани ўқиб ёки эшитиб барча билимни эгаллай олмайди, шу сабабдан талабага ўргатишнинг турли йўлларини қўллаш

керак. Масалан, талабага интернет орқали билимни еткариш йўллари:

- = Маъruzani қизиқарли мисоллар билан қисм-қисм қилиб еткариш;
- = Турли видео лавҳалар, фото суратлар орқали тушунтириш;
- = Аниматсиялардан фойдаланиш;
- = Курсда виртуал лабораториялар жойлаштириш;
- = Ўзининг билимини баҳоловчи тестлар ёки машқлар бериш;
- = Дарс вақтини талабанинг шахсий жадвали асосида ўргатиш;

Компьютер ёрдамида талабага билим бериш жуда катта ютуқларни олиб келади.

Бунга мисол сифатида лаборатория ишларини ўtkазиш учун асбоб-анжом, маҳсус лаборатория ёки бирор бир моддалар талаб қилинади. Бу жуда катта харажат келтириб чиқаради. Компьютер билан ўtkазиладиган виртуал лаборатория орқали талабага ўtkазилаётган лаборатория ҳақида батафсил маълумотни етказиш ва бу лабораторияни ихтиёрий ҳолда такрорлаш мумкинлиги. Талабанинг билимини текширувчи системалар эса ўқитувчининг ишини енгиллаштиради.

Масоғадан туриб ўқитишининг ютуқлари кўплиги билан унинг ҳам камчиликлари мавжуд. Чунончи, билим олмоқчи бўлган талаба компьютерда ишлаш саводига эга бўлиш шарт.

Масоғавий таълим анъанавий ўқитиши шаклларидан қўйидаги: қулайлиги, модулилиги, параллеллиги, қамровлиги, тежамлилиги, технологиявийлиги, ижтимоий тенг ҳуқуқийлиги, ижобий таъсир. Этиш хусусиятлари билан фарқ қиласи [1,4].

Ўқитиши жараёнининг фойдаланаётган таркибий қисмига қараб жаҳонда кўп моделлар кўлланилади. Масоғавий таълимнинг истиқболлари сифатида қўйидаги моделли ўқитиши мисол келтириш мумкин:

1. Тақсимланган синф модели.
2. Мустақил ўқитиши модели.
3. "Очиқ ўқитиши синф" модели [7].

Бакалавр таълим йўналишида таҳсил олаётган талabalари учун айрим фанларни масоғавий таълим тизими асосида ўқитилишини эътиборингизга ҳавола қилмоқмиз.

"Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис ва морфология" курси масоғавий таълим тизими асосида ўқитилишини электрон китоб асосида олиб бориш мумкин бўлади. Ушбу электрон китоб орқали талabalар маъruzada (маъруза онлайн шаклда олиб борилади) олган билимларини синааб кўриш имконига эга бўладилар. Электрон китобнинг амалий аҳамияти шундаки, талаба фақат бир маротаба битта мавзуни кўриб чиқиши мумкин, яъни компьютер унинг исм-шарифини кайта қабул қилмайди. Талабанинг ҳар бир мавзу бўйича берган жавоби автоматик равишда баҳоланиб борилади. Ўқитувчи рейтинг тизими асосида назоратларни қабул қилиш имкониятига эга бўлади.

Ахборот айниқса ўқитувчилар учун зарурлиги, ўқувчиларга эскириб қолган ахборот эмас, замон талабига мос келувчи ахборот кераклигини инобатга олган ҳолда янги ахборотни тезкор равишда электрон кўринишда олиш шароитини яратиш даркор, "Танланганлар учун таълимдан" "Ҳамма учун таълим" томон шиорига эришиш Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва таълим тўғрисидаги қонунга биноан, дини, ёши, ижтимоий келиб чиқиши, миллати, соғлиги ва турар жойи каби омиллардан қатъий назар Ўзбекистоннинг ҳамма фуқаролари таълим олиш ҳуқуқига эга. Масоғавий таълим тизимининг ўқиши ва ўқитиши қулайлиги ва аҳамияти шундаки, ўқитиши жараёнини ҳам ўқитувчи, ҳам ўқувчи учун қулай вақт, жой ва суръатда олиб бориш имконияти эвазига эришилади. Курсни ўзлаштириш учун ажратилган вақтнинг қатъий

чекланмаганлиги ўқувчиларга чекланган муддат муддатли курсга нисбатан хоҳ камроқ, хоҳ кўпроқ вақтда ўзлаштириш шароитини яратади.

Бугунги кунда ҳорижда масофавий таълимдан шахсий режа асосида уйдан туриб билим олиш, университет томонидан тайёрланган видеодарслардан фойдаланиш, ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда таълим олиш, шунингдек, бир вақтнинг ўзида қўшимча тарзда бошқа йўналишларда таълим олиш ва шахсий қизиқишлари бўйича салоҳиятини ошириш тажрибаси кенг татбиқ қилинмоқда. Юртимиз таълим муассасаларида жорий қилинаётган ахборот-коммуникация технологиялари инфратузилмаси ҳам келажакда бу каби имкониятлардан фойдаланишта хизмат қиласди.

Адабиётлар:

1. Абдуқодиров А.А.ва бошқалар.Ахборот технологиялари.-Т.,2002.-152 б.
2. Абдуқодиров А. А., Пардаев А. Х. Масофали ўқитиш назарияси ва амалиёти. -Т.: Фан, 2009 -46 б..
3. Атабаева К. Р. Таълим тизимида масофавий ўқитишнинг афзалликлари // Молодой ученый. -2017. - №24.1. - С. 5-7.
4. AzizzoxjaevaN.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. -T.: TDPU, 2003. - 174 b.
5. RoziqovO., Og'ayevS., MahmudovM., AdizovB. Ta'limtexnologiyasi. - T.: O'qituvchi, 1999.-Б.69.
6. Og"ayev S. Ilg`or pedagogik texnologiyalar-hayotiy ehtiyoj. "Xalq ta'limi" jurnali, 2001, №3, 69-71 b.
7. Тоирова Г. ва бошқалар. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Morfologiya va sintaksis Электрон дарслик. Guvohnoma № 000254 "Intellekt Ekspert" Ўзбекистон Республикасининг интеллектуал мулк агентлиги. - Тошкент, 2016.

Mamarasulova G.A.

Independent researcher (PhD)

Jizak State Pedagogical Institute

E-mail: jane130890@gmail.com

Mamarasulova М.А.

student in Jizak State Pedagogical Institute.

THE ROLE OF ORIENTALISM IN ENGLISH ROMANTIC POETRY

Abstract: This article examines the role of Orient in the early English Romantic literature and their interest to create an extraordinary eastern world and motifs in their works. By examining these historically important researches, I clarify that how the concept of Orientalism appeared in English literature and its contribution to the formation of poetry and language.

Key words: The Eastern motifs, lyrical genre, fresh outlook, the influence of truth and reason, oriental languages, rhetoric.

In the eighteenth century, English interest in exploring the Eastern world had increased tremendously. Orientalism was recognized as a cultural phenomenon and it had a great influence on architecture, gardening, art and literature too. As for the poets and writers, the oriental environment created a different mood and new modes of expression that inspired them to compose works with the eastern motifs. The main contribution of Orientalism to English literature was a distraction of the poets' mind from outdated ideas and filling it with fresh views.

In the first half of the century, the authors portrayed bad manners that belonged to their own culture in satirical verses with the help of oriental peculiarities. During this period, drama plots depicted the inevitability of punishment for sinners and disgusting things. But in the next part of the eighteenth century, poets focused their attention mainly on the exotic and mysteriousness of the East. Therefore, in order to present Oriental features, there was a strong need for fresh shapes, ornaments and figures that had never been used before. On the stage, the fondness for pantomimes and melodramas became progressively greater. In English Romantic literature, dramas appeared that were completely ornamented customs and fanciful decorations.

It is natural that those who are interested in poetry, when they research eighteenth century English literature, will first begin to look for Oriental characters in it. Almost all of those poets that time had a glance in oriental themes at least. Some of them are extremely eclectic and blend with different ideas and theories during their attempts. According to the sources, the oriental works by Byron, Robert Southey and Thomas More were well received by the readers, but their creativity was not limited to the poems on this theme. Before the beginning of the Romantic period, it is clear that the oriental materials appeared with scattered expressions, last qualities, and even poems that did not have the character of Orientalism. The structure of the eastern poems, created during that period, was not unusual. The literary devices of English poetry were created on the basis of usual lines of non-Oriental origin: rhyme, eight-syllable poems, non rhyming poems and other lyrical genres.

As for the rhyme, Byron's poem "The Destruction of Sennacherib" (1815) was written except for rhythmic rules. This work tells us about the Assyrian King Sennacherib travels to Jerusalem. In the oriental poem, the poet approaches various lyrical genres. These include epic, lyrical, ode, eclogue (pastoral language), storytelling and many other genres.

The English romantic poets, despite they got used to compose oriental poems, still

were in the old structures of the English poetry which they accustomed to. Although they were not yet ready to adapt to the oriental atmosphere and mood, they considered themselves indebted and diligently studied the classical traditions of the East. The earliest information on the causes of long-standing classical literature probably disappeared on the eve of the death of John Husbands, who prepared this for the press an article called "Comparison of the Eastern and Western Poetry".[1] He writes about it in the preface of his book "Miscellanly of Poems"(1731): "Their phrases are certainly more ardent and intense than Those in any European Language, and the Figures more bold and vehement. Tho' Their Poetry was less artificial, 'twas more nervous, lively, and expressive than ours. They have nothing of the Finesse, Nothing that is over-wrought. This renders them so vivid, beautiful, and affecting." [2]

First of all, we will talk about how the "Orient" and "Oriental" concepts entered into the British mind in the eighteenth century. As Chauser says, the merchants are the fathers of tidings and tales.[7] The wallets of shipmen and pilgrims are full of lies.[8] In the sixteenth century England stepped East to establish trade relations with the Mongol Empire. Therefore, ancient traders and travelers' correspondences with the East are familiar to the English readers. Certainly, the English people had a clear view of the East through the discoveries of Marco Polo from the beginning of the fourteenth century. Marco Polo introduced an exaggerated way of describing things, especially numbers. Thus, the writers relied on an approximate figures in describing East. In his stories, Marco Polo writes that there are twelve thousand bridges in the city and twelve thousand seven hundred islands. His followers also actively maintained the exaggeration of his master. While these writers may have tried to write the facts as much as possible on the paper, they did seem to dive into the imagination. John Mandeville's most famous book Voyages and Travels, published in England in 1499, contains a variety of myths and legends. The book describes the author's journey through the East, but the work was filled with only details. John de Mandeville crossed the sea in 1322 and wrote books about a number of countries including Turkey, Tartaria, Khiva, Bukhara and Kokand, Persian Empire, Syria, Arabia, Egypt, Ethiopia and India.

Christopher Marlowe, a well-known English poet, translator and playwright of the Elizabethan Age, is famous for his dramatic works. Marlowe was born in 1564. He had a great influence on his contemporary William Shakespeare. Christopher Marlowe's first play Tamburlaine the Great, based on loosely life of our great ancestor Amir Temur, staged in London theatres in 1587. In which the protagonist rises the shepherd to the rank of emperor who had conquered half of the world. The Great Temur with his invincible character gives to the work an oriental spirit. The play was a great success for the author and Marlowe consistently ended the second part of the play. The play in two parts was published in 1590. Due to the mysterious untimely death of Marlowe in 1593, all his other works were published posthumously. In the tragedy Tamburlaine the Great, the Scythian shepherd Tamburlaine attains high standing with her unique ability.

Orientalists did not only enrich their knowledge of the Oriental world through the books they read, but they broadened their outlook by writing travelling letters, stories and fairy-tales during their journey to the Eastern countries. Especially, the writers who have known the East through the collected tales of One Thousand and One Nights faced many difficulties in writing prose works based on real events. As a result, their writings were filled with the extra explanations. We can find such explanations in Thalaba the Destroyer by Robert Southey and The Prelude by Wordsworth.

It is well known that the meaning of the word in literature is immeasurable. A writer expresses his own ideas, whether it is poetry, prose or in a publicistic style, a matter is that by using the right combination of words and phrases, he must take place in the heart

of the reader. English Romantic poets and writers brought a new glossary into literature by exploring the Eastern world. In the beginning they wrote explanations to each new word. Then they became absorbed gradually in the English dictionary. The following words were mentioned by Edna Osborne in her book Oriental Diction and Theme in English Verse, 1740-1840. Almost all words are still used widely:admiral (arabic), alcohol (arabic), arsenal (arabic), azure (persian), bamboo (malay), bazaar (persian), caravan (persian), dervish (persian), elixir (arabic), genie (arabic), giaour (arabic-turkish), lemon (persian), magazine (arabic), orange (persian-arabic), silk (eastern languages), zero (arabic).

This list includes the words that have been adapted from Oriental languages to English. However, this list is not limited to the above words and can be continued. Thus, the following example can be considered as one of the greatest contribution of the eighteenth century English romantic poetry to literature. At the end of the eighteenth century and beginning of the nineteenth century, an oriental culture was highly developed in English literature. So the writers began to write true stories representing real life of the Orient. Composed performances depicting oriental customs and traditions were also prohibited.

References:

1. Gentleman's Magazine, II (1732), p.1083.
2. Marlowe, Tamburlaine the Great, Part One, II, ii, 11. 14-19.
3. Massinger, The Great Duke of Florence, V, iii, 11. 60-64.
4. Ronald S. Crane in "An Early Eighteenth-Century Enthusiast for Primitive Poetry: John Husbands", Modern Language notes, 1922 p. 32.
5. Robert R. Cawley, The Voyagers and Elizabethan Drama (1938), p. 191.
6. Robert A. Logan, Shakespeare's Marlowe (2007) p.4.
7. The Prologue of the Mannes tale of Lawe, 11. 127-130
8. The House of Fame, 11. 2121-2125.

Салиева Заррина Илхомовна
кандидат филологических наук, доцент
Самаркандский государственный институт иностранных языков, E-mail: zarginasalieva777@gmail.com

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КРИТИЧЕСКОМУ МЫШЛЕНИЮ (на примере обучения навыку говорения на английском языке)

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос об обучении навыку критического мышления посредством современных информационно-интерактивных методов. Обучение критическому мышлению анализируется как основной критерий в изучении навыку говорения английского языка. Автор приводит ряд интерактивных технологий, которые могут быть применены в обучении с помощью платформы Zoom. В частности, рекомендует ПОПС технологию, которая является каркасом для обучения навыку говорения и развивают у студентов умение анализировать материал, выражать свои мысли свободно и непринуждённо, аргументировать собственную точку зрения.

Ключевые слова: онлайн обучение, интерактивный метод, английский язык, навык говорения, критическое мышление, ПОПС технология.

В связи с распространением вируса COVID-19 и объявлением его пандемией во всем мире все учебные учреждения перешли на онлайн обучение. На сегодняшний день в современном Узбекистане также особое внимание уделяется этой форме образования, так как этот вирус коснулся и нашей страны. Ввиду этого в данной статье рассмотрим способы обучения студентов критическому мышлению посредством платформы Zoom в онлайн формате.

В системе профессионального высшего образования наравне с традиционными методами обучения используются интерактивные методы с помощью информационных технологий, которые нацелены на приобретение студентами коммуникативной компетенции. Развитие коммуникативной компетенции позволит студентам формировать речевые умения и навыки на английском языке, которые дают возможность использовать его для удовлетворения профессиональных потребностей и дальнейшего самообразования. Одним из главных задач в обучении навыку говорения является развитие критического мышления у студентов с помощью современных методов.

К современным методам обучения можно отнести информационно-интерактивный метод, в основе которого лежит взаимодействие преподавателя и студентов, которое проявляется через диалоговое, полилоговое общение, реализуемое посредством интерактивных упражнений и заданий [1, С.34]. В информационно-интерактивном обучении каждый студент старается внести свой особый вклад, они обмениваются идеями и знаниями онлайн (на платформе Zoom), что является совместной деятельностью преподавателя и студентов в процессе освоения учебного материала. Кроме этого, интерактивные упражнения ориентированы не только на взаимодействие преподаватель-студент, но и на взаимодействие студент-студент, так как в процесс обучения максимально вовлечены все студенты группы и используется модель STT (students talking time) [3].

Современная педагогика и методика предлагают большое разнообразие интерактивных технологий, которые целесообразно использовать при обучении

навыку говорения на платформе Zoom. Сегодня эта платформа является одним из основных, которая пользуется популярностью среди преподавателей и студентов, изучающих иностранный язык, так как проста в использовании и имеет ряд преимуществ в обучении онлайн. Используя данную платформу, преподаватели могут создать видео конференцию, где можно будет внедрить видео урок с использованием интерактивных технологий в обучении критическому мышлению.

К таким видам технологий относятся: эвристическая беседа, консультация, работа в малых группах (в парах или в ротационных тройках), ролевая (деловая) игра, дискуссия, незаконченное предложение, метод пресс, дебаты, уроки - путешествия, уроки - сказки, викторины (познавательная игра, состоящая из вопросов и ответов, уроки с использованием интерактивной доски, ПОПС - формула и многие другие. Все вышеперечисленные интерактивные приемы на сегодняшний день могут применяться в обучении навыку критического мышления. Обучение критическому мышлению является одним из основных навыков который, как показывает практика преподавания, развиваются у студентов навыки говорения, расширяют полученные знания и кругозор [5]. Также этот навык объединяет как теоретические, так и практические знания студентов, т.е. сначала они воспринимают полученную информацию, а далее используют ее для творческой работы. Кроме того, методы обучения критическому мышлению являются очень увлекательными, что позволит преподавателям и студентам освоить языковой материал в дружелюбной атмосфере [4].

Анализ методической литературы и собственный опыт работы показывает, что хорошую помощь для развития и совершенствования умения и навыка критического мышления оказывает ПОПС-формула, которая была создана профессором из ЮАР Дэвидом Маккойд-Мэйсоном. В английском языке она трактуется как PRES-formula (Position-Reason-Explanation-Summary). Данный прием можно использовать во время проведения дискуссии онлайн (на платформе Zoom), так как на начальном этапе обучения, студенты вузов не знают, как вести дискуссию и слышать друг-друга, аргументировано выражать свои мысли. Как отмечает Вартанова К.Ю., "главная ценность данного технологического приёма заключается в том, что с его помощью студенты могут активизировать свой мыслительный потенциал, а также формулировать личное мнение в четкой и сжатой форме, давать лаконичный и емкий ответ, выражать собственную точку зрения по тому или иному вопросу, ситуации, проблеме в рамках изученных тем" [1, С.36]. Для достижения этих целей, во время дискуссии преподаватели должны научить студентов пользоваться ПОПС технологией, которая имеет четыре этапа:

П позиция (вчемзаключаетсяточказрения) I think; I believe; I strongly believe; I consider; I can't but say; I suppose; I am sure; I don't think...;;

О обоснование (доводвподдержкупозиции) because; as; since; in that; being that;

П - пример (факты, иллюстрирующие довод) for example; for instance; let us say;

С - следствие (вывод) that is; so; accordingly; therefore; consequently; thence.

Таким образом, используя данную методику, каждый студент имеет возможность в лаконичной форме выразить свое мнение по определённой теме дискуссии в онлайн формате. С помощью этого информационно-интерактивного метода, который является каркасом для обучения навыку говорения, студенты развивают умение анализировать материал, выражают свои мысли свободно и не принуждённо, аргументируют собственную точку зрения. Это, несомненно, повысить уровень критического мышления и знаний языка, и даст возможность

усовершенствовать навыки говорения у студентов филологического направления.

Литературы:

- 1. Вартанова К.Ю.** Развитие навыков говорения у студентов на английском языке через интерактивные технологии // Филологические науки. Вопросы теории и практики.- Тамбов: Грамота, 2014. - № 10 (40) - С.34-36.
- 2. Калабухова Г.Н.** Способы реализации интерактивных технологий в условиях ускоренного обучения студентов иностранному языку. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.tisbi.ru/assets/Site/Science/Documents/25-KALABYHOVA.pdf>
- 3. Gilberto Vas.** How can I improve my students' speaking skills? [Электронный ресурс]. URL: <http://www.researchgate.net/post>
- 4. Kristoffer Larsson.** Understanding and teaching critical thinking-A new approach. International Journal of Educational Research. 84, 2017. - P. 32-42.
- 5. Silvia Rivas.** New teaching techniques to improve critical thinking. The DIAPROVE methodology// Educational Research Quarterly, 2016. - P. 3-36.

Сиддиқова Шоҳида Исоқовна
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Жиззах давлат педагогика институти
E-mail: siddiqova7375@mail.ru

ЎЗИННИКИ БЎЛМАГАН КЎЧИРМА ГАПЛАРГА ДОИР

Аннотация: Ушбу мақолада ўзинники бўлмаган кўчирма гаплар хусусида сўз юритилади. Бизнинг тадқиқотимиз предмети умумий маънода муаллиф ва шахсий нутқ аралашмаси сифатида қаралувчи, ифоданинг шаклий жиҳатдан муаллифни, ифода тузилиши жиҳатидан қаҳрамон мантиқий доирасига кўчувчи ўзинники бўлмаган кўчирма гап ҳисобланади.

Калит сўзлар: ўзинники бўлмаган кўчирма гаплар, бадий матн, лисоний воситалар, услугуб, мулоқот.

Тилнинг вазифавий услублари тизимида бадий нутқ услуби эмоционал-экспрессив жиҳатдан имкониятларининг кенглиги, тилнинг эстетик таъсири этиш вазифасини ўзида намоён қилиши билан ажралиб туради. Бадий матнларда муаллиф ўз коммуникатив мақсадига эришиш, яъни маълум воқеа-ҳодиса, шахслар тўғрисида ўқувчига маълумот беришдан ташқари асарнинг эстетик таъсирини кучайтириш учун тилдаги мавжуд барча лисоний воситаларидан усталик билан фойдаланиш, нутқий вазият учун мос келувчи бирликларни танлаш ва ўринли қўллаш имкониятига эга. Шунинг учун бадий матнларда қўлланилган тил воситалари образлар, характерлар ва турли-туман манзаралар тасвирини яратиш учун хизмат қиласи. "Бадий матн асар мазмунини ифодалаган, функционал жиҳатдан тугалланган, тилнинг тасвир имкониятлари асосида шаклланган, ўзида турли услугуб қўринишларини муаллиф ихтиёрига кўра эркин жамлай оладиган, кишиларга эстетик завқ бериш хусусиятига эга бўлган ғоят мураккаб бутунлик ҳисобланади. Бадий матнда бошқа услугуб матнларида бўлганидек қатъий мантиқ, соддалик, тушунарлилик, нормативлик каби қонуниятларга тўла-тўқис амал қилинавермайди. Унда бадий тасвир воситаларидан унумли фойдаланилади. Таъсиранлик биринчи планга кўтарилади"[1]. Олимнинг фикрларига асосланган ҳолда айтиш мумкинки, сўзловчи ёки ёзувчи баъзан фикр ифодалашда ўзга гаплардан ҳам унумли фойдаланади. Ўзгаларнинг гапи сўзловчи томонидан нутқий вазият, нутқ қаратилган шахс билан боғлиқ хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда ҳеч ўзгаришсиз ёки мазмuni сақланган, аммо грамматик жиҳатдан ўзгартирилган ҳолда қўлланилиши мумкин. Мулоқот мақсадининг эксплицицит ёки имплицит ифодаси ҳисобланган иллокутив акт ўзининг бадий-эстетик имкониятларга бойлиги билан ажралиб туради. Мулоқот жараёнида сўзловчи ёки ёзувчи олдиндан ўйланган режа асосида фикр ифодалар экан, тил бирликларини танлашга алоҳида масъулият билан ёндашади. Чунки "Сўзлаш жараёни мураккаб ҳодиса бўлиб, у сўзловчидан кўп нарсаларни талаб қиласи. Аввало, сўзлаш актини тўғри содир этиш учун сўзловчи идрок қилаётган воқеалик ҳаракатларининг ўзаро мувозанатини сақлаш лозим"[2]. Сўзловчининг маълум бир мақсадга эришиши эса нутқий вазиятга боғлиқ бўлади. Тилшунос олим Н.Маҳмудов тўғри таъкидлаб ўтганидек, "одатда, коммуникатив вазиятнинг уч асосий унсури мавжуд бўлади, яъни сўзловчи, тингловчи ва мавзу ёки ахборот"[3].

Бизнинг тадқиқотимиз предмети умумий маънода муаллиф ва шахсий нутқ аралашмаси сифатида қаралувчи, ифоданинг шаклий жиҳатдан муаллифни, ифода тузилиши жиҳатидан қаҳрамон мантиқий доирасига кўчувчи ўзинники

бўлмаган кўчирма гап ҳисобланади. XIX асрда юзага келган ўзиники бўлмаган кўчирма гап масаласи атамашунослик нуқтаи назаридан мунозарали масала бўлиб қолди. Ҳар бир тадқиқотчи уни ўзича аташга ва изоҳлашга ҳаракат қилди. Ўтган аср бошларида анъанавий фанда қатъийлашган "ўзиники бўлмаган кўчирма гап" атамаси таклиф қилинди. Аммо унинг анъанавий тилшуносликка атама сифатида муомалага кириб келиши В.Н. Волошинов номи билан боғлиқ. Айнан у 1929 йилда таклиф қилинган ҳамма назарияларни кўриб, таҳлил қилиб чиқди, мазкур ҳодисанинг асосий тавсифларини ажратди, ўзиники бўлмаган кўчирма гапнинг лисоний хусусиятлари ҳақидаги қарашларни тўплади ва унинг бадиий ўзига хослигини аниқлади.

Ўзиники бўлмаган кўчирма гаплар структурасининг грамматика бўйича эмас, матн қонунияти бўйича шаклланиши бадиий матнда ижодкорнинг фикрлаши, онги орқали амалга ошади. Муаллиф фикрларининг умумлашмаси сифатида матн семантик сатҳда ҳам, грамматик сатҳда ҳам буни намоён этади.

Композицион-нутқ қурилишига муаллиф гапи, кўчирма гап, ўзиники бўлмаган кўчирма нутқ кабиларни киритиш мумкин. Уларнинг меъёрий тавсифи қуйидагича намоён бўлади: муаллиф гапи монологик қўринишда бўлиб, биринчи ва учинчи шахс шаклида намоён бўлади. Биринчи шахс шаклида муаллиф "мен"и бўртиб туради ва эксплицит шаклда ифодаланади, учинчи шахс шаклида эса муаллиф эксплицит ифодаланмайди. Муаллиф гапи нутқ қаратилган объектни таърифлаш, ҳикоя қилиш, мулоҳаза қилиш каби вазифаларини бажариб, бадиий прозаик матнда салмоқли ўрин эгаллайди. Муаллиф гапи ифодаланишида адабий тилдаги мавжуд меъёрларга асосланилади. Кўчирма гапда нутқ субъекти-жўнатувчи ва нутқ қаратилган шахс-олувчи сифатида бадиий матнга тегишли персонаж чиқади. Асар муаллифи ҳар бир тил бирлигини қўллашда албатта маълум бир коммуникатив мақсадни кўзда тутади. Шунга кўра кўчирма гапларнинг бадиий матнда бажарадиган асосий вазифаси асар қаҳрамонларини тавсифлаш, уларнинг мукаммал портретини яратишдан иборат бўлади. Кўчирма гапларнинг бадиий матнларда қўлланиш даражаси муаллиф гапига нисбатан сезиларли даражада паст бўлади. Ички монологда сўзловчи ҳам нутқ қаратилган шахс ҳам бир киши ҳисобланади. Ички монологнинг функционал хосланиши - нутқ субъективининг ички дунёсини очиб бериш, унинг ички кечинмалари, ҳис-туйғулари, воқелик фактларига муносабати ва уларни баҳолаши ҳисобланади. Анъанага кўра ички монологнинг қўлланиши ва аҳамиятини субъект белгилаб беради. Бунда ўзиники бўлмаган кўчирма гаплар субъектни-лисоний шахсни китобхонга яқиндан таништириш вазифасини бажаради.

Композицион-нутқий структура доирасида шаклланган ўзиники бўлмаган кўчирма гаплар кўчирма гап ва ўзлаштирма гапларга нисбатан кейинчалик шаклланган. Коммуникатив доирада муаллиф гапида хабар, маълумот бериш мазмuni ифодаланса, ўзиники бўлмаган кўчирма гапларда лисоний шахсни тавсифлаш муҳим ўрин тутади.

Ўзиники бўлмаган кўчирма гапнинг бадиий матнда қўлланиши асар мавзуси ва гояси билан чамбарчас алоқадор бўлади. Ёзувчи Одил Ёқубов ўзининг "Улугбек хазинаси" романида Мирзо Улуғбекнинг руҳий изтиробларини, ички кечинмаларини тасвирлашда ўзга гапнинг кўчирма ёки ўзлаштирма гап каби турларини қўллашдан қочади. У айнан ўзиники бўлмаган кўчирма гаплардан фойдаланишга ҳаракат қиласи:

Бу орада Улугбек Амударёдан ўтиб Балхга келган эди. Шу ерда туриб сўнгги мудҳиш воқеаларни эшилди-ю, чексиз бир изтироб ичидаги қолди. Ақлини йўқотиб кекса момосини ҳибс қилган Абдулатифни энди қандай қутқариш мумкин? Албатта,

бу ҳодисада кўпчилик Гавҳаршод бегимни ҳақ деб билади. Лекин Улугбек Алауддавланинг бандисига айланган ўғлини ҳибсдан чиқариб олмаса унинг оталиқ обрўси нима бўлади? Ҳиротга қўшин тортиб бориб, жанг қилса, у ерда онаси бор. Етмиш ёшлик онага қарши қилич ялангочлаш... Буни Улугбек хаёлига ҳам келтира олмайди.

Матндан Улугбекнинг ота, ҳукмдор сифатида қийналиши, фарзанди қилмишларидан изтироб чекиши ўзиники бўлмаган қўчирма гаплар воситасида очиб берилган.

Муаллиф асарда ўзиники бўлмаган қўчирма гаплар орқали турли инсоний муносабатларни ёритиб беради, воқеалар ривожида муҳим ўрин тутган кишилар хатти-ҳаракатини ижобийлик ёки салбийлик нуқтаи назаридан баҳолайди. Сўзловчининг турли хил руҳий ҳолати, қувончи, қаҳр - газаби, танбеҳи, таҳди迪, ҳақорати, маслаҳати кабилар тилда мавжуд бўлган лисоний воситалар ёрдамида воқеланади. Сўзловчи фикрларининг қандай мазмунда эканлигига қараб маълум кўринишида бўлиши бадиий матнда ўзиники бўлмаган қўчирма гаплар воситасида амалга оширилади. Айниқса, фикрларнинг ички нутқ кўринишида юзага чиқиши, риторик сўроқ гапларнинг кўплиги матндан англашилган прагматик мазмунни янада кучайтирган.

Адабиётлар:

1. Йўлдошев М. Бадиий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. - Тошкент: Фан, 2007, 35-бет.
2. Ҳакимов М. Ўзбек тилида матиннинг прагматик талқини. Филол.фан.док. дисс. автореферати. Т., 2001, 21-бет.
3. Маҳмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. -Тошкент, 2007.-Б.40.

Хамроева Шаҳло Мирджоновна
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Тошкент давлатузбек тили ва адабиёт университети
E-mail: hamroyeva81@mail.ru

КОРПУС ЛИНГВИСТИКАСИДА РАЗМЕТКАЛАШНИНГ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАРИ

Аннотация. Ушбу мақолада жаҳон компьютер лингвистикасида корпус материалларини лингвистик разметкалашда қўлланиладиган стандарт технологиялар изоҳланган. TEI стандартлари, морфологик разметка форматлари, матн разметкасининг семантик тилларининг корпус материалларини теглашдаги аҳамияти ёритиб берилган. Турлий тиллар учун лингвистик ва экстралингвистик теглар мажсумуни ишлаб чиқишида стандарт технологияларнинг муҳим аҳамият касб этиши асосланган. Компьютер лингвистикасида ахборот-қидириув тизимларида табиий тил материалини қайта ишлиш масаласи ҳар доим ҳам долзарб масала. Ушбу мақолада тил материалига ишлов беришнинг жаҳон стандартлари ҳақида маълумот берилади.

Калит сўзлар: корпус, тег, разметка, лингвистик теглаш, экстралингвистик разметка, стандарт, морфологик разметка форматлари.

Компьютер лингвистикасида ахборот-қидириув тизимларида материални қайта ишлиш масаласи долзарблигича қолмоқда. Қидириув тезлиги, натижа аниқлигига эришиш ахборот-қидириув тизимидағи табиий тил материалига берилган ишлов даражасига боғлиқ бўлади. Масалан, тил корпусларида корпус материалининг лингвистик ва экстралингвистик тегланиши фойдаланувчи томонидан исталган ахборотни ажратиб олиш имкониятини пайдо қиласди.

Жаҳон корпус лингвистикаси тажрибаси асосида рус ва туркий тиллар корпуси учун метамаълумотларни акс эттирувчи стандарт ишлаб чиқилган. Корпус ва матнлар доирасида амал қилувчи Text Encoding Initiative (TEI), ISLEProject (International Standards for Language Engineering) лойиҳаси ҳамда EAGLES (Expert Advisory Group on Language Engineering Standards) тавсияларига асосланувчи лингвистик, экстралингвистик теглашни амалга оширувчи анализаторлар шулар сирасига киради. Булар сирасига CDIF (Corpus Document Interchange Format) [2], CES (Corpus Encoding Standard) [3], XCES (Corpus Encoding Standard for XML) [4]ларни киритиш ўринли. "Лингвистик ресурсларни бошқариш" умумий номи остидаги ушбу стандартлар қўйидагиларни тавсифлайди:

- 1) терминологияни стандартлаштириш метод ва тамойиллари;
- 2) терминологик стандартларни ишлаб чиқиш;
- 3) терминологик лугатлар ва тил ресурсларини яратиш;
- 4) компьютер лексикографияси;
- 5) терминология соҳаси ва лингвистик ресурсларни кодлаштириш.

TEI стандартлари. Нисбатан кенг ишланган воситалардан бири Text Encoding Initiative (TEI) лойиҳасидир. TEI системаси матнни идентификациялаш, акс эттириш, анализ ва интерпритация қилиш, метатил тавсифи ва уни кодлаштиришга мўлжалланган. У, асосан, матнли хужжатларга мўлжалланган, шунингдек, график ва овозли материалларни идентификациялаш имконияти ҳам мавжуд [1]. Ушбу лойиҳа Association for Computers and the Humanities (Ассоциация по компьютерам и гуманитарным наукам), Association for Computational Linguistics (Ассоциация по вычислительной лингвистике), Association for Literary and Linguistic Computing

(Ассоциация по компьютерным технологиям в литературе и лингвистике) халқаро ташкилотлар томонидан қўллаб-куватланади.

Тавсифлаш амалиёти теглаш ёки кодлаштириш деб аталади. Кодлаш схемасини аниқлаш учун SGML ёки XML тиллари ишлатилади; бу тиллар орқали кодлаш схемасидаги атама ва элементларни шакл жиҳатдан ажратади.

Морфологик разметка форматлари. Тузилиши жиҳатдан матнни лингвистик ахборот билан таъминлашнинг уч тури фарқланади [1].

1. Оддий белги қўшиш: ҳар бир сўздан кейин унга қисқа изоҳ қўшиш. Масалан, gives_VVZ. VVZ коди 3-шахс бирликни билдиради, яъни (Z) белгиси феълнинг (VV) 3-шахсда эканлигини ифодалайди (1-расм).

2. Жадвал. Ҳар бир устунда маълум морфосинтактик белги ёзилади (2-расм).

3. Теглаш тили. Лингвистик ахборот мажмуи ёзиш воситалари (3-расм).

Матн разметкасининг семантик тиллари сирасига TeX, XML, SGML, XATML, HTML+CSS тилларини киритиш мумкин. Интернетда барча Web-саҳифаларнинг муштарак томони мавжуд: уларнинг барчаси HTML (Hyper Text Markup Language - гиперматнни разметкалаш тили) тилида яратилади. HTML - ноодатий дастурлаш тили; Web-саҳифа яратиш дастурлашга яқин жараён бўлса-да, улар алоҳида алоҳида ҳодисалар. HTML оддий матнни Web-саҳифа кўринишига келтирадиган қоидаларни белгилайди. HTML тили World Wide Web (WWW) хизмати билан бир вақтда пайдо бўлиб, баравар ривожланиб боряпти; шунингдек, яна ҳам оригинал Web-саҳифалар яратадиган, ўзига хос янги белгилар билан бойиб боряпти [1]. HTML компьютер тили; у баъзан дастурлаш тилларига қариндош сифатида қаралади. Аниқ натижаларга эришиш учун ундаги қатъий қоидаларга амал қилиш лозим. HTML тили кодлари тег деб аталади. Тег ? учбурчак қавсга олинган маҳсус белгиларнинг тартибли жойлашуви: (<□>). Web-маҳсулот ўзида теглар папкасини сақлайди; шу усулда Web-саҳифа оддий матнни ўзида сақлайди; одатий матн муҳаррири билан тузилиши ва таҳирланиши ҳам мумкин [1].

Web-хужжат яратишнинг ўзига хослиги шундаки, муаллифга маҳсулотнинг қанақа моделдаги компьютерда, қайси операцион система ва қайси дастур орқали акс этиши номаълум бўлади. Бу "номаълумлик" Web-хужжат форматланишига қатъий талаб қўйишдан ушлаб туради. Web-хужжат форматланиши оддий матн муҳарриридаги "документ" (компьютердаги ҳужжат, файл, дастурий маҳсулот) форматланишидан кўп функциялилиги билан фарқ қиласди. Масалан, HTML кодлари шрифт, абзац, сатрнинг аниқ параметрларини белгиламайди (гарча айrim ҳолларда буни қилиш мумкин). Бунинг ўрнига сарлавҳа ва абзацнинг вазифаси белгиланади; фойдаланувчининг компьютерида Web-маҳсулотни акс эттирувчи дастур эса "ўзи истаган" форматда кўрсатади. Бу HTML тилининг энг афзал томонидир. HTML кодларидан фойдаланганд ҳолда қўйидаги амалларни бажариш мумкин [1]:

- 1) турли сарлавҳаларни тўғрилаш, уларни экранда бошқариш;
- 2) матнларни абзацларга ажратиш; ҳужжатнинг абзац ва бошқа қасмларини ажратишда безашнинг оддий элементларидан фойдаланиш;
- 3) Web-хужжатни бошқа гиперматнга ёки матннинг бошқа қисмига ҳаволалар бириктириш;
- 4) матнга расм бириктириш; матннинг расм билан биргаликда кўринишини таъминлаш; расмларнинг ҳажмини бошқариш; расмни кўрсатиш имкони бўлмаганда браузер билан ишга тушадиган альтернатив матн киритиш;
- 5) шрифтнинг ҳажми, гарнитуроси ва рангини бошқариш;
- 6) дастлабки матнда асосий маъноли қисмларни ажратиш;
- 7) турли рўйхатлар ҳосил қилиш;

- 8) жадвал тузиш;
- 9) бир неча хужжат (маҳсулот)ни битта Web-саҳифага жойлаштириш;
- 10) матн кўринишидаги маҳсулотга мультимедиали объектларни жойлаштириш.

Хулоса сифатида айтиш жоизки, ўзбек тили корпусларини тузища разметкалашнинг халқаро стандартларидан фойдаланиш мумкин. Бунда, албатта, ўзбек тилидаги мантнинг ўзига хос хусусиятлари ҳам инобатга олинади.

(1-расм)

Associated Press Corpus (горизонтальный формат в кодировке университета Ланкастер) корпуси разметка намунаси

[N The_AT door_NN1 ,_, [Fr [Nwhich_DDQ N] [V was_VBDZ
equipped_VVN [P with_IW [N neither_LE [bell_NN1 nor_CC
knocker_NN1] N] P] V] Fr] N] ,_,
[V was_VBDZ [blistered_VVN and_CC distained_VVN] V] ._.

(2-расм)

Associated Press Corpus корпусининг вертикал морфосинтактик кодировка намунаси

The	AT	[N
door		NN1
,		,
which	DDQ	[Fr[N]
was	VBDZ	[V
equipped		VVN
with	IW	[P
neither	LE	[N
bell	NN1	[
nor		CC
knocker	NN1]N]P]V]Fr]N]
,		,
was	VBDZ	[V
blistered		VVN
and		CC
distained	VVN]V]

(3-расм)

Рус матнлари корпуси разметка намунаси
(морфологик кодировкада разметка тили)

```
<?xml version="1.0" encoding="windows-1251" ?><text><p>

<s><w>Звонили<ana lemma="ЗВОНИТЬ" pos="Г" gram="мн,нс,нп,дст,прш," /></w><w>к<ana lemma="К" pos="ПРЕДЛ" gram="" /></w><w>вечерне<ana lemma="ВЕЧЕРНЯ" pos="С" gram="жр,ед,дт,пр,но," /><ana lemma="ВЕЧЕРНИЙ" pos="П" gram="ср,ед,кр," /></w><run>.</run></s>

<s><w>Торжественный<ana lemma="ТОРЖЕСТВЕННЫЙ" pos="П" gram="мр,ед,им,вн," /></w><w>гул<ana lemma="ГУЛ" pos="С" gram="мр,ед,им,вн,но," /></w><w>коло колов<ana lemma="КОЛОКОЛ" pos="С" gram="мр,мн,рд,но," /><ana lemma="КОЛОКОЛОВ" pos="С" gram="мр,фам,ед,им,од," /></w>.....<run>.</run></s></p></text> .....
```

Адабиётлар:

1. Захаров В.П., Богданова С.Ю. Корпусная лингвистика.- Иркутск: ИГЛУ, 2011.
- 161 с.
- 2. www.natcorp.ox.ac.uk/archive/vault/tgcw30.pdf
 - 3. <http://www.cs.vassar.edu/CES/CES1.html#Contents>
 - 4. <http://www.xces.org/>

Барлибоева Ситора Комилжон қизи
стажёр-тадқиқотчи
ЎзФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори
институти Е-mail: barliboeva92@mail.ru

ЎЗБЕК ВА ДУНЁ ТИЛШУНОСЛИГИДА КОММУНИКАТИВ СТРАТЕГИЯ ВА ТАКТИКА ТУШУНЧАЛАРИНИНГ ЎРГАНИЛИШ ТАРИХИ

Аннотация. Мақолада тилшуносликда коммуникатив стратегия ва тактика тушунчаларининг моҳияти ҳақида мамлакатимиз ва дунё тилшунос олимларининг талқини таҳлил қилинган. Шунингдек, мазкур тушунчаларнинг прагмалингвистиканинг ривожланишида тутган ўрни, ҳозирги вақтда дунё тилшуносларининг қараашлари келтирилган.

Калит сўзлар:коммуникатив стратегия, коммуникатив тактика, нутқ, мулоқот, нутқий таъсир.

Коммуникатив стратегия ва тактика тушунчаларининг ўрганилиш тарихи ҳақида сўз юритишдан аввал, бугун янгиланаётган Ўзбекистон тарихида ўзбек тилининг мавқеини юксалтириш борасида амалга оширилаётган, таъбир жоиз бўлса янги сахифалари битилаётган жараёнлар ҳақида қисқача айтиб ўтиш жоиздир.

2019 йилнинг 21 октябрида Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги фармони эълон қилинган бўлса, 2020 йил 10 апрелда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев "Ўзбек тили байрами кунини белгилаш тўғрисида"ги Қонунни имзолади.

Жамиятда тилга бўлган эътиборнинг юксалиши аввало, шу халқ, миллатнинг қаддини юксалтириш билан баробардир. Зоро, бежизга "Тилга бўлган эътибор - элга бўлган эътибор", деб таъкидланмайди. Энг муҳими, ўзбек тили нуфузини юксалтириш борасида олиб борилаётган ислоҳотлар ўзбек тилшуносиги соҳасида ҳам янги йўналишлар бўйича тадқиқот ишларини олиб боришга, дунё тилшунослигининг энг яхши тажрибалари билан танишиш заруратини юзага келтиради.

Тил эса коммуникация алоқаси сифатида ўрганилган сари унинг янги "чўққилари" пайдо бўлмоқдаки, тилшунос олимлар бу чўққини эгаллаш сари доимий изланишдадир.

Коммуникатив стратегия ва тактика тушунчаларининг тетапоя қилишида бевосита прагмалингвистика "бешик" вазифасини ўтагандир. Прагматика бевосита назария ва амалиётни тент ушлаган йўналишлардан биридир. Прагматиканинг ривожланиш манбасини файласуф олимларнинг қараашлари билан боғлашади, хусусан, Ч.Пирс, У.Джемс, Д.Дьюон, Ч.Моррис каби дунёга юз тутган олимларнинг тадқиқотларида синтаксика, семантика ва прагматика ўртасидаги фарқлари кўрсатилиб берилган (1, 471). Ўтган асрнинг 60-70 йилларида эса лингвистик прагматика назарияси тилшуносликнинг янги тармоғи сифатида кўплаб тилшуносларнинг тадқиқот обьектига айлана бошлади.

Прагматика термини XX асрнинг 3.-йилларида Ч.Моррис томонидан илмий тадқиқот ишларига олиб кирилган бўлиб, мазкур тушунча грекча сўздан олинган бўлиб, "иш", "ҳаракат" маъноларини билдиради.

Тилшунос олим Муҳаммаджон Ҳакимов В.В.Петровнинг тил ҳақидаги қуйидаги хулосалари лингвопрагматиканинг бошлангич тадқиқий чегарасини аниқлаш учун лингвистик асос бўлади, дея олимнинг қуйидаги фикрларини келтириб ўтади:

"Инсон кайсиdir тилга хос семантик билимларсиз сўзлаши ёки англаши мумкин эмас, аммо ўша тилга хос семантик билимлар эгаси бўлишнинг ўзи ушбу тilda сўзлаш ва англаш учун кифоя қиласи дегани эмас, масалан, мусиқали пъеса мазмунидан огоҳлик унинг ижроси учун етарли бўлмайди, бунинг учун, энг асосийси, ижро маҳорати, лаёқати ("умение играть")га ҳам эга булиш лозим" (2, 8)

Бу соҳа ривожланиш йўлида Фердинанд де Соссюр, В.В. Петров, Н.Д.Арутюнова, Е.В.Падучев, Р.С.Столнейкер, В.Хумбольдт, Ш. Балли, К.Бюллер, Э.Бенвенист, М.Бахтин Б.Рассел, Георг Клаус, Ж.Сёрл каби кўплаб тилшунос олимлар ўз ҳиссаларини қўшди.

Прагматика бевосита инсоннинг нутқий фаолияти билан боғлиқ бўлган жараёнларни ўрганиш асносида, шу нутқ эгасининг маънавияти, маданияти, ички олами, руҳияти каби ботиний қарашларини ўрганишни мақсад қиласи. Бизнингча, коммуникатив стратегия ва тактика ҳам бевосита жонли нутқ жараёнида сўзловчининг коммуникатив мақсадига эришиш йўлида ўз нутқини режалаштириш ва уни амалга ошириш усулларини танлашдан иборат жараёндир. Мазкур тушунчалар тилшунос М.Ҳакимов асарларида бу жараённи коммуникатив ният тушунчаси билан изоҳлар экан, "Нутқий акт тушунчаси маҳиятига кўра, сўзловчи нутқида коммуникатив ният акс этади. Коммуникатив ният эса нутқий актларининг кўринишлари сифатина намоён бўлади", дея баҳолайди (2,6)

Тилшунос Шахриёр Сафаров нутқий актда коммуникатив мақсад тушунчаси доирасида таҳлил қилиб берган "Мулоқот мақсади оддийгина ахборот алмашиш билан чегараланиб қолмайди, ахборот узатишдан "ҳамкор"га таъсир ўтказиш, уни бирор нарсага ишонтириш, бўйсундириш, ҳаракатга ундаш мақсади қутилади. Бундан ташқари, семиотикларнинг ўзлари эътироф этганларидек, алоқа воситаси бўлмиш белгилар сўзловчи томонидан ўз майлини, бирор нарсанни ёқтиришини, норозилигини, ҳайратини ва бошқа руҳий туйғуларини изҳор этиш учун ҳам кўлланишини биламиз, дея таъкидлаган. (3)

Сўнгги йилларда жаҳон тилшунослигида коммуникатив стратегия ва тактика тушунчаларининг моҳиятини ўрганишга қаратилган тадқиқот ишлари жадал тус олди. Тадқиқот ишлари бевосита тилшунослик, балки сиёсатшунослик, психология, социология каби соҳалар билан бирга "ҳамжиҳат" бўлдики, натижада сиёсатчилар, депутатлар нутқини ўрганиш орқали нутқдан кўзланган мақсад, тингловчига таъсир кўрсатиш усулларининг янги йўналишлари очиб берила бошланди.

Хусусан, Паршина Ольга Николаевна (4), Д. А. Скуликовская (5), Антонова Юлия Анатольевна (6), О.С. Иссерс , В.А. Даулеттева, Залегдинова Айгуль Рустамовна (7), Крюкова Светлана Владимировна (8) каби тилшунос-олимлар тадқиқотида коммуникатив стратегия ва тактика тушунчаларининг шарҳига, таҳлил методларига кенг ўрин берилган.

Тадқиқотлар давом этар экан, олимлар олдида янги-янги "чегаралар" юзага келаверади, бу чегаралардан ўтиш йўлларини излашга бўлган ҳаракатлар янги қарашлар билан фанни тўлдириши бегумон. Худди шундай, коммуникатив стратегия ва тактика тушунчаларининг қўлланилиши борасида ҳали янги тадқиқотлар, қарашлар ўз чўққисини эгаллагани йўқ, албатта.

Адабиётлар:

1. Петров В.В. **Философия, семантика, прагматика И Новое в зарубежной лингвистике.** Вып. XVI. - М., 1985. -471с.
2. Ҳакимов М. **Ўзбек пракмалингвистика асослари.** - Тошкент: Академнашр, 2013.
3. Сафаров Ш. **Прагмалингвистика.** - Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси , 2008.
4. Паршина О. **Стратегии и тактики речевого поведения современной политической элиты России.** Автореф.док.дис. -Саратов. 2005.
5. Скулимовская Д. А. **Политическая лингвистика.** -Иркутск: Россия. 2017.
6. Антонова Ю. **Коммуникативные стратегии и тактики в современном газетном дискурсе(отклики на террористический акт) автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук.**
7. Залегдинова А.**Коммуникативные стратегии и тактики в дискурсивном пространстве ток-шоу (на материале русского и английского языков).**Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. -Казань - 2013

Қосимова Феруза Хурсанали қизи
докторант
Фарғона давлат университети

ИНГЛИЗ ТИЛШУНОСЛИГИДА ТИББИЙ ТЕРМИНЛАРНИНГ ЎРГАНИЛИШИ

Аннотация. Мазкур ишда бир неча олимларнинг тиббий терминларни инглиз тилицунослиги доирасида ўрганган илмий асарлари, қўлланмалари ҳамда мақолалари тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: тиббиёт тили, тиббий терминлар, афсоналар, дискурс, тиббий лексика

Бугунги кунда инглиз тили қадимий лотин тили каби халқаро миқёсда алоқа тили сифатида қўлланилмоқда. Шу сабабдан, инглиз тилини замонавий, халқаро тиббиёт тили дейишимиз мумкин.

Қайд этиш жоизки, агарда қадимда, янги тиббий терминлар бевосита юонон ҳамда лотин тилларидан тўғридан-тўғри, ҳаттоқи қўшимчалари билан бирга, ўзлаштирилган бўлса, ҳозирги кунга келиб эса, бу ҳолат инглиз тили билан юз бермоқда (м-н, screening/ скрининг, monitoring/мониторинг).

Инглиз тилицунослигига тиббий терминлар диахрон ҳамда синхрон усулда ҳар жабҳадан, шу жумладан: этимологик, морфологик, семантический, лексик, лингвокультурологик томондан таҳлил қилиниб, ўрганилган.

Хусусан, Rosita Maglie нинг "Understanding the language of medicine (Тиббиёт тилини тушуниш)" [1] номли китобида тиббий терминлар аввал диахрон, сўнг синхрон тарзда ўрганилган. Муаллиф тиббий терминларни лингвистик (лексик, семантический) ҳамда методик жиҳатдан тадқиқ қилган бўлиб, оғзаки тиббий дискурс қисмида бемор ҳамда уларнинг оиласлари билан шифокорнинг ўзаро мулоқоти, илмий мулоқот ҳамда тиббиёт соҳасидаги таржимонлар ҳақида керакли маълумотларни келтирган. Ёзма матн таҳлили қисмида эса тиббиётга оид матн турлари ва уларнинг алоҳида жиҳатларини очиб берган. Ушбу асар тиббий терминларнинг дискурсада қўлланилиши бўйича ўзига хос хусусиятларини намоён қилганлиги билан ажралиб туради.

Robert B. Taylor нинг "The amazing language of medicine: understanding medical terms and their backstories (Тиббиётнинг ажойиб тили: тиббий терминлар ҳамда уларнинг тарихини тушуниш)" [2] номли китоби инглиз тиббий терминлари этимологик жиҳатдан тадқиқ қилинган энг беқиёс асардир. Ушбу китобда тиббиётга оид терминларнинг лексик, семантический, стилистик жиҳатдан таҳлили ҳамда уларнинг қизиқарли тарихи муфассал ёритилган. Чунончи, муаллиф мазкур соҳада қўлланиладиган сўзлар ҳақида шундай деб ёзди: Ҳар бир сўз ўзига хос, ва баъзан ранг-баранг, келиб чиқишига эга. Monongahela, мисол учун, ҳиндулар тилидан келиб чиқсан бўлиб, "тушаётган қирғоқларнинг дарёси" деган маънони англатади. Қадимиюононлардан бизга кириб келган сўзлар phalanx (аскарлар қатори), pylorus(дарвазабон), and colon (кавак)ларни ўз ичига олади. Лотин тилидан биз dura mater (қаттиққўл она), ҳамда vagus (саёҳат), ўта хавфли перипатетик ўнинчи краидал нервнинг номи, каби сўзларни ўзлаштиридик. Flatus лотин тилида шамолнинг эсиши ни ифодалайди. Ноклассик тиллардан бизга кўплаб тиббий терминлар кириб келди, булар: cascara (бўшашибириш хусусиятига эга ўсимлик, испан тилидан), tsutsugamushi (хавфли қўнғиз, япон тилидан), and agar (денгиз ўтларидан олинадиган желатин модда, Malay тилидан).[2, 5]

Мазкур китоб ўзида кўплаб тиббий терминларнинг қизиқарли афсонасини ҳамда ҳозирги кундаги изоҳини мужассамлаштирган етук асардир.

Ўрта аср инглизча дори воситалари номларининг кент қамровли тадқиқи тилшунос Marta Sylwanowicz нинг "Middle English names of medical preparations: towards a standard medical terminology (Тиббий препаратларнинг Ўрта аср инглизча номлари: тиббий терминология стандартига биноан)" [3] номли китобида ёритилган. Ушбу асарда 14-15 асрларда ёзил қолдирилган, дориларга бағишиланган жами 1600 та адабиётлардаги, шу жумладан лугатлардаги, дори воситалари номлари таҳлил қилинган.

Мазкур асарда фармакологик терминларнинг келиб чиқиши, уларнинг структураси ҳамда тиббиётга оид матнлар (дискурс) да ифодаланилишига эътибор қаратилган.

Тиббий терминларнинг морфологик тадқиқи борасида бажарилган илмий ишлар ичida Bozena Dzuganova нинг мақолалари [4] муҳим аҳамият касб этади. Тадқиқотчи тиббиёт соҳасидаги терминларнинг аффиксация томонини таҳлил қилган бўлиб, айниқса салбий маъно берувчи қўшимчаларни чуқур ўрганган. Маълумки, салбий маъно берувчи аффикслар воситасида тиббий белгилар, касалликлар ҳамда нуқсонларни ифодаловчи кўплаб терминларга салбий бўёқ берилади. Dzuganova бу турдаги қўшимчаларни "affixal negation (аффиксал негация)" деб атаган. Унинг қайд этишича, салбий маъно берувчи бешта префикс (a-, dis-, in-, non-, un-) ҳамда битта суффикс (-less) мавжуд. Шунингдек, қисман салбий маъно берувчи аффикслар таҳлил қилиниб [5], anti-, contra-, counter-, de-, dys-, ex-, extra-, mal- каби префикслар ўзлари бирикиб келадиган сўзларга қисман салбий бўёқ бериши аниқланган (м-н, antibody/ антикор - ижобий маънони ифодалайди: инсон танасида мавжуд бўлган касаликка қарши курашувчи модда). Унинг таҳлил натижалари тиббий лексикани яхшироқ тушунишга хизмат қиласи.

Юқоридагиларга қўшимча равишда, инглиз тилшунослигида тиббий терминлар тадқиқига бағишиланган қатор илмий тадқиқот ишлари, китоблар, мақолалар ҳамда лугатлар мавжуд бўлиб, уларда мазкур соҳа терминларининг лисоний манзарасини ҳамда унинг шаклланиш эволюциясини яққол кўришимиз мумкин.

Адабиётлар:

1. Rosita M. Understanding the language of medicine. - Aracne, 2009. - 164p.
2. Taylor R. The amazing language of medicine: understanding medical terms and their backstories. - Springer International Publishing AG, 2017. - 249p.
3. Sylwanowicz M. Middle English names of medical preparations: towards a standard medical terminology. - Peter Lang GmbH, 2018. - 230p.
4. Dzuganova, B. Negative affixes in medical English. // Bratisl Lek Listy. 107 (8), 2006. -P. 332-335
5. Dzuganova, B. Seemingly or partially negative prefixes in medical English. // Bratisl Lek Listy, 2007. - P.233-236

Исмаилова Лайло Хондамировна
Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат
ўзбек тили ва адабиёти университети ўқитувчisi
E-mail: laylohonismailova@gmail.com

ИҚТИСОДИЙ ТУРИЗМ РИВОЖИДА РЕКЛАМАНИНГ ТУТГАН ЎРНИГА ДОИР

Аннотация: Ушбу мақолада давлат миллий туризмининг иқтисодий жиҳатдан ривожланишида рекламанинг тутган ўрни, ҳамда реклама матнининг лингвокультурологик хусусиятлари хусусида сўз юритилади

Калит сўзлар: реклама матни, миллий туризм, сайёҳ, имидж, лингвокультурология, аудитория, постер, стратегия

Туризм фаол ривожланаётган соҳа бўлиб, унда реклама муҳим ўрин тутади. Туризмдаги реклама шунчаки оммавий аудиторияни компания томонидан тақдим этилаётган хизматлар тўғрисида хабардор қилиш воситаси бўлиб қолмай балки туристик маҳсулотни бевосита сотилишини таъминлайдиган қуролга айланябди. Чунки ҳозирги кунда бу энг мақбул йўл бўлиб, туристик маҳсулот ҳақида бошқа усул билан истеъмолчини таништириш мушкулдир.

Истеъмолчи-сайёҳларга дам олиш, саёҳатлар, экскурсиялар, янги тажрибалар ва бошқа нарсалар таклиф этади ва бизга маълумки бу таклиф қилинаётган сервислар мавхум бўлиб уларни сотиб олишдан олдин ушлаб кўриш ёки кейинчалик сақлаб қўйиш мумкин эмас. Шундай экан бу маҳсулотларни сотиб олиниши ва сайёҳлар орасида оммавийлашиб танилишида лингвистик жиҳатдан мукаммал тузилган эсда қоларли рекламанинг ўрни бекиёсdir. Шу сабабдан сайёҳлик рекламасида нутқ таъсири потенциал мижозни юқори даражада ишонтириш учун амалга оширилади. Бундан ташқари, реклама берувчи истеъмолчининг онгига, ақл-заковатига таъсир қилиб, янги нарсаларни тушуниш истагини, қизиқишини уйготишга хизмат қиласи. Ҳар бир саёҳатчи бирор бир саёҳатдан олдин мамлакат ҳақидаги рекламани кўздан кечиради. Шу сабабдан ҳам туристик фирмаларнинг реклама матнларини қузатиб фақатгина ижобийрекламага дуч келамиз. Унда мамлакатнинг энг гўзал масканларининг тавсифи ҳамда сайёҳга номаълум аммо қизиқиши яратадиган қирраларига эътибор кучайтирилади. Қуйидаги реклама суратларига эътибор қаратайлик биринчи расмда Голландиянинг Амстердам шаҳри реклама постери акс этган унда "Мен Амстердамга велосипедда учгани боришни истайман" дейилган бу орқали мамлакатда велотуризм ривожлангани ва табий экологик муҳит юқори эканлиги таъкидланади. Иккинчи расмда эса Австралия матмлакатининг реклама фотосурати акс эттирилиб, унда "Самодан кўринувчи ягона аквариум" дея мамлакатнинг ажойиб экологияси шу сўз бирикмаси орқали ёритиб берилган.

Ушбу ўринда матнинг мулоқот тарзида ташкил этилиши ҳам жуда муҳим. Бу ҳақида филология фанлари номзоди Гончарова Любовъ Марковна шундай дейди "Алоқа стратегияси деганда, умумий дастурга тегишли натижага эришишга қаратилган коммуникатив ҳаракатлар ва нутқ ҳатти-ҳаракатлари назарда тутилади. Ижобий стратегия эса қабул қилувчи билан ўзаро муносабатни ўз ичига олиб истеъмолчининг тўғри баҳоланиши ва унинг диди, одатларига ва мулоқот услубига мослашиш қобилиятини англатади. [1]

"Реклама тасвирлари фаол онгни талаб қилмайдиган пассив ҳисни англатади. Муаллиф яратган эстетик реклама тасвири қабул қилувчининг тасвирига тенг бўлиши керак йўқса реклама ўз таъсирчанлигини йўқотади".[2]

Хозирги кунда реклама инсонларнинг кундалик ҳаётининг бир қисмига айланган десак муболага бўлмайди. Кун давомида инсон 1000дан 1500 тагача турли ҳилдаги тижорат мурожатларини кўриш имкониятига эга .Олимларнинг аниқлашича инсон ўртacha 7тадан 10тагача бўлган реклама маълумотини эслаб қолар экан. Шундай экан рекламанини ёдда қоларли бўлиши ва унинг ҳиссиётларга бой бўлишини рекламанинг ўзига ҳос тили белгилаб беради.[3]

Ҳар бир яхши реклама эълони афиша ролини бажариш имконига эга бўлиши керак. Тадқиқотчилар аниқлаган яна бир далиллардан бири ўртacha ўқувчи аксарият рекламаларга тахминан бир сония сарфлайди. Бу вақт ичиди сиз: "Бизда сизга бирор нарса бор!" дея қичқиришингиз ҳамда ўзингизнинг бизнес гоянгизга мувофиқ бўладиган тарзда ўқувчининг эътиборини жалб қилишингиз керак.[4] Дарҳақиқат ушбу фикрлар истеъмолчининг қисқа вақтда эътиборини тортиш учун рекламанинг лингвокултурологик жиҳатдан мукаммал бўлишини талаб қиласи. Ушбу талабга жавоб берувчи реклама давлатимизнинг иқтисодий туризм соҳаси ривожига улкан ҳисса қўшади.

Адабиётлар:

- 1. Гончарова Л.Стратегии и тактики рекламных текстов туристской сферы.-
Москва.- 246с.**
- 2. Кошетарова Л. Н. "Рекламный образ в контексте эстетического
смыслообразования. - Челябинск, 2009. № 42 (180).**
- 3. Фещенко Л.Г.Структура рекламного текста.Учебно-практическое пособие. -
СПб.: "Петербургский институт печати", 2003.**
- 4. Кромптон А.Мастерская рекламного текста. - Тольятти: "Довгань", 1995.-
262 с.**

Раджапова Феруза Абдуллаевна

Филология фанлари номзоди

Урганч давлат университети

E-mail: feruzakhon2009@mail.ru

Сапарова Интизор Пулатжоновна

Урганч давлат университети ўқитувчisi,

E-mail: asalina.09@mail.ru

БАДИЙ ТАФАККУР ТАДРИЖИ ВА УСЛУБИЙ КЎРИНИШЛАР

Аннотация: Мақолада истиқлол даври ўзбек қиссачилигидағи анъанавий ва ноанъанавий (модернистик) услугбий йўналишларга хос хусусиятлар Э.Аззам, X.Дўстмуҳаммад, Н.Эшонқул асарлари мисолида кўрсатилади ва бу ҳол ҳозирги адабий жараённинг муҳим белгиси эканлиги таъкидланади.

Калит сўзлар:услуб, йўналиш, қисса, анъанавий, модернистик, образ, лиро-романтик, тасвир, ифода, ўзига хослик.

Истиқлол туфайли юз берадётган иқтисодий, маънавий-психологик ўзгаришлар ва ижод эркинлиги, бадиий фикр турфалиги бугунги адабиётда тоғий-бадиий изланишлар қамровини янада кенгайтириди, инсон тадқиқига ёндошувнинг янги-янги қирраларини кашф этиш ва ўзгача адабий-назарий тамойилларнинг қарор топишига имконият яратди. Шулардан бири миллий адабиётимизнинг барча жанрларида намоён бўлаётган модернистик (замонавий) номи билан аталаётган ҳодисадир. У тадқиқотларда ҳозирги мавжуд услугбий кўринишларга қўшилган янги феномен сифатида баҳоланмоқда. Жумладан, романчиликдаги услугбий йўналишларнинг қуйидаги турлари мавжудлиги таъкидланмоқда: "а) изчил таҳлилий; б) лиро-романтик; в) шартли-рамзий; г) модернистик". Бу услугбий кўринишлар ҳозирги қиссаларга ҳам хос бўлса-да ҳар бир қиссанинг мавзуси, ички жанр белгилари, шакли ва ифодадаги фарқлар услугни белгилашда назарда тутилиши зарур.

Умуман, ҳозирги адабий жараёнда кечадётган янгиланишлар миқёсида бадиий ижоднинг гоя, мавзу, образлар тизими каби умумий компонентлари билан бирга уларни воқеъ қилувчи ижодкор индивидуаллиги, хусусан, тасвир ва ифода услублари ҳам такомиллашиб, ранг-баранглашмоқда. Зоро, "истиқлол даври адабиёти асрлар давомида ўсиб, ўзгариб келган миллий адабий жараённинг бир қисми бўлиб, ижодда эркин фикр даври ҳам. Шу туфайли унда услугбий ранг-баранглик бўлса ҳам моҳияти ўзгармасдир".

Ранг-баранг услубларнинг бадиий ижоддаги қўлланиш доираси ва номланишида ҳам турлича қарашлар мавжуд. Жумладан, мустақиллик давригача бўлган услубларни анъанавий, ундан кейинги, хусусан, асосан ўарб эстетикаси билан боғлиқ услубларни ноанъанавий-модернистик ёхуд замонавий деб аташ кенг тарқалган. Бунда миллий замин ва янгича бадиий ёндошув тамойиллари асосий мезон қилиб олинган. Зоро, адабиёт тадрижий ривожланиш йўлида давр эҳтиёжи ва янгича тоғий-бадиий қарашлар тақозосига кўра шаклий-услубий жиҳатдан ўзгариб боради, ижодкор эса доимо ўз асарларининг таъсирчанлигини ошириш учун ўзгачаликка, янгиликка интилади. Бу жараёнда бошқа халқлар бадиий ижодиётидаги тажриба ва янгиликларнинг миллий азалий заминга, маънавий-психологик шуурга сингиша оладиган ва асрий анъаналарга зид бўлмаган жиҳатларигина қабул қилинади. Бу хусусият модерн йўналишининг ўзбек адабиётида қарор топишида ҳам кўринади. Бинобарин, "модерн" атамаси янгилик

майносини билдириб, бадиий тасвир ва ифоданинг турғун қолиплардан бошқача кўринишларда зоҳир бўлишини XX аср ўзбек адабиётининг ҳар бир босқичида кўриш мумкин. Лекин бу янгича фикр ва ифоданинг миқёс ва даражаси даврлараро турлича бўлиб, ижтимоий-тариҳий шароит, адабий муҳит ва ижодкорнинг шахсий майли каби омилларга боғлиқ.

Жумладан, бу хусусиятлар 20-60-йилларда реалистик асарларда бадиий унсур кўринишида, (Чўлпон, Абдулла Қодирий, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор ва бошқалар ижодида), 70-80-йилларда тенденция ва жаҳон адабиёти таъсири сифатида (Асқад Мухтор, Худойберди Тўхтабоев, Шукур Холмирзаев, Ўткир Ҳошимов асарларида) намоён бўлди. Хусусан, О.Отахоновнинг "Озод қушлар ҳақида қисса" асари бу жиҳатдан алоҳида ажralиб турди. Б.Муродалининг "Кўктўнликлар" қиссасида ижодий индивидуаллик янада ёрқин бўлиб, бу ҳол иймон туйғусини бетакрор миллий талқинларида акс этади, 90-йиллардан бошлаб мустақил йўналиш сифатида кенг ёйила борди (Омон Мухтор, Хуршид Дўстмуҳаммад, Мурод Муҳаммад Дўст, Назар Эшонкул ва бошқалар).

Кўринадики, модерн йўналишининг ўзбек адабиётида пайдо бўлиши айнан XX асрга тўғри келади. Бу тасодифий эмас. Чунки турли миллий адабиётларнинг ўзаро алоқа ва таъсиirlари, бир-бирлари билан тажриба алмашинуви, яқинлашуви, турфа ижодий услубий йўналиш ва эстетик қарашларнинг синтезлашуви ана шу асрда ниҳоятда кучайган эди, ҳатто бир ижодкорнинг турли йўналишларда қалам тебратганини кўриш мумкин. Куйидаги сўзлар ушбу фикрни қувватлайди: "XX аср бошида Чўлпон "Ойдин кечаларда", "Қор қўйнида лола", "Клеопатра", "Новвой қиз" сингари ҳам реалистик, ҳам модернистик йўналишдаги беназир ҳикояларни яратди". Бу анъана бугунги адиблар ижодида ҳам давом этмоқда. Жумладан, бу хусусиятлар 20-60-йилларда реалистик асарларда бадиий унсур кўринишида, (Чўлпон, Абдулла Қодирий, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор ва бошқалар ижодида), 70-80-йилларда тенденция ва жаҳон адабиёти таъсири сифатида (Асқад Мухтор, Худойберди Тўхтабоев, Шукур Холмирзаев, Ўткир Ҳошимов асарларида) намоён бўлди. Хусусан, О.Отахоновнинг "Озод қушлар ҳақида қисса" асари бу жиҳатдан алоҳида ажralиб турди. Б.Муродалининг "Кўктўнликлар" қиссасида ижодий индивидуаллик янада ёрқин бўлиб, бу ҳол иймон туйғусини бетакрор миллий талқинларида акс этади, 90-йиллардан бошлаб мустақил йўналиш сифатида кенг ёйила борди (Омон Мухтор, Хуршид Дўстмуҳаммад, Мурод Муҳаммад Дўст, Назар Эшонкул ва бошқалар).

Кўринадики, модерн йўналишининг ўзбек адабиётида пайдо бўлиши айнан XX асрга тўғри келади. Бу тасодифий эмас. Чунки турли миллий адабиётларнинг ўзаро алоқа ва таъсиirlари, бир-бирлари билан тажриба алмашинуви, яқинлашуви, турфа ижодий услубий йўналиш ва эстетик қарашларнинг синтезлашуви ана шу асрда ниҳоятда кучайган эди, ҳатто бир ижодкорнинг турли йўналишларда қалам тебратганини кўриш мумкин. Куйидаги сўзлар ушбу фикрни қувватлайди: "XX аср бошида Чўлпон "Ойдин кечаларда", "Қор қўйнида лола", "Клеопатра", "Новвой қиз" сингари ҳам реалистик, ҳам модернистик йўналишдаги беназир ҳикояларни яратди". Бу анъана бугунги адиблар ижодида ҳам давом этмоқда.

Масалан, X.Дўстмуҳаммаднинг "Ҳижроним менингдир, менинг" қиссасида асосан лиро-романтик услуг қўлланилган бўлса, "Паноҳ", "Нигоҳ" қиссаларида шартли-рамзий ва модерн услубларига хос хусусиятлар синтезини кўрамиз. Бу ҳол, айниқса, Н.Эшонкул қиссаларида янада ёрқин акс этган. У ўз асарларида изчил таҳлилий ва модернистик услубий йўналишларга қўпроқ мурожаат қилмоқда. Унинг "Уруш одамлари", "Момоқўшиқ" қиссаларида реалистик, "Тун панжаралари", "Қора китоб" қиссаларида эса соф модернистик тасвир устуворлик

қиласи. Айрим адиблар асарларида мавзу хилма-хиллигига қарамай, бири етакчи, бошқа йўналишларнинг элементлари эса қўшимча восита функциясини бажариб, мазмун-моҳиятни чукурлаштиришга, услуб қирраларини ёрқинроқ кўрсатишга хизмат қиласи. Э.Аъзам ва С.Вафо қиссалари ҳақида шундай дейиш мумкин. Ҳар иккала адиб услуби изчил таҳлилийликка асосланган, уларда реалистик тасвир етакчи. Шу билан бирга, бошқа услубларнинг айрим унсурлари шу тасвирга сингдириб юборилади. Э.Аъзамнинг "Шоирнинг тўйи", "Чапаклар ва чалпаклар мамлакати" қиссаларида реалистик йўналиш лиризм ва қисман романтик руҳ билан уйғунашган бўлса, "Сув ёқалаб", "Забаржад", "Жаннат ўзи қайдадир" қиссаларида драмага хос ички коллизия ва характерлар динамикаси қисман акс этган.

Адабиётлар:

1. Пирназарова М. Ҳозирги ўзбек романларида услубий изланишлар: Филол. фанлари номзоди . дисс. автореферати. Тошкент, 2006. 27 б.
2. Улугбек Ҳамдам. Янгиланиш эҳтиёжи. -Тошкент: Фан. 2007. - 90 б.
3. Норматов У. Ижод сехри. - Тошкент: Шарқ, 2007. 145 б.

Раджапова Феруза Абдуллаевна
филология фанлари номзоди
Урганч давлат университети
E-mail: feruzakhon2009@mail.ru
Кличева Наргиза Аширбаевна
Тошкент Ахборот Технологиялар
университети Урганч филиали ўқитувчиси
E-mail: nargisss_8288@mail.ru

СУҲБАТЛАРДА ИЖОДКОР АДАБИЙ ҚАРАШЛАРИ

Аннотация. Мақолада Эркин Аъзамнинг адабиёт ҳақидаги қараашлари, фикрлашлари, адабий жараёнга, бадиий асарга, адабий муаммоларга муносабати унинг адабий суҳбатларида акс этиши ёритилади.

Калит сўзлар: услуг, характер, сўз маъсулияти, адабий таъсир ва жараён, адабиёт, ижодкор шахси, сўз қўллаш маҳорати, кўнгил.

Ўзбекистон ҳалқ ёзувчиси Эркин Аъзам ўзбек адабиётининг таниқли намоёндаларидан бири. Унинг ижодий бисотини ранг-баранг асарлар ташкил этади: роман, 15 га яқин қисса, киноқисса, 40 дан зиёд ҳикоя, шунингдек қатор публицистик мақола, миниатюралар ва бошқалар. Мавзу, жанр ва услуг жиҳатдан турфа бу битикларда муаллиф истеъододли носир, киносценарист, драматург, журналист умуман бадиий сўз устаси сифатида намоён бўлади. Қувончлиси шуки, унинг қатор асарлари Европа ҳалқлари тилларига таржима қилинмоқда, киноэкранларда намойиш этилмоқда. Эркин Аъзамга хос бетакрор талантни фақат бадиий тафаккур билан чеклаш бирёзламалик бўларди. Чунки унинг қаламига мансуб публицистик асарларда адабий-назарий қараашлар ҳам муайян ўрин тутадики, улар ижодкор феноменининг қирраси сифатида аҳамиятлидир.

Эркин Аъзам адабий қараашлари унинг фикр қамрови, мустақил мулоҳаза доираси кенглигидан, бадиий ижоднинг ижтимоий-эстетик моҳиятини чукур анлагани ва асарларининг асосий қисмини муаллифнинг адабий суҳбатларидағи фикрлари ташкил этади. Муаллифнинг 15 дан ортиқ адабий суҳбатлари мавжуд бўлиб, улар катта қизиқиши уйғотган. Зоро, адабий танқиднинг кенг тарқалгани суҳбат жанрида "суҳбатдошларинг адабиёт ҳақидаги қараашлари, фикрлашлари, бадиий ва илмий тафаккур тарзи, адабий жараёнга, бадиий асарга, адабий муаммоларга муносабати, эстетик ақидалари ёрқин намоён бўлади". (1) Бу хусусиятлар адиб суҳбатларида тўла акс этади. Уларда қуйидаги масалаларга муносабат асосий ўрин тутади:

- 1) Ёзувчи ижодининг шаклланиши, изланиш мashaққатлари, айрим асарларининг яратилиши, услуги, характер, образ хусусиятлари
- 2) Адебнинг адабий ижодга оид қараашлари, адабиётнинг ижтимоий-эстетик моҳияти, адабий таъсир ва жараён.
- 3) Ҳозирги ўзбек адабиёти, айрим ёзувчилар асарларини баҳолаш, китобхонлик, адиб ва сўз маъсулияти.

Унинг адабий мулоқотларида икки жиҳат кўзга ташланади: 1) олимлар билан суҳбатида суҳбатдоши адабиётшунос ва мухлис сифатида ёзувчи ҳаёти ва ижодига тўхталиб, унинг бирон жиҳатига оид савол билан мурожаат этади, 2) журналистлар билан мулоқотда бу қисм бирмунча қисқароқ бўлиб, тўғридан тўғри саволга ўтилади. Ҳар иккала ҳолатда ҳам уларни танланган мавзуга муайян алоқадорлиги даражаси маълум бўлади ва асосий фикр адиб жавобларида акс этади.

Табиийки, ҳар бир сұхбатдош адид ижодининг ўзини кўпроқ қизиқтирган масалаларини билишга интилади. Филология фанлари номзоди М.Кўчқорова ёзувчининг ёшлиги, адабиётга кириб келиши, ижод тадрижи ва ижод типларининг англашини қилишга харакат қиласди. Бу хусусда адид ўзининг оила мұхити, китобга меҳри ва дастлабки машқларини баён этади, ўн тўрт ёшидан ҳикоялар ёза бошлаганини эътироф қиласди.

Маълумки, Э.Аъзам санъатнинг уч турида - адабиёт (наср), кино, театр соҳасида ижод қилмоқда. Сұхбатдошининг бу хусусдаги "Бу уч санъат турида бадий шартлилик бир-биридан кескин фарқ қиласми?" - деган саволига адид берган жавоб янада характерлидир: "Ҳар учала санъат турининг асоси, сарчашмаси битта - Адабиёт, сўз. Ижод шакллари эса турлича. Кино аввало тасвир ва харакат негизига қурилади, узоқдан узоқ изоҳу, кўп сўзликни кўтармайди, бадий ижодга яқин туради. Театр санъатида эса "макон+замон" ҳақиқати бирлиги заруриятдир" [2,160-161].

Филология фанлари номзоди Г.Сатторова билан сұхбат мазмуни бугунги адабий жараён, унинг турли қирралари, типология ва ўзига хослик, адабий таъсир каби масалаларга қаратилган. Адабиётшуноснинг ҳозирги адабий жабҳа ҳақидаги фикри муносабати билан уни (жараёнли) йўл ўртасида тўхтаб қолган аравага ўхшатади. Ижодда тақлид ва таъсир хусусидаги "Адабиётдаги уйғунлик ва ўхшашикларни қандай баҳолаш керак? Умуман адабий таъсир ижобий ҳодисами ёки аксинча қарааш тўғрими? - деган саволларга бундай жавоб берилади:

- Тақлид, адабий таъсир, ўрганиш деган гаплар янгилик эмас, "сайёр сюжет" тушунчаси ҳам азалдан маълум. Бир-биридан бехабар ижодкорлар мазмунан яқин, уйқаш асарлар яратиб қўйиши мумкин. Бу асарлардан ҳар бирининг ўз ўрни бор, сиртқи ўхшашикларига қарамай, уларнинг ҳар бирида мавзуга алоҳида ёндашув, қўйилган муаммонинг мустақил талқинини кўрамиз, сюжет йўналишида маълум яқинлик қўрилиши мумкиндир, аммо рух, талқин, нафас ўзгача, янгича бўлмоғи даркор" [3, 220]

Адид ўз фикрини турли миллий адабиётлар вакиллари Ч.Айтматов, В.Распутин, С.Аҳмад, Г.Матевосян асарлари мисолида далиллайди. Бу ҳол унинг адабиётлар ва ёзувчилар ҳамкорлиги ва боқий ижоднинг алоқадорлик қонуниятидан яхши хабардорлигини кўрсатади.

Ушбу мuloқot давомида сұхбатдош адиднинг баъзи асарлари юзасидан баҳсга ҳам киришади, ўз позициясини баён этади. Чунончи "Забарждад" қиссаси қаҳрамони Забарждадни ўзбек қизларидан фарқ қилиши, туйгуларига эрк бериб, кўнгил амри билан яшashi китобхонларга эриш туюлиши мумкинлигига диққат қаратади. Бунга жавобан муаллиф қаҳрамонларни осмондан олиб ё ичидан тўқиб ёзмаганини таъкидлар экан, ўзбек хотин қизлари фақат Кумушшиби ёки Зеби-Зебоналар эмасдир. Бугун у ўзгарган. Қаҳрамонни кечаги адабиётдан эмас, бугунги воқеликдан қидирсангиз, Забарждаддан баттарлари ҳам топилади, деяр экан, ўз сўзини қўйидагича якунлайди: "Муаллиф ҳаётдан ва адабиётдан хабардор кўзи очиқ китобхонга ишонади, бу ишга бирон гараз ёки фирромлик аралашмаган" (224 бет)

Кўринадики, адид ўз қарашларини идеал, ўзгармас деб ҳисоблайди, ўз позициясини мажбуран тиқишитирмайди, балки сұхбатдошининг эркин фикрлашига имкон беради, уни тўлдиради ёки изоҳлайди. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, сұхбатлардаги фикрлар марказида табиийки, ижодкор шахси, сўз қўллаш маҳорати, бадий кашф этишдаги ўзига хослик ва адабиётнинг инсонни маънавий юксалтириш каби масалалар туради. Э.Аъзам бу жиҳатдан ўз тажрибасига, бошқа ижодкорлар намуналари ва сабоқларига суняди, мустақил қарашларини изҳор этади. Мулокотда нисбатан кенгроқ мулоҳазалар ижод жараёнига, илҳом,

кўнгил ва истеъдод биилан боғлиқ тушунчаларга даҳлдор. Биламизки, муаллиф "кўнгил"ни қатор асарларида тилга олиб, ижодкор бурчини у билан боғлайди. Унинг фикрича "кўнгил бир одамга - эгасига оғирлик қиласидиган матоҳ". У жами дардини қофозга тўқади, аламини қозодан олади. Бу олам унга ўзи кўрган, ўзи билган норисоликларни хаёлида (бўлажак асарида) саралаб, ижодий ниятига мослаб, айрича бир дунё яратади. Адабиётни бир кўнгилни бошқа бир кўнгилларга арзи ҳоли, хасрати деса ҳам бўлар. "Мени ёзганларим, чизганларим чатоқ феълимнинг устидан галарадир. Адиблик шаънини кадрлайдиган одам эплаб ёzádi. Шунда ҳам ўзининг кўнгли хотиржам, ҳам китобхон миннатдор!" Адибнинг ушбу фикрида ижод жараёнида кечадиган тутумлар, ёзувчи хаёлининг реаллашуви, характеридаги хусусиятларни асарларида акс этиши, руҳияти билан амалиётининг муносабати каби масалалар қайд этилган. Буларнинг "кўнгил" билан алоқадорлиги ҳам бежиз эмас. Негаки, адабнинг кўпчилик асарларида "кўнгил" образи талқини кўп учрайди, муаллиф унга жиддий бадиий-эстетик вазифа юклайди. Суҳбатларда баён этилган мулоҳазалар мазмuni бир нуқтада - адабиёт ва ижодкор изланишларнинг моҳиятида мужассамлашади ва якуний холосани умумлаштиради. Куйидаги савол-жавобда бу ҳол ифода топган:

-Адабиёт дегани нима ўзи? У қандай сирли, сехрли кучки, кишининг қалбу-шуурини, тафаккурини ўзгача жунбушга солиб юборади?

Бу борада сиз мендан фавқулодда доно бир фикр кутаёттгган бўлсангиз, янглишасиз. Адабиёт аслида ҳаётга тақлиддан пайдо бўлган бўлса ҳам, у жўн айнан тақлид эмас - ижодкор кўнглида қайта ишланган, жило берилган воқеликнинг бадиий тасвиридир. Уни инсонга тасалли берадиган, завқ бағишлайдиган, зарур чоғда ибрат ҳам бўладиган фан дея таърифласак янглишмаймиз".

Э.Аъзамнинг адабий қарашлари ниҳоятда кўпқиррали бўлиб, унинг ўтмиш ва ҳозирги жаҳон ва миллий бадиий тафаккури, эстетик фикрларни чуқур билишидан гувоҳлик беради. Уларнинг бир қисми унинг фақат адабиёт хосиятлари хусусидаги қуйидаги оҳорли субъектив мулоҳазаларида кўринади:

- 1) Умр бўйи китоб титиб, XIX аср рус адабиётидан буюкроқ адабиётни кўрмадим;
- 2) Чинакам бадиий асарда фикр-қарашлар гоҳо муаллифни "бўйидан" ўзиб кетиши мумкин;
- 3) Ёзувчилик даъвоси билан чиқдингми, гап санъатга эмас, сўз санъатига амал қилиб ёзинг;
- 4) Мени асарнинг жанри эмас, унда эришиладиган бадиий натижа қизиқтиради;
- 5) Чинакам бадиий асар ҳамиша кашфиёт, янгича бўлмоғи лозим ва уни сира иккиланмай модерн намуналари қаторига қўшса бўлади;
- 6) Ёзувчилик - бир умр ҳаловатсизлик, уни ўзимдан бошқага раво кўрмайман;
- 7) Асл истеъдодни эгиб, истеъдодсизликни эса даволаб бўлмайди;
- 8) Адабиётни севган, китобни кўп ўқиган одам бой-бадавлат бўлмаслиги мумкиндири, лекин кам бўлмаслиги аниқ".

Шунингдек, адабнинг ҳозирги адабиётдаги рамзийлик, модерн услуб, китоб тарғиботи хусусидаги фикрлари ҳам теран ва асослидир. Яна бир гап. Э.Аъзамнинг кўламдор адабий -эстетик қарашлари бутун ижодига сочилиб кетган. Уларнинг асосий қисми юқорида кўчирма олинган "Эркин Аъзам бадиий олами" китобига жамланган. Бу битикларни адабий-назарий жиҳатдан яхлит ҳолда талқин ва таҳлил қилиш ёзувчининг нафосат, гўзаллик ва эстетик фикрларини кенгроқ билишга, у ҳақидаги тасаввурларимизни бойитишга имкон берарди.

Адабиётлар:

1. Носиров Б. Расулов А ва бошқалар. Ўзбек адабий танқиди тарихи. -Тошкент:
Тафаккур қаноти. 1992. - 388 б.
2. Э.Аъзам. Асосий машғулотим - адабиёт аммо омадим кинода чопди // "Шарқ
юлдузи" 2014. № 1. -Б. 160-161.
3. Эркин Аъзам бадиий олами. Тўплам. -Тошкент: Турон, Замин, Зиё, 2014. -
220 б.

Нуруллаев Хасан Тўхтаевич
Қарши муҳандислик иқтисодиёт институти
катта ўқитувчisi, E-mail: khasan.nurullaev@yahoo.com

НЕМИС ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ СОМАТИК ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРГА КОГНИТИВ ВА ЛИНГВОМАДАНИЙ ЁНДАШУВ

Аннотация: Мазкур мақолада немис ва ўзбек тилларидағи соматик фразеологик бирликларнинг маданий-лисоний ўзига хосликлари, оламнинг ҳақиқий, маданий ва лисоний картинаси тавсифи, уларнинг умумий ва фарқли жиҳатлари ёритилган, шунингдек, тишиунос олимларнинг бу борадаги назарий қарашлари акс эттирилган.

Калит сўзлар:маданий; олам картинаси; лисоний; фразеологик бирлик; лингвомаданий; соматик ибора.

Фразеология тилнинг бир қисмидир, тил эса ўз навбатида маданият билан узвий боғлиқдир: "Лисоний кўнилмалар қисман маданий воқеликни яратади. Маданий қадриятлар ва эътиқодлар эса лисоний воқеликни мужассамлаштиради".

Тишиуносликда тил маданиятнинг бир қисми сифатида талқин қилинади. Тил ва маданиятнинг ўзаро алоқаси лингвомаданиятшунослик томонидан ўрганилади, унинг доирасида лисоний фактлар миллий - маданий ўзига хосликларни аниқлаш мақсадида таҳлил қилинади.

В. П. Телияниң таъкидлашича, лингвомаданиятшунослик муаммоларига тўла ечим топиш учун маданият тушунчасини ихчамлаштириш зарур, яъни "бу феноменинг кўп сонли хусусиятларидан" "лингвомаданий таҳлилда намоён бўлиши зарур бўлган жиҳатлари" танлаб олиниши керак.

Бинобарин, маданият олам картинасининг бир қисми сифатида тушунилади, инсоннинг тибиий, ижтимоий ва руҳий борлиқда тадрижий ўзгариб турадиган шахсий ҳамда жамоавий муносабатларда ўзини англашни ифодалайди.

Олам картинаси кўп қиррали ҳисобланар экан, у шахсни ҳам, жамиятни ҳам тавсифлаб келади. Биз қўйида оламнинг ҳақиқий картинаси, оламнинг маданий картинаси ҳамда оламнинг лисоний картинаси ўртасидаги муносабатларни таҳлил қиласиз. Демак, оламнинг ҳақиқий картинаси объектив ҳамда инсон омили мавжуд бўлмаган ҳақиқатдир, яъни инсонни ўраб турган олам. Оламнинг маданий картинаси тушунчаси остида эса инсоннинг ҳиссий органлари ёрдамида ҳам жамоавий, ҳам индивидуал тарзда тафаккур этган тасаввурлари асосида шаклланган кўп қиррали тушунчалар орқали оламнинг ҳақиқий картинасини акс эттиришдир. Оламнинг лисоний картинаси ҳақиқатни оламнинг маданий картикаси орқали акс эттиради. Инсон бир вақтнинг ўзида оламнинг бир нечта картиналарнинг (садда, миллий, универсал, индивидуал, илмий, диний, мифологик каби) ташувчиси бўлиши мумкин ва у вазиятдан келиб чиқиб уларнинг ҳар биридан фойдаланиши мумкин.

Оламнинг лисоний картинаси оламнинг бошқа картиналаридан фарқли ўлароқ зарурийдир ва ўта аҳамиятлидир, зеро у ҳар бир шахс томонидан она тили орқали "мажбурий равишда" қабул қилинади ва бу жараён антропоцентрик ва эгоцентрик мақомга эга бўлиши мумкин. Фразеологик бирликлардан фойдаланиш эса сўзловчининг оламнинг лисоний картинасини қабул қилганлигининг яқъол белгисидир. Д. О. Добровольский фразеологик бирликлар воситасида лисоний ифода касб этадиган оламнинг лисоний картинаси доирасида алоҳида қисм сифатида намоён бўладиган концептуал тизимларнинг "оламнинг фразеологик картинаси" мавжудлигига ишора қиласи.

кескин танқид қилинди ва улар томонидан муаллиф В. фон Гумбольдтнинг назариясини эътиборсиз қолдирганлигини таъкидладилар. В. фон Гумбольдт назариясига кўра ҳар қандай тилда ифода топган дунёқарааш ҳар доим бутунга асосланади.

Фразеологик бирликларда жо бўлган ва оламнинг лисоний картинасига хос тавсифий хусусиятлар муайян тилнинг фразеологик тузилмасига маданий-лисоний ўзига хослик олиб киради.

Немис ва ўзбек тилларидағи кўпгина соматик фразеологик бирликлар маданий соҳаларга бориб тақалади. Улар шунчаки "оддий" анатомияни эмас, балки халқнинг анъаналари, унинг қадриятларини акс эттиради (масалан, немис тилида: sich D. etw. hinter die Ohren schreiben, sich auf die faule Haut legen, sich D. einen Kuppelpelz verdienen, ўзбек тилида: бош омон бўлса, дўппи топилади, қўлини ҳалолламоқ в.х.)

В. Н. Телияning қарашларига кўра соматик фразеологизмларнинг маданий талқин манбааларига қуидагилар киради: 1) халқ маданиятидан ўрин олган маросим шакллари (совчилик, хотира ёки диний маросимлар); 2) тилнинг паремиологик фонди (мақоллар, оғзаки услуб, клише); 3) турғун бирикмаларни чогиштиришда ифодаланадиган образ-мезонлар тизими; 4) диний манбаалар 5) халқ донишмандлиги; 6) мамлакатшуносликка оид лексикографик манбааларда келтирилган реалиялар 7) фразеологик бирликларнинг мажозий мазмуни.

Фразеологик бирликлар бошқа лисоний бирликлар сингари тилда мавжуд бўлган маданий маълумотларни акс эттиради ва маълум бир маданий кодларни етказади. Когнитив тилшунослик нуқтаи назаридан биз маданий код тушунчасини маданиятни атрофдаги олам "ихтиёрига топширадиган", қисмларга ажратадиган, таснифлайдиган, тузадиган ва баҳолайдиган "мезонлар мажмуи" сифатида талқин қиласиз. Одатда асосий ҳисобланган маданий кодларга соматик маданий коди, маконга оид маданий кодлар, замонга оид маданий кодлар, моддий (нарсага оид) маданий кодлар, биоморфик маданий кодлар, шунингдек, маънавий - маданий кодлар киради.

Хулоса ўринида таъкидлаш мумкинки, она тилида сўзлашувчиларнинг умумий онг ости хотирасида фразеологик бирликларнинг маълум бир маданий код билан контектуал муносабати сақланади, бу эса она тилида сўзлашувчининг маданий маълумотларни билиш қобилиятида намоён бўлади ва маданий коннотацияга ўз таъсирини ўтказади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- 1. Хаймс Д.Х. Два типа лингвистической относительности. - М., 1975. - Вып.7. Социолингвистика. - С. 232-233.**
- 2. Телия В.Н. Первоочередные задачи, методы и проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры. - М.: Языки русской культуры, 1999. - С. 18.**
- 3. Dobrovolskij D. Phraseologie und sprachliches Weltbild. - Wien: Edition Pr?sens, 1992. - S. 191**
- 4. Eismann W. Jenseits der Weltbild-Phraseologie. Vergessene psychoanalytische Perspektiven in der Phraseologie. - Essen, 2001. - Bd. 8.-S. 108.**

Мухлиса Сабирова Кадамовна
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти
докторант. E-mail: Sibel_17@mail.ru

НУТҚИЙ АКТ ҲАҚИДАГИ НАХАРИЙ ҚАРАШЛАР ВА ГАЗЕТА МАТИЛАРИДА ЛОКУТИВ АКТНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Аннотация. Мақолада прагмалистиканинг таҳлил объекти ҳисобланган нутқий акт назарияси ҳақидага қараашлар ва нутқий актнинг локутив тури газета матнлари мисолида таҳлил қилинганд.

Калит сўзлар: прагмалингвистика, нутқий акт, локутив акт, нутқий ҳаракат, коммуникатив мақсад.

Прагмалингвистиканинг марказий масалаларидан бири нутқий акт назариясидир. Нутқий акт лисоний воситалар ёрдамида амалга оширилувчи нутқий ҳаракатдир. Дунё тилшунослигида нутқий акт назарияси илк бор инглиз философи Ж.Остин томонидан илгари сурйилган. Ўлимидан сўнг нашр этилган "How to do things with words" китобида олимнинг бу масалага оид қараашлари жамланган.[1, 22-131] Ж.Остин асосий эътиборини нутқий актни шакллантирувчи перформатив феъллар таҳлили ҳамда нутқий акт турларини таснифлаш масаласига қаратди. У нутқий актнинг локутив, иллокутив ва перлокутив каби турларини ажратди.[1, 22-131]

Ж.Остиннинг нутқий акт ҳақидаги концепцияси дастлаб З.Вендлер, Ж. Серль томонидан таҳлил этилди, унинг ютуқ ва камчиликлари кўрсатилиб, янги қараашлар билан бойитилди.[2, 233-250; 3, 170-194] Нутқий акт ҳақидаги назариянинг шаклланиши Ж.Р.Серль номи билан ҳам боғлиқ. Ж.Р.Серль асосий эътиборини иллокутив актни ўрганишга қаратди ва бу акт турининг нутқ эгасининг коммуникатив мақсадини акс эттиришга хизмат қилишини мисоллар билан далиллаб берди.[3, 151-169]

Рус тилшунослигида нутқий фаолият ва нутқий акт масалалари В.Н.Забавников, А.А. Леонтьев, А.Н.Баранов, Г.Е.Крейдлин, И.Н.Горелов, С.А.Сухих, А.Вежбицкая, В.З.Демьянков, И.М.Кобозева, Р.Конрад томонидан алоҳида ўрганилди. Уларнинг ишларида бу муаммо билан боғлиқ назарий қараашлар умумлаштирилди ва тўлдирилди.

Ўзбек тилшунослигида нутқий акт муаммоси М.Ҳакимов, Ш.Сафаров, М.Қурбоновалар томонидан махсус ўрганилди. Уларнинг ишларида нутқий актнинг ҳосил бўлиши, турлари, ўрганилиши масаласи таҳлил қилинди; локутив, иллокутив, пропозиционал, перлокутив актлар ажратилиб, ҳар бирига муносабат билдирилди. [4, 89-164; 5, 71-91; 6, 9-42]

М.Ҳакимов нутқий актни "одамлар ўртасидаги алоқа-аралашув жараёнида содир этилувчи ўзаро маъно актлари муносабатининг баёни" сифатида баҳолади. [4, 94] Ш.Сафаров эса "...маълум бир гапнинг аниқ мулоқот муҳитида талаффуз этилиши"ни нутқий акт деб ҳисоблади [5, 72]. М.Қурбонова "нутқий актда хабар, сўроқ, буйруқ, изоҳ бериш, кечирим сўраш, ташаккур билдириш, табрик ифодалаш каби турли нутқий ҳаракатлар амалга оширилишини" қайд этди.[6, 9]

Кўринадики, тилшуносликда нутқий актга турлича тавсиф берилади. Айрим тилшуносалар нутқий актни мулоқот жараёнида амалга ошириладиган нутқий ҳаракат сифатида баҳолашса, баъзи олимлар нутқий актнинг коммуникатив мақсад билан боғланишини эътироф этишади. Масалан, А.Маслованинг фикрича, нутқий акт муайян мақсад сабабли юзага келган, фаол таъсир кучига эга ифодадир[7, 51].

И.М.Кобозева нутқий акт назарияси нутқий ҳаракатни ифодалашга қаратилган фикрлар жамланмаси эканлигини, нутқий акт содир этилиши билан сўзловчи бирор мақсадни кўзлашини таъкидлайди. [8, 7-22]

Маълумки, Нутқий акт жамият аъзолари томонидан қабул қилиниб, нутқ хулқи қоидаларига мувофиқ тарзда амалга ошириладиган, муайян мақсадга йўналтирилган нутқий ҳаракат ҳисобланади.

Нутқий акт сўзловчининг муайян коммуникатив мақсадига бўйсундирилгани боис унинг турли кўринишлари фарқланади. Хусусан, буйруқни ифода этувчи нутқ кўриниши буйруқ нутқий актини, сўроқни ифода этувчи нутқ парчаси сўроқ нутқий актини, истакни ифодаловчи нутқ кўриниши истак нутқий актини ҳосил қиласи ва ҳоказо.[6, 97]

Кўзда тутилган мақсад, вазифа билан боғлиқ ҳолда газета матнларида нутқий актнинг барча турлари кузатилади. Бироқ нутқий акт турларининг газета матнларида кўлланиш усули ва кўлами бир-биридан фарқ қиласи. Жумладан, газета матнларида локутив актнинг ифода этилиш усули ўзига хос.

Маълумки, нутқ жараёнида сўзловчининг жумлани грамматик қоидалар ёрдамида талаффуз қилиши локутив акт ҳисобланади. Бошқача айтганда, фонетик, лексик ва синтактик бирликларнинг сўзловчи томонидан меъёрий талаффуз жараёни локутив акт сифатида баҳоланади.[4, 120]

Ш.Сафаров ҳам локутив актнинг талаффуз билан алоқадорлигини эътироф этган. У локутив актга қуидагича тавсиф берган: "Биз мулоқот жараёнида мазмундор лисоний калимани яратамиз ва уни талаффуз қилиш йўли билан нутқий фаолият бажарамиз. Агарда бирор бир сабаб билан (тилни билмаслик, гунг бўлиш) мазмундор гап тузилмаса ва у талаффуз этилмаса, локутив ҳаракат юзага келмайди".[5, 75]

Берилган тавсифлардан маълум бўладики, локутив акт, аввало, талаффуз актидир. Бунда нутқий акт шунчаки талаффуз этилибгина қолмай, мазмундор тузилиши ва тил меъёрларига мос тарзда айтилиши лозим.

М.Курбонова локутив актга бошқачароқ тавсиф беради. Унинг фикрича, "... локутив акт сўзлаш акти сифатида талаффуз жараёнида кузатиладиган номеъёрий ҳолатларни ҳам қамраб олади".[6, 21] Бизнингча ҳам, локуция талаффуз билан боғлиқ нутқий ҳаракатни англатар экан, номеъёрий талаффузни ҳам қамраб олади.

Газета матнларида нутқ ёзма тарзда баён этилиши боис, унда оғзаки талаффузга асосланган локуция кузатилмайди. Масалан, газета саҳифасида берилган "Айни пайтда мураббийлик фаолиятимда кичик танаффус юзага келган. Чунки олдинда кетма-кет мусобақалар бўлгани учун ҳозир бор эътиборимни машғулотларга қаратганман" ("Маърифат" газетаси, 2019 йил 19 июнь)матни орқали нутқ эгасининг ўзи ҳақидаги маълумотни тил меъёрларига риоя қилган ҳолда талаффуз этганлиги билиниб турса-да, газетада бу нутқий ҳаракат товуш ифодасига эга бўлмайди. Бу ҳолат газета матнларида локутив актнинг билвосита намоён бўлишини кўрсатади.

Газета матнларида локутив актнинг содир этилганлигига кўпинча нутқ феъллари ёрдамида ойдинлик киритилади. Жумладан, матн таркибида қўлланган демоқ феъли нутқий актнинг бевосита талаффуз этилганидан дарак беради. Масалан:

... Кўплаб ёшларимиз чет эл грантлари асосида хорижнинг нуфузли олий таълим муассасаларида таҳсил олиб ёки малака ошириб қайтмоқда.

- Хориж гранти асосида бир йил Ҳиндистоннинг Агра шаҳрида таҳсил олдим. Бир неча танловларда иштирок этдим, - дейди Тошкент давлат шарқшунослик институти талабаси Нурхон Ёқубова. ("Маърифат" газетаси, 2019 йил 3 июль).

Ушбу матнда қўлланган демоқ феъли орқали локутив актнинг намоён бўлганлигини кўриш мумкин.

Газета матнларида локутив актнинг содир этилганлигига махсус белгилар (тире, қўштирноқ) орқали ҳам аниқлик киритилади. Масалан: Бир гал Қулмат ака мени тинмаслигим учун дарсдан ҳайдади:

- Кейинги дарсга қўясизми?
- Қўяман, ҳозир кетавер, ўзим жавоб беряпман-ку.
- "Икки" қўймайсизми?
- Йўқ, қўймайман, фақат кўзимга қўринма.

... Қулмат ака кейинги дарсда синфга тутақиб кириб келди. Важоҳати ўзгача эди. "Устахонадан белкуракларни олинглар, боқقا борамиз. Ҳақиқий меҳнат дарси қандай бўлишини бутун кўрасизлар. Бу - факт", деди ("Маърифат" газетаси, 2020 йил 29 январь).

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, газета матнларида локутив акт ўзига хос тарзда намоён бўлади. Матбуот матнларида прагмалингвистиканинг марказий масаласи ҳисобланган нутқий акт назариясининг ифода ва мазмун жиҳатлари, мулоқот контекстида юзага келадиган прагматик маъно муносабатлари ўз тамойиллари ва қоидалар тўпламига эга бўлиб, жиддий тадқиқотларни талаб қиласди.

Адабиётлар:

1. Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике: Теория речевых актов. - М., 1986. Вып.17.
2. Вендлер З. Иллокутивное самоубийство // Новое в зарубежной лингвистике: Лингвистическая прагматика. - М., 1985. Вып. XVI.
3. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике: Теория речевых актов. - М., 1986. Вып. XVII.
4. Ҳакимов М. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини: Филол. фан. д-ри ... дисс. - Тошкент, 2011.
5. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. - Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2008.
6. Курбонова М. Ўзбек болалари нутқининг прагмалингвистик аспекти. -Тошкент: Адабиёт учқунлари нашриёти, 2018.
7. Маслова А. Введение в прагмалингвистику. - М: Флинта.
8. И.М.Кобозева. "Теория речевых актов" как один из вариантов теории речевой деятельности // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.17. М., 1986

Инамова Марина Тимуровна

Преподаватель английского языка

Андижанский Государственный Университет

E-mail: marinainamova1234567@mail.ru

Абдуманнонов Хожиакбар Акмалжон ўғли

Студент факультета Иностранных языков, АГУ

E-mail: 1998i.xuol1998@gmail.com

ПРОБЛЕМЫ РАЗРАБОТКИ СЛОВАРНОЙ СТАТЬИ В МНОГОЯЗЫЧНОМ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОМ СЛОВАРЕ УЧЕБНОГО ТИПА

Аннотация: Данная статья посвящена вопросу подачи фразеологизмов в многоязычном фразеологическом словаре учебного типа. Авторы приводят примеры толкованию "словарной статьи", в плане изучения термина в микроструктуре лексикографической науки.

Ключевые слова: фразеография, фразеологическая единица, учебный словарь, фразеологический словарь, словарная статья, микроструктура словаря.

К настоящему времени накопилось множество источников для изучения фразеологического пласта языка, будь то монографии и учебные пособия, или же авторские работы для соискания научных степеней. Фразеография тоже с каждым днём расширяет свои масштабы, издаются фразеологические словари, посвящённые разным спектрам фразеологии (толкованию, этимологию, полисемию и т.д.). Крупными учёными, которые внесли большой вклад в эту сферу, можно считать: академиков Л.В. Щербу и В.В. Виноградова; профессоров Н.Н. Амосову, Н.М. Шанского, А.И. Смирницкого, А.В. Кунина, С.Г. Гаврина, А.И. Молоткова, А.М. Бабкина, М.И. Умарходжаева, Ш. Рахматуллаева, М. Садыкову и многих других.

Однако, тот факт, что умножается количество источников, не означает, что с этим повышается качество презентации и подачи материала. В наше время нетрудно найти фразеологический словарь. Трудно найти словарь, где ясно и чётко дано описание фразеологической единице. Более того, до сих пор отсутствует целостная концепция учебного фразеологического словаря -культурно-познавательного и обучающего коммуникации. Остается неразработанной и теоретическая проблематика и технологические аспекты словарной презентации фразеологии в учебных словарях. Этим в значительной степени обусловлены многочисленные недочеты авторов учебных фразеологических словарей, отступающих от принципов научной достоверности, доступности, коммуникативной направленности словаря.

Например, в "Кратком узбекско-русском фразеологическом словаре" М. Садыковой [1] не имеется никаких иллюстраций для фразеологизмов. Хотя этот словарь является авторитетным среди существующих фразеологических словарей. Точно такой же феномен касается и "Толкового фразеологического словаря узбекского словаря" Ш. Рахматуллаева [2] и "Школьного фразеологического словаря русского языка" В. Жукова и А. Жукова [3], "Краткий узбекско-русский фразеологический словарь" М. Абдурахимова [4]. Учитывая тот факт, что упомянутые нами словари были составлены в 70-ые и 80-ые годы прошлого столетия они подходят теперь только для тех, кто профессионально занимаются фразеологией и фразеографией языка. Если же учесть тенденцию развития и внедрять фразеологический минимум в систему образования, то

придётся усовершенствовать структуру словарей или же составить новые, отвечающие требованиям современности.

"Фразеологические словари - это исключительно ценная часть языка, культуры социума, ибо в них комплексно отражены великая роль языка народа, межязыковые контакты, история, культура, образное мышление, психика, верования, ассоциации носителей языков" [5, с. 6].

Как известно словарь по своей сложности состоит из макро- и микроструктур. Данная статья посвящена изучению проблемы микроструктуры словаря. "К микроструктуре стоит отнести проблемы построения словарной статьи как отдельной разноплановой системы внутри сложной самостоятельной системы, какой является, в общем и целом словарь. Сюда включаются вопросы формата, объема состава словарной статьи, презентации различного рода информации о языковой единице, описываемой в словаре (этимологической, энциклопедической, семантической, грамматической, словообразовательной, стилистической, иллюстративной и др. информации)" [6].

"Словарная статья, если мыслить образно, это то, что составляет самую суть словарного произведения, ее центральный ядерный элемент, благодаря которому словарь и состоится как справочное пособие" [7].

Словарь, несомненно, должен выполнять функцию интерактивного справочного пособия с необходимостью обеспечения инновационным фразеографическим продуктом особой категории адресата - школьников и студентов, для которых знание, как русской, так и английской фразеологии является приоритетной необходимостью, а также для которых данный словарь станет не только первой учебной презентацией английской и русской фразеологии, но и окном в мир иностранной культуры.

Итак, фразеологизм как языковая единица обладает лингвокультурным потенциалом. Фразеологическая единица может выступать не только как элемент языкового, но и культурного пространства человека. По своей сути каждый устойчивый оборот является неким "ларчиком", который может очень непросто открываться для конечного адресата, особенно если адресат не знаком с особенностями фразеологической системы языка или попросту не встречал раньше подобного устойчивого выражения. Особенно ярко это проявляется на примере фразеологизмов с национально-культурной спецификой.

Очень важно, при составлении словарной статьи привести как можно более полную характеристику образа устойчивого оборота, его фразеологическое значение, выраженное в денотативном и коннотативном аспектах, что позволяет судить о том, является ли совершенное воздействие позитивным или негативным, даже если с точки зрения значения компонентов это сделать невозможно.

Например, в компонентах устойчивого оборота "мешок с соломой" отсутствует указание на позитивную или негативную природу совершающего на объект воздействия в силу их семантики. Тем не менее, если мы обратимся к фразеологическому значению данного оборота - "нерасторопный, глуповатый человек" - станет ясно, что речь определенно идет о негативном воздействии; русск. голова варит - "кто-то сообразителен, догадлив" (позитивное воздействие). Гораздо сложнее обстоит дело с английскими фразеологизмами, например, "a straight arrow" (букв.: прямая стрела) - "честный человек" (позитивное воздействие); англ. "jump over the fence" (букв.: перепрыгнуть изгородь) - "перейти все дозволенные границы" (негативное воздействие). При подаче словарной статьи очень важно определить позитивную или негативную коннотацию фразеологического оборота, так как это крайне важно для изучающего язык

знать точно контекст употребления. Во избежание не уместного употребления той или иной ФЕ в некоторых случаях коннотация фразеологической единицы, может быть определена по семантике компонентов, входящих в состав оборота. Нельзя отрицать тот факт, что большое количество английских фразеологизмов имеют достаточно понятную коннотацию, так как имеют аналоги в русском языке. Например, "be as poor as a church mouse" - "быть бедным как церковная мышь". Данный фразеологизм имеет явно отрицательную коннотацию. А также "as savage as a meat axe" (букв.: дикий, как мясницкий топор) - 'взбешенный'. англ. a *bittercup* (букв.: горькая чашка) - "горькая чаша"

Например, русск. "не в своей тарелке" - "не в обычном для себя состоянии, неуютно себя чувствовать" или "не в свои сани лезть" - "заниматься тем, на что не способен" - в данных устойчивых оборотах негативное воздействие выражено в компонентном составе сочетанием отрицательной частицы и притяжательного местоимения не + свой, что в совокупности дает представление о совершении действия, приносящего скорее вред, нежели пользу.

Также, по нашему мнению большим подспорьем для более эффективного и качественного понимания ФЕ будут служить иллюстративные примеры. Например:

"Прийти к шапочному разбору":

<...> Прочитай рассказ нашего знакомого Сережи Николаева. Подчеркни в тексте фразеологизм, который доказывает, что мальчика не зря прозвали Опоздайкой.

Меня в семье зовут Опоздайкой. Мне не очень нравится мое прозвище. И почему оно ко мне прилипло? Летом я жил на даче у бабушки с дедушкой. Однажды они попросили покрасить забор. Я, конечно, с удовольствием согласился, ведь я, как Том Сойер, очень люблю красить заборы. Но заигрался с ребятами на речке и пришёл к шапочному разбору

Целое лето тренировал Тузика. Хотел выступить с ним на районной выставке собак. Но, как всегда, мы пришли к шапочному разбору <□> [8, с. 68].

От качества текстового иллюстративного материала словаря, который, с одной стороны, демонстрирует типичные условия функционирования лексических единиц, подтверждая их системные характеристики, с другой - дает как бы моментальный снимок реальной жизни слова, выхваченный из многообразия возможных ситуаций его использования [9, с. 59].

Рассмотрев наиболее важные характеристики фразеологизмов и основываясь на современных тенденциях во фразеографировании, предлагаем возможный образец словарного описания подобных устойчивых оборотов, которого мы взяли как образец для словаря нами проектируемый "Многоязычный фразеологический словарь учебного типа". В данную словарную статью включаем такие характеристики фразеологизмов как тематическая группа, коннотативный аспект-позитивный или негативный, а также происхождение оборота -этимология.

Также в словарной статье дается толкование фразеологического значения и пример использования устойчивого оборота в речевой ситуации. Примеры будут даны как на английском и русском, так и на узбекском языках:ONCLOUDNINE

Рус.: Бесконечно счастлив;

Быть на седьмом небе.

O'zb.: Cheksiz bahtiyor;

Yettinchi osmonda parvoz qilmoq.

... Seeing that his father holds the bike he wanted, the boy was on cloud nine, then he looked at his father and said "Thank you Daddy!" and smiled.

... Увидев в руках отца того велосипеда, которого он хотел, мальчик летал на седьмом небе, потом посмотрел на отца и сказал "Спасибо Папочка!" и засмеялся.

...Bolaotasing qo'lida o'zi istagan velosipedni ko'rib yettinchi osmongaparvoz qildi, so'ngra otasiga qarab "Rahmat Dadajon!" deya kuldi.

Литературы:

1. Садыкова М. Краткий узбекско-русский фразеологический словарь. - Т.: УзСЭ, 1989. - 336 с.
2. Рахматуллаев Ш. Толковый фразеологический словарь узбекского языка: Посоbие для студентов университетов и пед. институтов. - Т.: Ўқитувчи, 1978. - 406 с.
3. Жуков В.П., Жуков А.В. Школьный фразеологический словарь русского языка: Посоbие для учащихся. - 2-е изд., перераб. - М.: Просвещение, 1989. - 383 с.
4. Абдурахимов М., Краткий узбекско-русский фразеологический словарь. - Т.: Ўқитувчи, 1980. - 184 с.
5. Аюпова Р.А. Фразеология и фразеография английского и русского языков. - Казань: издательство Казанского (Приволжского) федерального университета, 2013. - 269с.
6. Дубичинский В. В. Лексикография русского языка: учеб.пособие (для вузов) [Текст] / В. В. Дубичинский. - М.: Наука, Флинта, 2009. - 428 с.
7. Цыренов Б.Д. Структура, типология и принципы семантизации в монголоязычно-русской лексикографии: дис. □ док. филолог. наук: 10.02.02 / Цыренов Бабасан Доржиевич. - Улан-Удэ, 2017. - 376 с.
8. Рогалёва Е.И., Никитина Т.Г. Фразеологический практикум. 3-4 классы. - М.: ВАКО, 2012. - 96 с.
9. Козырев В. А., Черняк В. Д. Вселенная в алфавитном порядке: Очерки о словарях русского языка. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2000. - 356 с.

Турдалиева Дилфуза Солохидиновна
доктор философии по филологическим наукам (PhD)
Ферганский политехнический институт
E-mail: hamroyeva81@mail.ru

НАРОДНЫЕ ПОСЛОВИЦЫ В КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация. В этой статье анализируются народные пословицы, как одно из средств создания высочайшего примера художественного искусства в классической литературе. Они выполняют лингвопоэтическую роль, отвечающую требованиям текста. Поэтому они используются в модифицированной форме. Пословицы в основном используются в различных методологических целях. В некоторых случаях они использовались как игра слов. Особо подчёркивается, что Тамсила применяется в классической литературе как один из самых эффективных видов искусства, который используется как средство выражения народной мудрости.

Ключевые слова: изречение Ирсоли, Тамсила, художественное искусство, методология, игра слов, поэтическая модификация, ритм и рифма, литературный вид, архаика, рифмующийся, лингвопоэтический потенциал, классическая литература.

Одним из наиболее эффективных видов фольклора как указателя в нашей классической литературе является "Irsoli masal" или "Tamsil". Для обоснования своих жизненных выводов, взглядов на социальные проблемы, идеи автор (писатель) использует наиболее широко используемую мудрость, пословицы и изречения, являющиеся плодом многовекового опыта народа. Таким образом, повышает доверие ученика к мысли о том, что его мысли не субъективны и что он / она находится в гармонии с социальными идеями, проверенными историческим опытом. В этом смысле, как указывает иранский литературовед З.Хонлари, "он аст, ки шоир масали маъруферо дар шеър биёварад, бо мисрае бигўяд, ки хукми масал пайдо кунад ва кабули омма ёбад". Очевидно, что оба автора рассматривали искусство тамсил. как средство обеспечения правдивости и достоверности идей. Только З.Хонлари, подчеркивает художественный аспект искусства, выделяя при этом социальный вид, он обращает внимание на придание ей формы приговора. Литературовед Т.Атайханов несколько совершенствует эти описания и ставит себе цель обобщить все качества искусства тамсил и всесторонне охватить все качества искусства тамсил: "Тамсил - як навъ санъати маънавист. Ки дар он шиор ва ё нависанда барои кувват додани фикру акида ва давои худ аз ягон ходисай зиндагӣ ва ё суханони хикматноки халқӣ, панду андарз, мисоле меоварад. Ин тарз мисоловариро ирсоли масал ё тамсил меноманд".

Таджикский литературовед Х.Ж. Расулова в своей статье, опираясь на взгляды этих учёных, останавливается на художественно-эстетических вопросах искусства ирсоли масал, использованных в лирических стихотворениях Назира Нишопурой и подчёркивает, что одним из основных свойств индийского метода является использование искусства "ирсоли масал", который известен ещё как "тамсил" и что он в основном используется в выражениях нравственных тем, и что в лирических стихах Назира Нишопуроя в отличие от творчества Сохиба Табризий (XVII), Калима (XVII) или Урфий Шерозий (XVII) "ирсоли масал" употреблялся больше. В узбекской классической и современной литературе мы можем увидеть, что искусство "ирсоли масал" выполнило в высшей степени лингво-художественную задачу. Отличие пословиц, созданных искусством ирсоли масал, от современных

вариантов в узбекском языке можно аргументировать по нескольким основаниям:

во-первых, имеются случаи применения исторических вариантов пословиц в классической литературе;

во-вторых, поскольку литературный язык того времени был далек от национального языка, литературные и народные версии пословиц имели существенную разницу;

в-третьих, спрос на ритм и рифму требовал поэтической модификации их формы;

в-четвертых, тот факт, что персидские и арабские элементы не ограничиваются литературными нормами, оправдывает особенности лексической структуры пословиц;

в-пятых, это обстоятельство также связано с особенностями применения каждым писателем слова.

Эти и другие факторы в целом способствовали возникновению своеобразных лингвопоэтических возможностей и функций народных пословиц. Конечно, грамматические особенности использования народных пословиц встречаются в широком масштабе. Это естественное явление, которое следует оценивать не по классическому или современному смыслу текста, а скорее по типу речи и литературному характеру текста.

Как уже было сказано, использование пословиц в грамматических терминах встречается в широком масштабе:

Чун масал бўлди сочинг зулм ичра, ёшурмоқ не суд,

Мушк исин ёшурса бўлмас, - бу масал машхур эрур.

(Алишер Навоий, "Бадое ул-бидоя")

Вместо основных морфологических форм -иб, -майди в тексте использованы художественные варианты -са, -мас. В современном узбекском языке эта пословица в этом виде не употребляется и её можно назвать архаической пословицей. Настоящий вариант - Касални яширсанг, иситмаси ошкор қилади. (Скроешь болезнь, температура выдаст). По нашим соображениям эта пословица в форме Мушк исин ёшуриб бўлмайди не применялась 28 в старом узбекском народном языке. Потому что слово мушк больше свойственно художественному методу, и само мушк не распространено среди народа. По причине того, что на руках мы не имеем доказательств по народному языку того периода, это только наше мнение, а оно скорее предположение.

Литературы:

1. Алишер Навоий. Муқаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Ўн биринчи том. ХАМСА. Садди Искандарий. - Тошкент: Фан, 1993 // www.ziyouz.com kutubxonasi.

2. Алишер Навоий. Муқаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Ўн саккизинчи том. Девони Фоний. - Тошкент: Фан, 1993 // www.ziyouz.comkutubxonasi.

3. Atakhonov T. A dictionary of literature terminology / T. Atakhonov. - Dushanbe: Sharki ozod, 2002. - P. 350. (- 454 p.)

4. Zehni T. The art of speech / T.Zehni. - Dushanbe: Adib, 2007. - P. 132. (- 400 p.)

5. Khonlari Z. A guide of Persian literature/Z.Khonlari. - Tehran: Chopkhonai donishgohi, 1341. - P. 34. (- 438 p.)

6. Расулова Ҳ.Ж. Ирсоли масалдар ғазалиёти Назирии Нишопурӣ // Номайдонишгоҳ. Учёные записки. Scientificnotes. - №4 (41) 2014.

Туробов Бекпулат Нусратулаевич
Самдчи Илмий тадқиқотлар, инновациялар ва
илмий педагогик кадрлар тайёрлаш бўлим бошлиги
E-mail: bekpulat2010@mail.ru

Е.Э. БЕРТЕЛЬС ИЛМИЙ ИЖОДИДА ИБН СИНО ФАЛСАФАСИ ТАВСИФИ

Аннотация: Ушбу мақолада шарқшунос олим Е.Э.Бертельс ижодида Марказий Осиёдан табиий-илмий ва ижтимоий-гуманитар фанлар соҳасида буюк мутафаккирлар, алломалар етишиб чиққанлгини хусусан, шу даврда нафақат Шарқ, балки ўарб фанининг ривожланишига улкан таъсир кўрсатган йирик қомусий олим Ибн Синонинг фалсафага бўлган қизиқиши ва фалсафа ва мантиқ фанларига қўшган хиссаси. Ибн Синонинг фалсафий асарларининг сони, тиббиётга оид асарларига қараганда кўпроқ эканлиги ҳамда Ибн Сино ўзининг бутун бўш вақтини қадимги юнон фалсафасини ўргананганди, уларга изоҳлар беригина қолмай танқидий фикрлар билдирганди, қадимги юнон файласуфларининг фикрларини ривожлантиргани тўғрисида фикр юритилган.

Таянч иборалар: Ибн Сино, Шайхур раис, Авиценна, Альмагест, Тиб қонунлари, Гален, Гиппократ, Донишнома, Изагога, Форобий, Метафизика, Марказий Осиё, Евклид.

Марказий Осиё шаҳарлари X асрга келиб муҳим илмий марказларга айланди ва бир қанча фанлар соҳасида катта муваффақиятларга эришилди. Бу ҳудуддаги фанлар нафақат халифалик, балки дунё миқёсида катта мавқега эга бўлди. Шу даврда Марказий Осиёдан табиий-илмий ва ижтимоий-гуманитар фанлар соҳасида буюк мутафаккирлар, алломалар етишиб чиқдилар.

Шу даврда нафақат Шарқ, балки ўарб фанининг ривожланишига улкан таъсир кўрсатган йирик олим Ибн Сино (980-1037)дир. У Ўрта аср Европа олимлари орасида Авиценна номи билан машҳур эди. Шарқ манбаларида олимнинг номи ўрнига кўпинча мўътабар "Шайхур раис" ("Олимлар устози") унвони фойдаланилган.

Ибн Сино ҳаётининг дастлабки йилларида унинг оиласи дунёвий илмларни эгаллашига катта аҳамият берди. Ибн Сино ёшлигидан бошлаб аниқ фанлар, шунингдек, ҳуқуқ ва илоҳиётни ўрганади. Аммо ҳамма фанлардан кўра кўпроқ уни фалсафа ўзига жалб қилди. "Дарбадар" устози Абу Абдулло ибн Иброҳим Нотилийраҳбарлигига иштиёқ билан Порфириянинг "Исагога"^{*} асари, кейинчалик эса бирин-кетин мантиққа оид асарлар, Евклид геометрияси, Клавдий Птоломейнинг астрономияга оид катта трактати "Альмагест"^{*} ("Мегелэ Синтаксис")ни ўрганди. Антик давр файласуфи Порфирийнинг "Кириш" ("Введение" ёки "Введение к категориям") асарини У асрда Ибасу юончадан сурён тилига таржима қилганланлиги, Форобий "Изагога" (мантиққа оид)си ва "Фалсафага кириш" асарига шарҳ ёзганлиги, Ибн Сино устози Абу Абдулло ибн Иброҳим Нотилийраҳбарлигига иштиёқ билан Порфирийнинг "Исагога" асарини ўрганланлигига асосланиб, бу файласуфнинг асарлари фалсафа ва мантиқ масалаларига бевосита алоқадор, деб ҳисобласак, ҳақиқатга тўғри келади. Марказий Осиёнинг қомусий олимлари файласуф ҳам бўлганликлари учун Порфирийнинг асарларига мурожаат қилганликлари бежиз эмас.

Ибн Синонинг устози Иброҳим Ноталий Гурганжга кетгандан кейин дарслар узилиб қолди. Ибн Сино вақтини бекорга ўтказмаслик учун, тиббиётни ўрганишга

ўтди. Унга тиббиётдан Мансур Ҳасан ибн ал-Қамарий дарс берди. Бу илм ўсмирга жуда осон кўринди. Ибн Сино ўн саккиз ёшида бу соҳада нимани билиш мумкин бўлса ҳаммасини ўрганди.

Буюк табиб бўлиб етишган Ибн Сино ўзининг бутун бўш вақтини қадимги юон фалсафасини ўрганишга бағишилади. Аммо фалсафа тиббиётни ўрганганидек унча осон кечмади. Ибн Синонинг ҳикоя қилишича, у Арасту "Метафизика"сининг арабча таржимаси қўллёзмасини топиб, уни қирқ марта ўқиб чиққан ва ҳатто ёд олган бўлса ҳам, аммо тушуна олмаган. Фақат Фаробийнинг бу китобга ёзган шарҳини ўқигандан кейингина бутун фалсафий адабиётлардан эркин фойдаланиш имкониятига эга бўлган.

Ибн Сино хусусан машхур "Тиб қонунлари" ("Ал Қонун фи-т-тибб" 5 жилдлик) номли асари билан шуҳрат топди. Бу асар тиббиёт фанларининг ўзига хос қомуси бўлиб, асрлар мобайнида Европа университетларида асосий қўллланмалардан бири сифатида фойдаланилди. Аммо Ибн Синонинг ўзи бу китобни муҳим ижод намунаси, деб ҳисобламаган. У ўз эътибори марказида фалсафа турганлигини, тиббиёт билан фақат тириклий мақсадида шуғулланганлигини таъкидлайди. [1;112 б.]

Файласуф олим И.М. Мўминов: "Ибн Синонинг араб тилида ёзган "Ал-қонун фитт тибб" ("Тиб қонунлари"), "Китоб аш-шифо" ("Даволаш китоби"), форс-тожик тилида ёзилган "Донишнома" қаби асарларида унинг табиий-илмий ва фалсафий қарашлари баён этилган", - деб ёзади. [2;44 б.]

Ибн Синонинг фалсафага бўлган қизиқиши унинг машхур "Қонун" ида ҳам акс этди. Бу китоб фақат амалиёт учун қўлланма эмас, балки тиббиёт фалсафаси ҳамдир. Е.Э.Бертельснинг буюк мутафаккир фалсафасини тиббиёт фалсафаси, деб эътироф этганлиги унга берилган муносиб баҳодир. Унинг тиббиёт фалсафасида қадимти Юнон ҳакимлари Гален, Гиппократнинг қарашлари, Шарқ тиббиётининг баъзи унсурлари, Афлотун, Арасту фалсафаси ўзига хос тарзда уйғунлашади. Бизнинг назаримизда тиббиёт билан шуғулланган бирорта олим Ибн Сино қаби фалсафий маммолар билан бунчалик жиддий шуғулланмаган бўлса керак.

Маълумки, адабиётларда Шарқ перепатетизми* ал-Киндийдан бошланади, деган фикрлар мавжуд. Бунга мусулмон фалсафасининг йирик вакиллари, бутун дунёга машхур қомусий олимлар аль-Форобий, Ибн Сино ва Ибн Рушд [3;137б.] мансуб, деб ҳисобланади*. Шуни таъкидлаш жоизки, Е.Э.Бертельс, Форобийнинг илмий ижодини аслиятдан узоқ ва тақлид қилиш, деб қараш керак эмас, [4;112 б.] деган эди. Шу билан бирга шарқшунос олим Форобийни соф перипатетик эмас эди, деган фикрни ҳам билдиради. Шу нуқтаи назарга асосланиб айтиш мумкинки, Ибн Сино Арасту асарларини чуқур ўрганган бўлса ҳам уни оддий шарҳловчи ва тақлидчиси, деб ҳисоблаш тўғри бўлмайди. Чунки Ибн Синодан мерос бўлиб қолган 280 дан ортиқ асарлардан 50 таси тиббиётга, 40 дан зиёдроги табиий ва ижтимоий соҳаларга, 3 та рисола мусиқага, 185 таси фалсафа, мантиқ, психология, ахлоқ-одоб ва ижтимоий масалаларга тааллуклидир. [5; 119 б.]. Демак, Ибн Сино тиббиёттага оид масалаларни фалсафа нуқтаи назаридан таҳлил қилди. Мутафаккирнинг тиббиёт билан шуғулланиши унинг фалсафий қарашлари характеристи ва мазмунига ўз изини қолдирди. Шунинг учун асарларининг кўпчилиги нафақт инсон жисмини балки руҳини даволашга бағишиланган.

Ибн Синонинг фалсафий асарларининг сони, тиббиётга оид асарларига қараганда анча кўпдир. Улар икки гуруҳга бўлинади: 1). Кенг оммалаштиришга мўлжалланган ишлар (асарлар); 2). Фақат яқин шогирдлар учун ёзилган асарлар. Буларда у бебаҳо фикрларини шогирдларига ҳавола қилди. Сўнгги гуруҳга оид асарларидан бирида китобхонга мурожаат қилган Ибн Сино, мен уларни

(сирларни-Е.Б.) энг яқин шогирдларимга ўргатиш учун очдим... Лекин таълимотимни тан оладиган дўстларим ва шогидларимга ушбу қоидаларни камолотга етмаган ва динга қарши чиқувчи кишиларга маълум қилиш, уларнинг номани (мурожаани) ўқиши ёки уни бирор-бир ишончли бўлмаган жойда сақлашини таъкидлайман, деб ёзади. [4;117].

Айниқса, Ибн Синонинг ҳаммабоп фалсафий асарларидан "Китоб аш шифо" кенг миқёсда машхур бўлди. Бу ягона фоя билан суборилган ва бир тамойил асосида яратилган илмий иш тўпламидир. У бутунлай тугалланган қуйидаги қисмлардан иборат: мантиқ, физика, метафизика ва математика. Кейинчалик уларга астрономия, Евклид асарларининг қисқартирилган баёни, арифметика, мусиқа қўшимча қилинди, яна охирида зоология ва ботаника киритилди. Бу тўплам мазмуни бўйича Арастуникига ўхшашиб тўпламнинг янги ишланмасидан иборат эди. Кейинчалик Ибн Сино бу тўпламнинг асосий гояларини "Нажот китоби" да баён қилди. Бу китобда янги платончиликнинг кучли таъсири анча сезилади. Қадимги юонон файласуфи Афлотун назариясига кўра, олам севги асосида вужудга келади ва шу қонуният билан ҳаракатланади. Файласуф олим Н.Комиловнинг эътироф этишича, "Афлотун - Ибн Сино таълимотининг сўфиёна муҳаббатга яқинлиги шундаки, ҳар икки оқим тарафдорлари ҳам муҳаббатнинг қўйидан юқорига қараб ривожланиб боришини тан оладилар ва Олий даргоҳ ҳузури ҳаёти покликда кечган бузургвор шахсларга насиб бўлишини таъкидлайлилар".[7;55-56 б.]

Ибн Синонинг "Инсоф китоби" ("Книга справедливости")даги муқаддиманинг сақланиб қолган парчасида Аристотелни танқид қиласи ва бу китобдаги янги фикрларнинг ҳаммаси асл ва юононлардан ўзлаштирилмаган, деб таъкидлайди. Ибн Сино мантиқа оид қарашларида Арастунинг таълимотини тиклабгина қолмасдан, уни ижодий ривожлантириди ва янги гоялар билан бойитди. Аммо шу билан бирга мутафаккир Аристотелнинг мантиқий қарашларида маълум бир камчиликлар, ноизчилликлар ҳам мавжудлигини англади. Айниқса, бу Арастунинг силлогизм назарияси аҳамиятини бўрттиришда яққол намоён бўлган эди. Ибн Сино силлогизмлар тўғрисидаги таълимотида Арастуга қараганда анча олдинга қараб кетди. У Арастунинг силлогизмлар таснифини такомиллаштириди. Бундан ташқари Ибн Сино шартли (гипотетик) силлогизмлар назариясини ривожлантириди. Мутафаккир силлогизмлар таснифига ўзининг фалсафа, илоҳиёт ва диннинг мутаносиблигини тушуниши нуқтаи назаридан ёндашди.

Ўзининг сўнгги китоби "Ишорат китоби" (Книга указаний)да олим деярли бутунлай Арасту билан алоқани узади. Ҳақиқатдан ҳам қомусий олим Ибн Сино ҳаётининг сўнгги йилларида Аристотелнинг назарияларига қониқиш ҳосил қилмасдан, ўзининг тафаккур методини топишни ўйлаган ва бунинг учун янги мантиқни яратишга ҳаракат қилган.

Адабиётлар:

1. Е.Э.Бертельс. История персидско - таджикской литературы. Издательство Восточной литературы. Отв.ред. И.С.Брагинский. Избранные труды. М., Том.1.
2. И.М.Мўминов. Ўзбекистонда табиий-илмий ва ижтимоий-фалсафий тафаккур тарихидан лавҳалар. -Тошкент: "Фан" нашриёти. 1999.
3. В.Ю. Васечко, С.П. Пургин Древняя и средневековая восточная философия. Учебное пособие. - Екатеринбург: Издательство Уральского университета. 2017.
4. Е.Э.Бертельс. История персидско - таджикской литературы. Издательство Восточной литературы.Отв.ред.И.С.Брагинский.Избранные труды. М., Том.1.
5. Фалсафа: энциклопедик лугат/ЎзР ФА И.Мўминов номидаги фалсафа ва ҳуқуқ институти.-Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2010.
6. Н. Комилов. Тасаввуф. -Тошкент : Мовароуннахр-Ўзбекистон".2009.

Изоҳлар:

* *Исагога - турлича талқин қилинади, аммо аслида бу ном "қонунга кириш" маъносига эга. У Византия ҳуқуқий тўплами ҳисобланади. Бу тушунчани қўпроқ мантиқ билан боғлаш ҳолатлари ҳам мавжуд. (Масалан, "Категорияларга кириш" ёки "Бешта умумий тушунчар ҳақида").*

**Альмагест - Клавдий Птоломейнинг мумтоз асари номи бўлиб, Юнонистон ва Яқин Шарқ астрономик билимларнинг тўлиқ мажмуидан иборат эди. Бу асар ўн уч аср давомида астрономик тадқиқотларнинг асоси бўлди.*

**(сайр вақтида бажарилган) миллоддан аввалги 335 йилда Афинанинг шарқий қисмида (Ликейда) ташкил этилган бу мактабда, одатда Аристотель фалсафасининг муҳлислари сайр чоғида фалсафа билан шугулланишган. Перепатетиклар мактаби аристотелчилик анъаналарини давом эттиришида фалсафа тарихида катта аҳамият касб этади.*

** философской мысли было столь велико, что привело к созданию собственно восточной перипатетической школы, представленной такими выдающимися мыслителями, как аль-Кинди, Закарийа ар-Рази, Абу Наср(56) Фараби, Абу Райхон Беруни, Ибн-Сина, Фахриддин Рazi, Джалалиддин Дивани и др.*

Умида Элова
Самарқанд давлат чет тиллар
институти таянч докторанти
E-mail: janet.2021@mail.ru

ШАХС МАЬНАВИЙ ФАЗИЛАТЛАРИ ВА ЎЗЛИКНИ АНГЛАШ ТАМОЙИЛЛАРИ (XIX аср Америка романтизми ва реализми адабиёти материалида)

Аннотация: Мазкур мақолада Америка романтизм ва реализм даври адабиёти ва унинг ўзига хос санъат сифатида борлиқни гавдалантирганигидадир. Европада бўлгани каби Америкада ҳам янгича соф оқим санъат зиёлилар аҳлини тўлқинлантирди. Бу янгича қарашнинг замирида эса бошқа бир фарқли жиҳатлар ҳам йўқ эмас эди. Америкада Романтизм давлат ҳудудларининг кенгайиши ва Америка ўзига хос овозини қашф этиши даври билан уйғунлашган эди. Миллий ўзлигини англаш, идеализм пайдо бўлиши ва Романтизмнинг авж олиши барбарида "Америка ренессанси"нинг шоҳ асарларини юзага келтиради

Калит сўзлар: романтизм, реализм, сентименталистлар, реалистик метод, реалистик санъат, ўзлик, эстетика, қадр-қиммат, эссе, идеализм.

XIX аср америка адабиётида ҳам худди Европа адабиётида бўлгани каби романтизм ва танқидий реализм мактаблари ва услублари хукмронлик қилди. Асрнинг бошида романтизм шеъриятида Лонфелло шеърияти, унинг машхур "Гайавата ҳақида қўшиқ" достони муҳим ўрин тутган бўлса, танқидий реализм шеъриятида эса Уолт Уитмен поэзияси машхур бўлди. Иккала буюк шоир шеърияти ўша кезлардаёқ бутун европада ҳам кенг тарқалди ва кўп тил ларга таржима қилинди. Энг асосийси шундаки, романтизм ва реализм анъаналари битта даврда содир бўлганлигидадир. Улар учун замонавий бўлган ҳаётнинг объектив шартшароитларини, бу ҳаётнинг теран таҳлилига асосланиб, хушёр туриб тушунганда, реализмнинг тарихий устунлиги шунда кўринадики, романтиклар қаламга олган кўплаб муаммоларни чуқур талқин қилишда бу уларга ёрдам беради.

Европада бўлгани каби Америкада ҳам янгича соф оқим санъат зиёлилар аҳлини тўлқинлантирди. Бу янгича қарашнинг замирида эса бошқа бир фарқли жиҳатлар ҳам йўқ эмас эди. Америкада Романтизм давлат ҳудудларининг кенгайиши ва Америка ўзига хос овозини қашф этиши даври билан уйғунлашган эди. Миллий ўзлигини англаш, идеализм пайдо бўлиши ва Романтизмнинг авж олиши барбарида "Америка ренессанси"нинг шоҳ асарларини юзага келтиради.

Романтизм фоялари аслида, санъат борасида, борлиқни метафористик тамоиллар асосида гавдалантиришга асосланган. Романтиклар фикрича, умумбашар ҳақиқатни илмга нисбатан санъат аъло ифодалаши мумкин эди. Романтикларнинг асл қарашлари шахс ва жамият учун санъат таъсирининг ўрнини алоҳида таъкидлашган. Романтизм даврининг энг нуфузли адиби Ральф Валъдо Эмерсон "Шоир" номли ессесида шундай деган эди:

"Ҳақиқат ила яшовчи ва ўзлигини ифодалашга эҳтиёж сезувчи барча инсонларга. Муҳаббатда, санъатда, баҳилликда, сиёсатда, меҳнатда, ўйинларда биз ўзимизнинг ҳассос сирларимизнинг ифодалашни ўрганамиз. Инсон борлигининг ярми - ўзи, иккинчи ярми эса - унинг ифодасидир¹".

Ўзлигини ривожлантириш асосий мавзуга, ўзлигини англамоқ эса асосий услугга айланди. Назариянинг романтик усулига биноан, агар ўзлик ва табиат бир бутун бўлганда, балки борлиқни очувчи билим услуби бўларди. Агарда айрим шахс

ўзлиги барча инсоният билан бир бутун бўлганида, шахс ижтимоий нотенгликларни ислоҳ этиш ва инсон азобларини енгиллаштиришга маънавий бурчдор бўларди. Ўзига хос ўзлик тушунчаси эса кейинчалик муҳим мақом олиб, психология соҳасини шакллантириди.

Романтизм аксарият Америка шоирлари ва ижодкор эссечилари учун ижобий ва мутаносиб оқим эди. Американинг бепоён тоғлари, дашту чўллари ва тропик ўрмонлари баландпарвозликни ифодалаган. Романтизм руҳи Америка жамиятининг деморатиясига ҳам мос тушган: у шахсиятчиликка урғу бериб, оддий шахс қадрини таъкидлаган ва унинг эстетик ҳамда этик қадр - қумматини илҳомбахш сиймоларда кўйлаган.

Романтиклар севги-муҳаббатни шахс маънавий фазилатининг юксак кўриниши сифатида, ҳаёт нопокликлари ва пасткашликларидан жон сақлайдиган кулба сифатида талқин этишган бўлса, XIX аср реалистлари севги-муҳаббат пул муносабатлари таъсирида таҳқирланаётганини кўрсатдилар. Севги-муҳаббат мавзуси реалистлар ижодида буржуазия жамиятини, унинг сурбетлигини ва ахлоқизлигини кўсатиш воситасига айланди. Шунинг билан бирга Реализм эришган энг муҳим ютуқлардан бири психологик таҳлилнинг теранлигидир. Бизга маълумки, бир пайтлар сентименталистлар "қалб ҳаёти"га эътиборларини қаратган эди, романтиклар эса инсоннинг ички дунёсига жиддий қизиқишларини намоён этиши. Гарчи романтиклар ўз қаҳрамонларини кучли эҳтирос соҳиблари сифатида гавдалантирган бўлсалар-да, улар инсоннинг ички дунёсини таҳлил қилиш ва унинг эҳтиросларини тушуниришдан воз кечиши, инсон қалби - ақл-идрок билан етиб бўлмайдган тубсизлик, деб ҳисоблашди. Реалистлар эса, инсон қалби сир-синоатлари пардасини ечдилар. Улар юрак қаърида сир тутилган синоатларгача дадил кириб бордилар ва бу ерда аниқ таҳлилни қўлладилар. Боз устига реалистлар асарларида инсоний эҳтирослар ўзининг ижтимоий талқинини, шарҳини топди. Реалистик метод эришган яна бир муҳим ютуқ - бу характерни ҳаракатда, ривожланиш жараёнида кўрсата билишдадир. Романтикларда, одатда, характерлар олдиндан тайёр, маълум бўларди. Тўғри реалистларда ҳам характер шаклланган тарзда асарга кириб бориши мумкин. Бироқ муҳими шундаки, реалистик асарда бундай характер доимо бурунги ривожланиш ҳосиласи сифатида қабул қилинади. Реалист, В.Г.Белинский фикрича, ўз қаҳрамонини айни дақиқада акс эттиради, биз унинг ҳаёти ҳақида гапирганда "айни дақиқагача ва ундан кейинги дақиқа"ни назарда тутган бўламиз.

Хуллас, реалистик санъатнинг энг катта ютуғи тарихийлик принципи ҳисобланади. Ёзувчи-реалистлар давр руҳини беришда ўта аниқликда иш юритадилар, ўз персонажларини шундай характерлашадики, уларни тасвирланаётган даврдан бошқа бирор-бир даврга тааллуқли, деб бўлмайди. Ушбу икки катта санъатнинг ривожланиш жараёни ҳам ўз характерли жиҳатлари билан ҳам аҳамиятлидир. Бу шоирлар ижоди ҳали ўзбек адабиётида унчалик машҳур эмас.

Адабиётлар:

1. Холбеков М.Н. Жаҳон адабиёти классиклари. Ўқув қўлланма. - Самарқанд: СамДУ нашри, 1993. - 112 б.
2. Америка адабиётининг асослари. - Тошкент: 1994.- 276.
3. Элова У.Р. XIX асрнинг биринчи ярми Америка адабиётида романтизм ва реализм шеърияти. Монография.- Тошкент: Мумтоз сўз, 2020.- 99б.

Ачилова Озода Фарходовна
Самарқанд Давлат Чет Тиллар
Институти катта ўқитувчи

НУТҚИЙ АКТ НАЗАРИЯСИГА ОИД БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР. (ўзбек ва япон тиллари қиёсида)

Аннотация. Ушбу мақолада тилишунослик оламида нутқ ве нутқий акт назариясига оид қараашлар ва уларнинг диологик нутқ жараёнида воқеланишига оид мулоҳазаларга тўхталиб ўтилади. Шунингдек, нутқдан англашиладиган маъно ва мақсад ўртасидаги мутаносибликлар ҳақида қисқа фикр юритилади. Мавзуни ёритиш учун келтирилган мисоллар ўзбек ҳамда япон тиллари мисолида таҳлил қилинади ва талабаларнинг тилни ўрганишига бўлган эҳтиёжларини шаклантириши ва ривожлантириши учун муҳим саналган баъзи грамматик конструкцияларга ургу берилади.

Калит сўзлар:нутқий акт, нутқ, назария, акт, буйруқ, илтимос, хоҳииш-истак, илтимос.

Нутқий акт тушунчаси ўтмишда, яъни бизгача бўлган даврларда ҳам бир қанча олимларнинг таълимотида алоҳида ургу берилиб ўтилган. Жумладан, К.Бюллер, Э.Бенвенист, В.Гумболд, М.Бахтин, Ш. Болли кабиларни айтиш мумкин. Гарчи, ушбу олимлар ўз илмий қараашлари билан нутқий акт соҳасига улкан ҳисса қўшган бўлсалар-да, уларнинг уриниш ва ҳаракатлари нутқий акт назариясининг тўқис ҳолатга келиши учун етарли бўлмади ва бу камчиликлар машҳур инглиз файласуфи Ж.Остин (1922-1960й) ва буюк Америкка руҳшуноси Ж.Сёрль қаторида бошқа кўплаб зиёлийларнинг илмий ишлари таъсирида етарлича равнақ топди^[4].

Инсонларнинг ўзаро мулоқотга киришишининг асосий қуроли бўлган тил инсон онгига воқеланувчи фикрни сўзлаш орқали нутқда намаён этиш ёки уни қоғозга тушириш фаолиятини амалга ошириш билан бобастадир. Бундай жараёнда гап лисоний бирлик сифатида бир маъно эмас балки, бир қанча маъноларни англаш имконини беради. Масалан, япон тили мисолида қарайдиган бўлсақ, бир гапнинг ўзидан 𠮶𠮶(буйруқ), 願望(хоҳииш истак), 禁止(таъқиқ), 許可(ижозат), 約束(ваъда) каби оҳангни англаш мумкин. Бундан кўринадики, нутқий акт сұҳбат жараёнида нутқ ижроқисининг сұҳбатдошига йўналтирилган аниқ мақсаддаги мулоқотидан бошқа нарса эмас[3].

Шу ўринда, Ж.Остин тарғиботига тўхталмасдан илож йўқ. У диологик нутқ жараёнида воқеланадиган нутқий фаолиятларни махсус бирликлар деб қарааш ва уларни ифодалаган маъно моҳиятини таснифлашдек буюк фояни илгари сурган олимлардан биридир.

Нутқий акт назариясига оид илмий ишлар орасида Ж.Остиннинг " How to do with things" яъни "Сўзлар билан қандай муносабатда бўлмоқ лозим" (1962) фояси асосида ёзилган катта ҳажмдаги ишлар кўплаб нашр қилинган. Уларнинг ҳар бири таҳсинга лойиқ бўлса-да, ушбу мақолада уларнинг ҳар бирига тўхталиш ва ургу бериш имкони мавжуд эмас эканлигини инобатга олган ҳолда, дунё тилишунослиги оламида улкан илмий тажрибалари ва самарали меҳнатлари билан ўчмас из қолдирган Ж.Сёрль ва Ж.Остиннинг нутқий акт назариясига тўхталишни мақсадга мувофиқ деб билдим.

Тан олиш керакки, нутқий акт назариясига оид изланишларнинг аксарияти ушбу олимларнинг илмий фояларига таянади.

Ж.Остин мулоқот жараёнида қўлланилаётган "гап" тушинчасини тўғри талқин қилишга акс ҳолда, гап тўғрисида турли ноўрин ва нотўғри ташхез қўйилиши билан якун топишига сабабчи бўлиб қолишга алоҳида урғу беради. У деклоратив (дарак), итеррогатив (сўроқ) ва императив (буйруқ: прохигитив ёки пермиссив) оҳангда қўйидагича ифодаланади:

1. Мен эртага қайтаман 私は明日戻るぞ。
2. Сен қачон келасан あなた、いつ来るの？
3. Чиқиб кет 出て行けよ！

Биринчи ва иккинчи мисоллардаги гапларни ўз маъносида, яъни дарак ва сўроқ маънодаги жумла сифатида талқин қилиш ўринлиди. Аммо учинчи мисолдаги гапни, гарчи у императив оҳангда ижро этилган бўлса-да, қўйидаги икки хил маънони ифодаловчи жумла сифатида ҳам талқин қилиниши эҳтимоли ҳам мавжуд:

1. Чиқиб кетишингни буюраман. (命じる)
2. Мен чиқиб кетишингни буюраман (私が命令する)

Ушбу жумлада императив гап мисол тариқасида келтирилган бўлиб, ундан ташқари ҳар қандай гап тасдиқ бўлиб қолмасдан, хоҳиш-истсқ, савол, ундаш буйруқ каби мазмунни ифодаловчи гаплар мавжуд эканлиги Ж.Остин тамонидан эътироф этилган эди.

Остин бошчилигидаги бир гуруҳ изланувчилар шуни таъкидлайдиларки, мулоқот жараёнида нутқда намаён бўлган ҳар бир гап орқали унинг асл маъносини ифодалашидан ташқари, маълум бир ходиса ҳақида ахборот берилади ва бу хабар илтимос, буйруқ, таъкиқ ёки ижозат ва маслаҳат оҳангидаги намоён бўлиши мумкин.

Нутқий акт мазмунининг воқеланиши нутқ ижроисининг мулоқотдан кўзлаган мақсади билан бевосита боғлиқдир. Шу ўринда интенсия таҳлилга тўхталиб ўтиш жоиздир.

Интенсиал таҳлилда диологик нутқ жараёнида воқеланадиган нутқий ҳаракат унинг ижроисининг мақсади билан алоқадор эканлиги очиб берилади. Интенсиал таҳлил асосчилари бўлмиш Сёрль ва унинг ҳамфирлари ҳар бир нутқий фаолият битта интенсия ёки мақсад мужассам бўлган бирлик деб қарашган бўлса, бошқа олимлар интенсияни қўйидаги икки турга бўлиш тарафдоридирлар:

1. Бошланғич мақсад
2. Натижавий мақсад

Мен ушбу гояга қўшилган ҳолда қўйида япон тилида келтирилган мисолни таҳлил қилиб кўриш орқали ижро этилган нутқий актнинг мазмунини янада тўлиқроқ англаш имкони пайдо бўлади деб ўйлайман:

すみませんが、甲子園までどうやって行きますか？

Кечирасиз, Коушиен ҳиёбонига қандай борсам бўлади?

Демак, интенсионал анализ қилинганида, нутқ ижроисининг икки хил мақсадини тасавур қилиш мумкин:

1. Ҳиёбон манзили ҳақида маълумот олиш (бошланғич интенсия)
2. Ҳиёбонга бориш (натижавий интенсия)

Бундан шуни англаш мумкинки, кундалик ҳаётда нутқимизда воқеланувчи нутқий фаолиятни интенсионал таҳлил асосида икки босқичда яъни бошланғич ва натижавий интенсия сифатида анализ қилиш мумкин.

すみませんが、甲子園までどうやって行きますか？

Кечирасиз, Коушиен ҳиёбонига қандай борсам бўлади?

Нутқий актининг бошланғич мақсади сұхбатдошдан керакли маълумотни

сўрашдир. Шунингдек, бошлангич интенсия命令(буйруқ), 願望(хоҳиш истак), 禁止(тавъик), 許可(ижозат), 約束(ваъда) кабилардан иборат бўлиши ҳам мумкин:
会社の人と富士山に登った。

Фирма ходими билан Фузи тогига чикдик.

Ушбу нутқий тузилманинг бошлангич интенсия акти дарак ёки суҳбатдошга хабар етказиш бўлса, 明日までにレポートを出してください。- Эртагача ҳисоботни топширинг, жумласида бошлангич интенсия акти буйруқдир. Демак, бошлангич интенсия ҳаракати структуравий семантик хусусиятларига мос келса, аксинча натижавий мақсад ҳаракатлари учун структур-семантик тузилиш муҳим ҳисобланмайди. Яъни, лисоний ҳаракатлар билан бир қаторда, нолисоний ҳаракатларни ҳам ўз ичига олади.

Адабиётлар:

1. Арутюнова Н.Д. **Предложение и его смысл.** М.: 1976. - 242с.
2. Сафаров Ш. **Прагмалингвистика.-Тошкент : Санззор, 2008**
3. Окамото Шиничиро **依頼表現の使い分けの規定因-Айчи,1988й**
4. Норо Кеничи **現代日本語の依頼表現における許可求め型の広がり-Такада Коукоу, 2002й**
5. Бегматов Э. **Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. -Тошкент, 1985.**
6. Головин Б.Н. **Введение в языкознание. - Москва: Высшая школа, 1977.**

Халова Мафтуна Абдусаламовна
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Самарқанд давлат чет тиллар институти
E-mail: holova@samdchti.uz

АБДУВАЛИ ҚУТБИДДИН ШЕЪРИЯТИДА ЯНГИЧА ОҲАНГЛАР

Аннотация. Ушбу мақола ўзбек шеъриятида замонавий йўналиш-модернизм ва унинг ўзига хос назарий жиҳатлари ҳақида маълумот берилади. Шунингдек, модернизм ва унинг моҳияти шоир Абдували Қутбиддин шеърлари таҳлили орқали янада аниқлаштирилади.

Калит сўзлар: лирик кечинма, лирик қаҳрамон, мунособат, ташбех, қиёсий таҳлил, талқин.

Европада илдиз отиб дунё бўйлаб кенг ёйила бошлаган модернизм эпкинлари тароватини ўтган аср бошларида қисман маърифатпарвар адиларимиз, кейинчалик жадид эстетикаси вакиллари томонидан яратилган асарларда сезиш мумкин. Адабиётимизда нафақат гоя ва мазмунда, балки тилда, шамойилда, вазнда, бадиий воситаларда ҳам янгиликларга йўл очиш вазифасини ўтган аср бошларида Абдулҳамид Чўлпон ҳамда Абдурауф Фитратлар ўз зиммаларига олдилар. Улар ўзларининг асарлари орқали замонавий шеъриятнинг назарий жиҳатлари ҳақида маълумотлар бериб, давр китобхонида "қўнгил янгилик қидирадур" ва инсоннинг ботини ва зоҳирида янгиликка мойиллик мавжудлигини таъкидладилар ва ўзларининг шеърий ва драматик асарлари орқали адабиётдаг янгича прёмларни ҳам қўлладилар.

Маълумки, "Ҳар бир истеъдод адабий усул, шаклларнинг чегарасини бузгиси, уни янгилагиси, ўзига хос услуг топгиси келади. Ўзини намоён қиласиган йўл, услуг ахтаришга бўлган интилишларни, истеъдодни юзага чиқарган адабий шакл ва усулларни адабиётшунослар оқим деб баҳолашади. Бошқачароқ ёзишга бўлган интилиш - бу ўз услубини топиш сари ташланган қадам. Бу ҳар бир ёзувчининг ўзини топишга бўлган ҳаракати" [5]. Демак биз бу фикрнинг исботини Асқад Мухтор, Рауф Парфи, Ойбек каби шоирларимизнинг ижодида янада яққол кўришимиз мумкин. Модерн шеъриятнинг ривожи бизда силлиққина кечмади. Бу борадаги баҳслардан кўпчиликнинг хабардорлигини инобатга олиб, уларга алоҳида тўхталиб ўтирасак-да, янгиликни қўллаб-қувватлаш кайфиятидаги иқтибосни келтириб ўтамиз: "Ҳозирги адабий давраларда урф бўлган "модерн" сўзининг адабий моҳияти ҳақида сўз юритганда, бизнинг шеъриятга гарбдан юқсан "эпидемия" дебгина қарашиб нафақат мантиқий хатога йўл қўйиш, балки ўзбек шеърининг бугунги мушоҳада табиати ва янги шакллар илинжидаги изланишларни инкор этиш ҳамдир"[2,283].

Ўзбек адабиётида модернга бўлган интилиш айниқса, шеъриятда яққол кўринади. 80-90 йиллар ўзбек поэзиясида бир қанча ижодкорлар бу соҳада ўз қаламини синаб кўрди. Мустақиллик арафасида кузатилган демократик ўзгаришлар ўзбек ижодкорларига жаҳон адабиётидаги модернистик оқимлар намуналари билан яқинроқ танишишдан ташқари, шу ўзанда ижод қилиш имконини ҳам берди. Модерн шеърият таъсири Б.Рўзимуҳаммад, А.Қутбиддин, Фахриёр, Азиз Сайд, Гўзал Бегим сингари шоирларнинг ижодида, айниқса, кучли сезилади.

Эътиборимизни истеъдодли шоиримиз Абдували Қутбиддин ижодига қаратар эканмиз, шоирнинг айрим шеърларида умуман қофия учрамайди. Модерн шеър

учун қофия муҳим поэтик унсур ҳисобланмайди. Унинг "Тасаввур лаҳзалари" туркумига кирган шеърларнинг композицион қурилиши ўзига хос. Масалан, туркумдаги ўн иккинчи шеърни қараб чиқайлик:

Қабристон...
Бобом қабри...
Салом сукутга чўмғанлар...
Сувпуфакли булоқ...
Иллатсиз балиқлар...
Вақт чинори...
Бобом тинчмикан...

Шоир ушбу туркумда китобхоннинг эстетик дидаға интеллектуал салоҳиятига, дунёқарашига таянади. Оддий китобхон учун бу шунчаки сўзлар, эстетик завқ - шавқсиз нарсалар номи, кўнгилга ҳам, ақлга ҳам ҳеч нарса бермайдиган шаклбозлик намунаси. Шоир нима демоқчи, нимани назарда тутган? Табиатни, ҳозирги адабиёт муаллиф ва китобхон мулоқотига асосланган. Ҳар бир китобхон қачондир шу манзарага, шу ҳолатга дуч келган: қабристонга борган, теварак - атрофга бокқан, дўмпайган қабрларни кўрган, чинор, булоқ, балиқ ва бошқа нарсалар, шу баробарда зиёрат, хотирани ёд этиш... Шеър китобхонни хотиралари қатида яшаб келаётган манзара ва ўшандаги руҳий ҳолат суратини жонлантиради. Қабристон, шоир наздида, истаса - истамаса, хотиралар дунёсига қайтиш маскан рамзи. Хотиралар, ўйлар занжирининг узуқ - юлуқлиги, узоқ бошқача ўй - хаёлларга берилиши мумкин. Тайёр хулосаларни тақдим этмаслик ҳам бугунги янги шеъриятнинг асосий белгиларидандир.

Маълумки, модерн адабиёт деганимиз ҳатто ибора, жумла қурилиши, сўз танлашда ҳам янгилик дегани. Биз буларапининг ёрқин намунасини шоир Абдували Кутбиддин ижодида жуда кўп учратишими из мумкин. Жумладан, шоирнинг "Зўрға кутилганман руҳ қамогидан", "Қуёш тулар зулмат қарзини", "Заррин сарполарда, давлати фузун", "Зангори жунунни бўғар бўйнидан", "Шаффоф кўзаларда бода тўлади", "Қизғиш тўлқин кўк дарёсида" - каби мисралари янги шеъриятга хос бўлган поэтик тасвирлардир.

Янги шеъриятда метафора, метанимия, сифатлаш, тазод, жонлантириш ва бошқа тасвир воситаларининг қуюқлиги, тифизлиги, айрим шеърларнинг бошдан охир шу асосда қурилиши - уларнинг тинглашгамас, ўқиши ва уқишига, ўйлашга, фикр-мулоҳаза юритишга чорлайдики, бу руҳдаги шеърлар ҳам "ҳазми оғир" асарлар сирасига киради, шу боис бу асарларни фикрий шеърият деб атасак тўғрироқ бўлади. Анъанавий шеъриятда фикр ҳиссиётга эргашади, модерн шеърларда эса ҳиссиёт фикрга эргашади. Шоирнинг қуйидаги мисраларида айнан ҳиссиётнинг фикрга эргашиш ҳолатини кўришимиз мумкин:

Қаргалар қағиллар баҳтиёр,
Симёғочда музлайди чумчуқ.
Занжирда совуқ қотади вафо,
Томларда яйраб яшар ўғри.

Бу каби ўзига хос поэтик ўхшатишлар модерн шеъриятнинг ўзига хослигини, тафаккур сарҳадларини кенгайтиришини янада теранроқ ҳис қилишимиз мумкин.

Кузатишларимиз шуни кўрсатадики, бугунги модерн шеърият мазмун - моҳият, шаклу - шамойил жиҳатдан янгидан янги қиёфа касб этмоқда. Янгича изланишлар бадиий асарнинг барча компонентларига ўз таъсирини ўтказди. Бадиий тил, тасвир воситалар, вазн, қофия, образлар тизими шулар жумласидан.

Адабиётлар:

1. Александр Г. XX асрнинг етакчи услуби // "Жаҳон адабиёти". 2001. № 11.
2. Болтабоев X. Истиқлол имкониятлари: янгиланаётган анъаналар ва постмодернизм. // Мустақиллик даври адабиёти. Адабий танқидий мақолалар, бадиалар. - Тошкент: ўафур ўулом номидаги нашриёт-матба ижодий уйи, 2006. - 283 б.
3. Норматов У. Ижод сехри. Тошкент: "Шарқ", 2007. Б.-352.
4. Раҳимжонов Н. Мустақиллик даври ўзбек адабиёт. Тошкент: "Фан", 2007.
5. Истеъдод - Яратганинг нигоҳи. Ёзувчи Н.Эшонқул билан суҳбат. // Жаннатмакон. 2012, март.
6. ҚутбиддинА. Бор. Шеърлар ва достонлар. - Тошкент: ўафур ўулом номидаги нашриёт - матбаа ижодий уйи, 2011. - 319 б.

Усмонова Шаҳодат Абдураҳимовна
Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари
университети ўқитувчиси
E-mail:: lola9779@mail.ru

МЕДИАМАТНЛАРНИНГ ДИСКУРСИВ ТАҲЛИЛИ

Аннотация. Мазкур мақолада медиаматнларнинг дискурсив таҳлили, бу борада олимларнинг турли қараашлари, медиадискурс элементи, дискурс тушунчаси ва уни аниқлашдаги янгича ёндашувлар, медиаматнларни ҳар бир жиҳатни ўрганишида дискурсив таҳлилнинг ўрни ва аҳамияти атрофлича ўрганилган. Тадқиқотнинг натижалари шуни кўрсатмоқдаки, медиаматнларнинг дискурсив таҳлили нафақат медиаматн таркибини, балки унинг маъносини ҳам ўрганиши учун мос келади. Шунингдек, мақолада дискурсив ёндашувда медиаматнларни таҳлил қилишида турли хил паралингвистик омилларнинг ҳисобгаолиниши тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: медиаматн, медиа маҳсулот, дискурсив таҳлил, когнитив ёндашув, контент-аналитик усуслар, паралингвистик омиллар.

Шиддат билан ривожланиб бораётган матбуот, радио, телевидение ва онлайн нашрларнинг тили бу медиаматн ҳисобланади. Медиаматн тури ва жанридан қатъий назар ҳар қандай ОАВларининг матни ҳисобланабди, унинг шарофати билан оммавий коммуникация соҳасида мулоқот амалга оширилмоқда.

Медиадискурс элементи бу медиаматнлар ҳисобланади. Медиаматн универсал, муайян, типологик ҳамда мислсиз мақсадларни ўзида мужассам этган қўп томонлама тадқиқотлар марказида бўлиб келмоқда. Бугунги кунда замонавий медиадискурс ҳар жиҳатдан янги дискурсив таҳлил таркибий қисмининг стилистик кўринишини шакллантирунмоқда. Бу эса телевизион ток-шоулар, кўрсатувлар, реклама, видеоклиплар ва бошқа оммавий коммуникация маҳсулотлари матнларида намоён бўлмоқда.

Оммавий ахборот воситалари матнини тадқиқ қилишнинг замонавий усуслари орасида дискурсив таҳлил кенг тарқалган ва оммалашган. Унинг етакчи тадқиқотчилари Т.А. Ван Дейк, Д.А. Кристалл, П. Серио ва бошқалар ҳисобланади. Дискурс таҳлилнинг энг муҳим вазифаларидан бири медиа маҳсулотларни яратиш ва шакллантириш усусларини ўрганишдан иборат. Ван Дейкнинг сўзларига кўра, газетхонлар ва томошабинлар орасида воқееликнинг муайян моделларини шакллантиришда журналистларнинг воқеаларни шарҳлашнинг субъектив стратегияси катта роль ўйнайди.

ОАВ материалларини ўрганиш учун контент-аналитик усуслар ўрнига услубий жиҳатдан муқобилларни излаш шубҳасиз, долзарб. Ҳозирда анъанавий усусларни кенг тарқалган тадқиқотлар медиаматнларнинг тўлиқ маъносини аниқлашда жуда чекланган имкониятларга эга, улар контекстуал параметрларни ҳисобга олмайдилар, медиаматннинг тузилишини, шунингдек уни шакллантириш усусларини ўрганиш учун ҳам қулай эмас. Мана шу жиҳатлар инобатга олиниб, медиаматнни чуқурроқ ўрганиш учун дастлабки мавжуд методологияга муқобил сифатида оммавий ахборот воситалари матнини дискурсив таҳлил қилиш услуби вужудга келди.

Маълумки, узоқ йиллар ОАВ матни фақат тилшуносликнинг бир йўналиши сифатида ўрганилган. Ҳозирга келиб тилшунослик фанидан фарқли равишда медиалингвистика фани янги йўналиш сифатида оммавий ахборот воситалари матнининг дискурсив таҳлилини ўрганишда давом этмоқда. Бу жараёнда дискурсив ва аналитик тадқиқотларининг ривожланишига ва уларнинг усусларини ишлаб

чиқишига катта ҳисса қўшган олимлар орасида биринчи навбатда, қўйидагиларни таъкидлаш лозим: Британия матбуоти материаларида ирқчилик ва "элита мунозараси" медиа-дискурсини ўрганган Т.А. Ван Дейк; оммавий ахборот воситаларида хукмрон сиёсий элитанинг тилини танқид қилган Жорж Оруэлл; Бонд сериали мисолида фильмларнинг сценарияси тузилишини таҳлил қилган Умберто Эко; медиа хабарлар тилини идрок этиш масалалари билан шуғулланган Д.Мейнард ва ҳоказолар. Шунингдек, ОАВ материалларини дискурсив таҳлил қилган тадқиқотчилар орасида А.Г.Алтунян алоҳида эътироф этилади. У медиаматнни шакллантиришнинг мафкуравий ва стилистик усулларини ўрганган. Оммавий ахборот воситаларида ижтимоий муаммолар дискурсининг тузилиш хусусиятларини аниқлаб берган И.Г Ясавеева, ОАВда ногиронлик масалалари ёритилган матнлар дискурсини таҳлил қилган Э.Р. Смирнова-Ярская, замонавий газеталар саҳифаларида нашр этилган эркак ва аёл образини ўрганган И. Тартаковская, маҳаллий босма нашрларда гиёҳвандликка оид материалларни таҳлил қилган Н. Смирнова ва бошқаларни учратиш мумкин.

"Дискурс" тушунчаси кенг қамровли тушунча бўлиб, ҳанузгача олимлар ўртасида турли хил таърифланади. Мунозаралар натижаси ушбу тушунчани аниқлашда икки хил ёндашув мавжудлигини исботлади.

Ёндашувнинг биринчисига кўра, дискурс матнларни қисмларга ажратиб гап шаклида, унга исталган таркиби киритиш мумкин бўлган ифода шаклида характерлайди ва матнни маълум бир грамматик категория асосида тасвиrlаш усули сифатида қўриб чиқади. Ушбу ёндашув дискурс сўз манипуляциясини тушуниш воситаси сифатида ўрганишда жуда мос келади.

Маълумки, нутқ Ф. де Сауссуре томонидан таклиф қилинган "тил - нутқ - нутқ фаолияти" триадасига асосан талқин қилинган. Унга кўра, дискурсив ёндашув "ташқи" тилшуносликда нутқни таҳлил қилишда турли хил паралингвистик омилларни шу жумладан, тилдан ташқари омиллар, имо-ишоралар, ритмлар ва ҳоказоларни ҳисобга олинини ҳам алоҳида таъкидлайди.

Иккинчи ёндашув матн элементларининг ички тузилишига қаратилган бўлиб, дискурс изчил матн сифатида пайдо бўлган диалог, маъно билан ўзаро боғлиқ бўлган иборалар гуруҳлари; жумладан, фразавий бирликлар, кўп маънога эга алоҳида жумлалар кетма-кетлигини яъни "Матн грамматикаси"ни ўрганади. Бундай ёндашув дискурсив таҳлилни ўтказиш методологиясини тавсифлашда, таҳлил бирликларини аниқлашда ва дискурснинг ўз ўзини "тан олишда" самарали ҳисобланади.

Дискурс орқали тилнинг лисоний манзарасини билиш, тушуниш ва англаш мумкин. Дискурсив таҳлил вербал компонентларни ва прагматик омилларни ҳам аниқлашни ўз ичига оладиган жараёндир. Агар лингвистик хусусиятдан келиб чиқиб айтадиган бўлсак, инсонларнинг нутқий фаолиятини маълум бир мунозара шакли сифатида дискурсив амалиёт, дея баҳолаш мумкин. Бу жиҳатдан қаралганда, "дискурс" ва "услуб", "дискурс" ва "матн"ни бир-бирига ҳамоҳанглигини кўриш мумкин. Бироқ, дискурс нисбатан кенроқ тушунчадир. Дискурс - бу "тилдаги тил", аммо маҳсус ижтимоий кўриниш сифатида тақдим этилади. Дискурс грамматик, семантик, лугавий, синтактик қоидаларга риоя қилинган матнларда мавжуд бўлган "ўзгача дунё". Ҳар бир дискурсда бошқача олам манзарасини кашф этиш мумкин.

Умуман олганда, дискурсив таҳлил бирликларини излаш унинг методикасини ишлаб чиқишида юзага келадиган энг қийин муаммолардан биридир.

Демак, дискурсив таҳлил нафақат медиаматн таркибини, балки унинг маъносини ҳам ўрганиш учун мос келади. Шу боис, узоқ йиллик тадқиқотлар натижасига кўра, ушбу соҳада самарали тадқиқотларни оилиб борган олим Ван

Дейк медиаматнларнинг когнитив, ижтимоий, сиёсий ва маданий нуқтаи назардан таҳлил қилишни таклиф қиласди. Когнитив ёндашувда матнларнинг маъносизлиги эътироф этилса-да, бироқ уларнинг маъноси маълум бир тилда сўзлашувчиларнинг онгига шаклланишига асосланади, деган фоя ҳам мавжуд. У бу жараён иштирокчиларини икки тоифага бўлади: матннинг ўз маъносини онгли равишда тушунадиганлар ва матнда келтирилган янгиликларни ўзининг ноёб, шахсий нуқтаи назари асосида англаган ва яратган журналистлар.

Бошқача қилиб айтганда, Ван Дейкнинг фикрига кўра, журналистларнинг медиаматнни яратиш жараёнидаги когнитив ёндашувларини ўрганиб чиқиш зарур.

Шундай қилиб, медиаматндаги ҳар бир жиҳатни ўрганишда дискурсив таҳлилнинг ўрни ва аҳамияти беқиёсdir.

Адабиётлар:

1. Дейк Т.А. **Принципы критического анализа дискурса** / Пер. с англ. // **Перевод и лингвистика текста.** - М.: ВЦП, 1994. - С.169 - 217
2. Макаров М. **Основы теории дискурса.** - М., 2003.
3. Водак Р. **Язык. Дискурс. Политика** / Пер. с англ. и нем. Волгоград: Перемена, 1997. - 139 с.
4. Воробьева О.П. **Текстовые категории и фактор адресата.** - Киев: Вища школа, 1993.-199 с.
5. Блакар Р.М. **Язык как инструмент социальной власти // Язык и моделирование социального взаимодействия.** - М.: Прогресс, 1987. - С. 88 - 120.

Ядгарова Озода Ибрагимовна
Самарқанд давлат чет тиллар
институти докторанти

ИНГЛИЗ ТИЛИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ПРОФЕССИОНАЛ- КОМУНИКАТИВ ФАОЛИЯТИГА ДОИР АЙРИМ ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР ТАҲЛИЛИ

Аннотация: мазкур мақолада бўлажак инглиз тили ўқитувчиларининг профессионал-коммуникатив фаолиятини ривожлантиришига доир назарий масалалар таҳлил қилинган, касбий ривожланиши, касбий талаб тушунчалари изоҳланниб, касбий шаклланишида етакчи ўрин тутувчи асосий сифатларнинг моҳиятига тўхталиб ўтилган.

Калим сўзлар: ривожланиши, шаклланиши, касбий маҳорат, мотивацион сифатлар, интеллектуал сифатлар, иродавий сифатлар, ҳиссий сифатлар.

"Ривожланиш" ҳамда "шаклланиш" тушунчалари бир-бири билан доимо ёнмаён юради. Масаланинг қуйидаги қирраларига эътиборингизни тортмоқчимиз: аввало, лугавий маъносига кўра, "ривожланиш" араб тилида бир ҳолатдан иккинчи юқори ҳолатга ўтиш, ўсиш, юксалиш, тараққиёт, равнақни; "шаклланмоқ" аниқ бир мазмун, йўналиш касб этмоқни, "шакллантириш" инсонда наслий омил, муҳит, йўналтирилган таълимтарбия ва шахсий фаоллик ёрдамида билим, кўникма, малака ва фазилатларни таркиб топтириш жараёнини англатади. Демак, ривожланиш инсон таваллудидан фаолиятининг сўнгигача давом этадиган узлуксиз жараён бўлса, шаклланиш эса ташқи ва ички омиллар таъсирида маълум фаолиятга йўналтирилган мақсадли жараёндир [1]. Бундан келиб чиққан ҳолда, бўлажак инглиз тили фани ўқитувчиси касбий тайёргарлигини ҳам шахс умумий ривожланишининг таркибий қисми ва жараёни доирасида кўриб чиқиш лозим.

Мустақиллик йилларида Республикаизда таълим жараёнида таълим сифатини тубдан ўзгартириш, замонавий педагогик ва ахборот коммуникацион технологиялардан фойдаланган ҳолда сифатли таълим муҳитини шакллантириш механизmlарини такомиллаштиришга замин яратилди, хусусан бўлажак инглиз тили ўқитувчиларининг касбий тайёргарлигига, уларнинг профессионал-коммуникатив фаолиятлари мазмунига қўйиладиган талаблар ҳам анча ортди.

Ўқитувчиларини профессионал-коммуникатив фаолиятга тайёрлаш, уларда зарурӣ касбий сифатлар ва кўникмаларни шакллантириш масалалари Республикаиз олимларидан Э.Зеер, В.Сериков, Ҳ.Абдукаримов, Н.Алимов, Н.Муслимов, Ш.Шарипов, Я.Хайдаров, О.Хайдарова, Н.Сайидаҳмедовлар томонидан тадқиқ этилган.

Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий етуклигини таъминлашнинг самарали технологиялари моҳияти Н.Н.Азизхўжаева, Н.М.Боритко, С.С.Булатов, М.Г.Давлетшин, Э.Рўзиев, Н.К.Сергеев, Ў.Қ.Толипов, Ф.Р.Юзликаев, Н.М.Эгамбердиеваларнинг изланишларида ўз ифодасини топган.

Хорижлик олимлардан С.Браун, М.Вен-Перетс, Д.Волл, Б.Л.Вульфсона, Дж.Гудлад, Е.Гордон, И.Гудсон, М.Ламберт, Д.Лотон, Б.Мун,, К.Страйк, У.Тейлор, М. Торес, С.Фейман-Немсер, Дж.Хербст, Р.Хитон, Т.Хюсен, М.Янг ва бошқалар замонавий ўқитувчиларни профессионал фаолиятга тайёрлаш масалалари билан щугулланишган.

Шуни таъкидлаш лозимки, жаҳонда ўқитувчилар профессионал фаолиятининг турили босқичларида уларнинг касбий маҳоратини баҳолаш масаласига алоҳида

эътибор қаратилади. Ушбу масала бўйича жаҳонда амалга оширилган дастлабки тадқиқотлар сирасига Гарвард университетининг таълим факультетида жорий қилинган "Холмс гуруҳи лойиҳаси"[2] ни мисол қилиб келтиришимиз мумкин. Ушбу кенг қамровли тадқиқотнинг биринчи босқичи "Эртанги кун ўқитувчилари [3]" деб номланиб ўқитувчиларни профессионал фаолиятга тайёрлаш ва уларни жамиятдаги нуфузини ошириш чораларини излашга қаратилган эди.

Буюк Британиялик олим М.Розенберг ўқитувчи фаолиятининг тўққиз йўналиши ва уларга нисбатан қўйилувчи қуйидаги касбий талабларни ишлаб чиқсан:

ўқувчиларнинг талаб ва эҳтиёжларини билиш;
фаолият самарадорлигини баҳолай олиш;
ўкув дастурларини ишлаб чиқа олиш лаёқатига эгалик;
касбий маҳоратга эга бўлиш;
маслаҳатчи бўла олиш;
коммуникабеллик лаёқатига эга бўлиш;
илмий тадқиқот ишларини олиб бориш қобилиятига эгалик;
доимий равишда касбий маҳоратни такомиллаштириб боришга эришиш;
шахсини маданий жиҳатдан такомиллашувига эришиш.

Жаҳон амалиётида нафақат бўлажак инглиз тили ўқитувчларининг балки барча педагоглар касбий шаклланишида етакчи ўрин тутувчи асосий сифатларнинг моҳиятига тўхталиб ўтамиш:

Мотивацион сифатлар инсоннинг бутун ҳаёти давомида шаклланиб, ривожланиб борувчи танлаган касбига бўлган эҳтиёжлари, мотивлари ва мақсадларни қамраб олади. Мотивацион хислатларнинг салмоқли қисмини рағбатлантирувчи гоялар ташкил этади. У инсон ҳаётининг муайян босқичида шаклланади ва яшайдиган жой билан боғлиқ бўлади (мактаб ўқувчиси, ўқувчи, ўқитувчи фаолияти рағбати).

Таълим олиш мотивацияси инсонни билим олиш ва унга онгли ёндашиш, билиш усулларини эгаллаш, фаол бўлишга ундовчи мақсадлар тизими, эҳтиёжлар ва мотивларни қамраб олади.

Кўпчилик ҳолатларда мотивация ўқитувчилар томонидан яхлит тизим эмас, балки элементлар кетма-кетлиги сифатида қабул қилинади. Бундай ҳолатларда алоҳида мотивациялар, қизиқишлиар юзага чиқади ва албатта қуйидаги мақсадлар қўйилади: ўз фанига ва танлаган касбига қизиқишининг шаклланиши, янги мазмун ва техника-технологияни ўрганишга масъулиятли ёндашувни тарбиялаш.

Бироқ, бундай мақсадларга эришиш яхлит мотивациясининг шаклланишига эмас, балки унинг бўлакларга бўлинишига олиб келади, яъни, ўқувчиларда алоҳида фанларни ўрганиш мотивацияси уйғонади, лекин умумий билим олиш мотивацияси ривожланмай қолади.

Интеллектуал сифатлар қуйидагилар билан тавсифланади:

фикрлаш турлари (ижодий, назарий ва амалий билиш қабилар);

фикрлаш методи (образли ва кўргазмали фикрлаш, фикрнинг асосланганлиги);

интеллектуал сифатлар (зеҳнилилк, мослашувчанлик, танқидий фикрлаш, ақлий (фикарий) ҳаракат қила олиш ва ҳоказолар);

билиш жараёнлари (диққат, тасаввур, хотира, идрок), фикрлаш жараёнлари (таҳлил, синтез, тизимлаштириш, расмийлаштириш, аниқлаштириш, талқин қилиш ва бошқалар), билиш кўнилмалари (масалани кўя олиш, уни таҳлил қилиб муаммони шакллантириш, фаразни олға суриш, уни асослаш, холосалар чиқариш, билимларни қўллай олиш ва ҳоказолар);

билимларни ўзлаштириш кўнилмалари (асосий билимни ажратиб олиш, режалаштириш, мақсадни белгилаш, бир маромда ўқиш ва ёза олиш, асосий

ўринларни қайд этиш (конспектлаштириш) ва бошқалар);

фанлардан ташқари ўзлаштирилган билим ва кўникмалар (ахлоқ ва умуминсоний қадриятлар тўғрисидаги тасаввурлари, ҳаётий қарашлари ва ҳоказолар);

фанлар борасидаги гуманитар, ижтимоий-иқтисодий, математик, табиий-илмий, умумкасбий ва маҳсус билим, кўникма ва малакаларининг яхлит тизимини эгаллаганлик.

Барча расмий ҳужжатлар асосида ўқитувчи ахборот ва маълумотларни узатишга, билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришга интилади.

Иродавий сифатлар мақсаднинг онгли равища белгиланаши билан тавсифланади. Иродали инсонга мақсадга интилувчанлик, ички ва ташқи тўсиқларни, жисмоний ва ақлий зўриқишлиарни енга олишлик, ўзини тута билишлик ва ташаббускорлик хислатлари хосдир.

Ҳиссий сифатлар нафақат ҳиссиётлар балки ўз-ўзини баҳолаш сифатлари билан ҳам тавсифланади. Шу сабабли педагогик мақсадларни белгилашда ҳиссий сифатларни шакллантириш ва ривожлантиришга эътибор бериш жуда муҳим аҳамият касб этади, яъни:

ўз ҳиссиётларини бошқаришнинг зарурий малакаларини шакллантиришни эътиборга олиш;

ўзининг аниқ ҳислари (қаҳр, газаб, безовталиқ, аразлаш, ҳасад, ҳамдардлик, уялиш, мағрурлик, қўрқиши, кўнгилчанлик, муҳаббат ва бошқалар)ни бошқаришга ўргатиш;

- ўз ҳиссий ҳолатларини ва уларни келтириб чиқарувчи сабабларни тушунишга ўргатиш.

Амалий кўникмалар ўзида психологик, педагогик, методик ва техник-технологик қобилиятлар, амаллар, индивиднинг фаолият ва мулоқотнинг турли соҳаларидағи кўникмаларини мужассамлаштиради.

Ўз-ўзини бошқара олиши мақсадларни ва уларга эришиш воситаларини танлашдаги эркинлик; виждонлилик, ўз фаолиятига танқидий ёндашув, ҳаракатларнинг кенг қамровлилиги ва англанганлиги, ўз хулқини бошқаларники билан қиёслаб бориш, келажакка ишонч; ўз жисмоний ва психологик ҳолатини талаб даражасида тутиб туриш ва бошқара олиш кабилар билан тавсифланади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, дунё миқёсида чет тилларни ўқитишга жуда катта эътибор берилиб, чет тилларни ўқитишни кескин сифат босқичига кўтариш босқичи бошланган бир вақтда, бир томондан, соҳага доир ҳалқаро педагогик тажрибаларни ўрганиш ва уларни мамлакатимиз таълим тазимиға татбиқ этиш зарур.

Адабиётлар:

1. Юлдашева Н. А. Касб маҳоратини оширишда ривожлантирувчи таълим технологиясининг моҳияти // Замонавий таълим. 2014. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kasb-ma-oratini-oshirishda-rivozhlantruvchi-talim-tehnologiyasining-mo-iyati> (дата обращения: 05.04.2020).
2. The Holmes Partnership Trilogy: Tomorrow's Teachers, Tomorrow's Schools, Tomorrow's Schools of Education. (2007). NewYork, N.Y.: PeterLang.
3. Пискунова Е.В. Процедуры приема на работу и оценки профессиональной компетентности учителя за рубежом // СПб.: Издво РГПУ им. А.И. Герцена, 2007.

Marufov Elyorjon
Samarqand davlat chet tillar instituti
stajior tadqiqotchisi
E-mail: uktamovich2012@mail.ru

TALABALARING NUTQINI RAVONLASHTIRISHDA FONETIKANING AHAMIYATI

Annotatsiya. Bu maqola talabalarning ingliz tilida ravon gapirishini rivojlantirishda talaffuzni roli, inglizcha so'zlarning talaffuzi haqida ba'zi mulohazalar, hamda fonetika oid ma'lumotlarni o'rganishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: fonetika, muloqot, talaffuz, nutq, ko'nikma, gapirmoq, tushunish, til, xorijiy, intonatsiya.

Annotation. This article is devoted to learn the role of pronunciation in the development of fluency in English, some considerations about the pronunciation of English words and the study of phonetic information.

Key words: phonetics, communication, pronunciation, speech, skill, to speak, to understand, language, foreign, intonation.

Muloqot odatda insonlar o'rtasida ma'lumot almashish harakati sifatida tavsiflanadi. Xorijiy tilni o'rganishda til o'rganuvchilar uchun eng samarali usullaridan biri bu muloqot orqali o'rganishdir. Til o'rganishning boshlang'ich bosqichida talabalar orasida ham talaffuz qilish, eshitib tushunish ko'nikmalarida bir muncha muammolar kuzatiladi.

Talaffuz bu til o'rganishda va o'rgatishda barcha bosqichlarga ta'sir qiluvchi tilning bir sohasidir. Talaffuz til o'rganuvchi uchun tilning eng qiyin qismlaridan biridir va o'qituvchilar auditoriyada bu haqida unchalik ko'p gapirishmaydi.

Talabalarni ingliz tilida gapirish ko'nikmasini rivojlantirish uchun albatta ularning talaffuziga e'tibor berishimiz kerak. Agar ingliz tilidagi so'zlarni to'g'ri talaffuz qila olmasak, nutqimiz boshqalar uchun tushunarsiz bo'lishi tabiiy. So'zlarning to'g'ri talaffuzini o'rganish uchun ingliz tili fonetikasini o'rganish kerak.

Fonetika (grekcha phone - "tovush", -tike - "fan" so'zlaridan olingan) inson nutqini ifoda qilish uchun zarur bo'lgan tovushlar va ularning vositalari haqidagi tilshunoslik sohasidir.

Nutq tovushlari va ularning vositalari bo'lgan bo'g'in, urg'u, intonatsiya murakkab va ko'p qirrali xususiyatlar hisoblanadi va shu tufayli to'rt tomonlama o'rganiladi:

- 1) artikulyatsion (fiziologik) - tovushlaming talaffuzida nutq organlarining xizmati;
- 2) akustik (fizik) - nutq tovushlari va ularning vositalari fizik tebranishlar natijasidir;
- 3) eshitib his etish (psixologik) tomoni, ya'ni nutq tovushlari, bo'g'in, urg'u va intonatsiya eshituvchi tomonidan anglab his etiladi;

4) fonologik (yoki sotsial, funksional) jihatdan nutq tovushlari va ularning vositalari tildagi so'zlar, so'z formalari, iboralar va gaplarni bir-biridan farqlash, ularning ma'nosini kengroq ochish uchun zarurdir.

Yuqoridagi to'rt tomonlama qarashni ba'zan artikulyatsion fonetika, akustik fonetika (u ba'zan eshitib his etish tomonini ham o'z ichiga oladi) va fonologiya nomlari bilan ham ataladi. Ular nutq tovushlari, bo'g'in, urg'u va intonatsiyani alohida tasnif qilish usullariga ega bo'lib, bir-biri bilan uzviy bog'liqdir.

Fonetik belgilarni o'rganish talabalarning talaffuzini rivojlantirishda juda muhim o'rinn tutadi. Biz foydalananayotgan ingliz tili alfaviti 26 harfdan iborat bo'lib, ular 44 tovushni ifodalaydi.

- ba'zi harflar birdan ortiq tovushni ifodalaydi
- ba'zan harflar umuman talaffuz qilinmaydi
-bitta tovushni bir necha harflar ifodalashi mumkin
-ba'zida bo'g'inlar deyarli talaffuz qilinmaydi
Masalan, 'gh' birikmasini turlicha talaffuz qilinishi
Draught, enough so'zlarida fun so'zidagi 'f' tarzida talaffuz qilinadi;
Tight, through so'zlarida umuman talaffuz qilinmaydi
Ghost, ghoul so'zlarida get so'zidagi 'g' tarzida talaffuz qilinadi
Talabalar so'zlarni to'g'ri talaffuz qilinishini mustaqil ravishda lug'atlarda beriladigan so'zlarning transkripsiyasidan ham o'rganishi mumkin.

Talaffuz haqida gapirilganda ko'pchilik faqat nutq tovushlarni va fonetik qoidalarni tushunishadi. Aslida talaffuz o'z ichiga tovushlar, fonetik belgilar, urg'u, intonatsiya va ritmni ham oladi. Albatta bu aspektlar bir-biridan alohida emas, balki uzviy bog'liqdir.

Xorijiy tilni o'rganish jaroyoni ko'plab amaliy mashg'ulotlar, xususan talaffuzga oid mashg'ulotlar bajarishni talab etadi.

Talaffuzni fonetik mashg'otlarsiz rivojlantirish qiyin. Fonetik mashg'ulotlar zerikarli bo'lib qolmasligi uchun orada boshqa mashg'ulotlar ham bajarish mumkin. Talaffuzni o'rganishda ko'pincha o'rganish qiyin bo'lgan tovushlar ustida ko'proq ishlash kerak bo'ladi.

Talabalar xorijiy tilni ravon, aniq, tushunarli va chiroqli so'zlashlari uchun talaffuzni, nutq tovushlarini umuman fonetik qoidalarni puxta o'rganishlari kerak. Ko'pchilik talabalar ingliz tilini o'rganishda to'g'ri gapirish uchun asosan grammatikani o'rganish muhim deb hisoblaydilar, talaffuzni o'rganish unchalik muhim emas deb o'yplashadi, vaholangki til o'rganishning erta bosqichidan talaffuz qoidalarni o'rganish muhimdir.

Unli tovushlar kelish o'rniga ko'ra turlicha talaffuz qilinadi.

Masalan: great, treat, threat so'zlarida 'ea' birikmasi har xil talaffuz qilinadi.

Ba'zi so'zlarning yozilishi bir xil talaffuz qilinishi har xil. "Read" so'zi ikkita gapda ikki xil talaffuz qilinadi.

I like to read newspaper. I have read the yesterday's newspaper. Ba'zi so'zlarning yozilishi har xil, lekin talaffuzi qilinishi bir xil. Way-weigh, sea-see.

Ingliz tilida ravon, tushunarli va avtomatik ravishda gapirish ko'plab ingliz tili o'rganuvchilarning orzusidir. Til qonuniyatları va uni tizimlashtirish tilni o'rganishga yordam beradi va shu bilan birgalikda talabalarning muqarrar xato qilishiga ham sabab bo'ladi. Shunday ekan nutqimiz chiroqli bo'lishi uchun talaffuz va fonetik belgilar ustida ko'proq ishshashimiz maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

- 1. AbduaZizov A.A.. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. T., 2010. -B8-10.**
- 2. A.Stentn "Teaching pronunciation with phonemic symbols". 2004. - 168 p.**
- 3. Cindy E. Lepore " Developing pronunciation skills at the introductory level motivating students through interpersonal audio discussions" 2014. p.2-7**
- 4. Patrisiya S. L. "The effect of auditory training on lingual-tactile awareness during the production of isolated syllables of English" 2001. p.1-5**
- 5. O'.Hoshimov , I.Yakubov "Ingliz tili o'qitish metodikasi" Toshkent 2003.**

Шарипова Рушана Укташоновна
студентка магистратуры, Самаркандинский
государственный институт иностранных языков
E-mail: rushanasharipova77@gmail.com
Научный руководитель: д.ф.н. Киселёв Д.А.

ВОЗМОЖНОСТИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ИМПЛИЦИТНОГО СОДЕРЖАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Аннотация. Информация, содержащаяся в тексте, может носить эксплицитный или имплицитный характер. Осмысление эксплицитного содержания опирается, прежде всего, на собственно лингвистические знания, в то время как интерпретация имплицитного, т.е. вербально не выраженного, содержания требует обращения к экстралингвистическим источникам, в частности т.н. энциклопедическим знаниям. В данной статье проводится анализ возможностей извлечения и интерпретации имплицитной информации, содержащейся в художественном тексте.

Ключевые слова: имплицитное содержание, пресуппозиция, эллипсис, художественный текст, энциклопедические знания.

Большинство исследователей сходятся во мнении, что не вся информация, содержащаяся в тексте, может быть выражена и, соответственно, воспринята исключительно с опорой на единицы языка. Содержание может быть представлено не только в верbalной форме, но быть неявно выраженным, подразумевающимся. В этой связи, В.А.Звегинцев отмечает, что "мы извлекаем (понимаем) из отдельного высказывания значительно больше информации, чем содержится в нем как в языковом образовании" [Звегинцев 1976: 206]. Информация, содержащаяся в высказывании или в целом тексте, но не имеющая развернутого вербального выражения, чаще всего определяется как имплицитная. Она противопоставляется эксплицитному содержанию, имеющему развернутое словесное выражение.

Интерес к проблеме извлечения и интерпретации имплицитного содержания высказывания возрастает во второй половине XX века, и в настоящее время исследование импликаций представляет собой актуальную проблему современной лингвистики [см. подробнее Лисоченко 1992; Нефедова 2001]. Вместе с тем, основное внимание уделяется имплицитному содержанию высказывания, в то время как проблема интерпретации имплицитного содержания текста, в особенности художественного, разработана недостаточно, что и определяет актуальность исследований в данном направлении.

Целью данной статьи является изучение возможностей интерпретации имплицитной информации, содержащейся в художественном тексте. Для этого необходимо выявить в тексте неявные компоненты смысла высказываний и рассмотреть механизмы и условия их адекватного восприятия. В качестве материала исследования используются фрагменты романа Франсуазы Саган "Unpeudesoleildansl'eau froide".

Исследователи вопроса отмечают, что текст, в т.ч. и художественный, устроен таким образом, что наряду со сведениями, которые в нем сообщаются в явной форме, он содержит и такую информацию, которую читатель должен извлечь, пройдя через цепочку умозаключений. В текстах некоторых типов, в частности в художественном и публицистическом, имплицитное выражение является узульным и возводится в ранг приема [Земская и др. 2010: 78]. Основанием для подобных умозаключений являются, наряду с другими составляющими, фоновые

и энциклопедические знания, включающие в себя исторические, географические, социально-экономические, политические и иные сведения.

Далее мы рассмотрим фрагмент романа "Unpeudesoleildansl'eaufroide" с тем, чтобы раскрыть возможности обращения к энциклопедическим знаниям для интерпретации имплицитного содержания художественного текста:

Fairmont, le directeur du journal, était un homme grand, sec, maladroit et travailleur. Issu d'une famille de grands bourgeois, il avait monté, à l'étonnement général, grâce à sa fortune personnelle, ce journal de gauche, qui était réellement aussi de gauche que l'on pouvait l'être en cette période confuse. Néanmoins il lui restait des manières autoritaires, dictatoriales, et l'on savait notamment au journal que tout en condamnant les priviléges sous toutes leurs formes, il cherchait depuis quelques années à rétablir à son profit de titre de comte de Fairmont égaré sous Charles X [Sagan 1999: 100] (выделенными - Ш.Р.).

В тексте указывается, что г-н Фермон, происходивший из богатой буржуазной семьи, стал основателем газеты левого толка. Данная информация выражена вербально, однако без обращения к имплицитному содержанию её содержание раскрыть в полной мере невозможно.

Восполнить скрытое имплицитное содержание можно путём обращения к энциклопедическим знаниям. Так, указание на то, что семья г-на Фермона принадлежала к крупной буржуазии, предполагает тот факт, что он должен был придерживаться взглядов правого толка. Традиционно, в политике правыми называются многие направления и идеологии, ставящие экономические, национальные или религиозные цели выше равенства прав и шансов для всех слоёв населения, противоположные левым, в частности [интернет-портал Академик]. Таким образом, в сознании читателя, по своему социальному происхождению основатель газеты должен быть приверженцем т.н. правой идеологии, т.е. идеологии социального господства, выражающей интересы господствующего социального класса или определённой властвующей группы внутри господствующего класса. Однако его личные политические убеждения противоположны и его симпатии на стороне политики левого толка, что и побудило его основать соответствующую газету. В сознании читателя, сочетание "(journal) degauche" свидетельствует об определенных политических и социальных принципах, которые отстаивает данное издание, т.к. традиционно в политике левые отстаивают принципы социального равноправия (равенства) и улучшения жизненных условий для наименее привилегированных слоёв общества, либо полная отмена классового деления общества [интернет-портал Академик]. Левые также выступают за ограничение либо полную отмену частной собственности на средства производства. Они, как правило, стремятся к социальному равенству - выравниванию возможностей для членов разных социальных групп.

Эти сведения не извлекаются непосредственно из текста художественного произведения, а присутствуют в сознании у читателя, и именно на них и опирается автор, выстраивая в художественном тексте антитезу: социальное происхождение человека и обусловленные эти его взгляды - его личные политические убеждения. Это становится возможным путем обращения к энциклопедическим, т.е. экстраконцептуальным знаниям, что и обеспечивает полноценную интерпретацию имплицитного содержания.

В том же фрагменте романа содержится информация о том, что г-н Фермон, будучи противником всяческих привилегий, пытался восстановить графский титул, которого была лишена его семья в период правления Карла X. Содержащаяся в данном фрагменте текста имплицитная информация не может быть правильно

понята без обращения к энциклопедическим, в данном случае историческим знаниям. В частности тот факт, что предки г-на Фермона, принадлежавшие к крупной буржуазии, некогда носили графский титул, позволяет предположить, что они обрели его в период правления Наполеона I, который возводил в дворянское достоинство представителей т.н. "третьего сословия". Затем, после поражения Наполеона и восстановления бурбонской монархии, т.е. в период Реставрации и, в частности, правления короля Карла X (1824-1830 гг.) часть представителей "наполеоновской аристократии" лишили титулов. На основании этой имплицитной информации автором также выстраивается антитеза: противник всяческих привилегий, Фермон тем не менее пытается восстановить аристократический титул.

Сопоставив оба проанализированных примера, мы обнаруживаем, что имплицитная информация может служить инструментом решения художественной задачи - создание противоречивого портрета персонажа путем использования антитезы. Таким образом, мы можем прийти к выводу о том, что содержащаяся в художественном тексте имплицитная информация может служить средством достижения художественной цели.

Литературы:

1. Звегинцев В. А. **Предложение и его отношение к языку и речи.** - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. - 307 с.
2. Земская Ю.Н., Качесова И.Ю., Комиссарова Л.М., Панченко Н.В., Чувакин А.А. **Теория текста: учеб. пособие.** - М.: Флинта, Наука, 2010.
3. Лисоченко Л. В. **Высказывания с имплицитной семантикой (логический, языковой и прагматический аспекты).** - Ростов-н/Д.: Изд-во Ростовск. ун-та, 1992. - 160 с.
4. Нефедова Л. А. **Когнитивно-деятельностный аспект имплицитной коммуникации.** - Челябинск: Изд-во Челяб. гос. ун-та, 2001. - 151 с.
5. Sagan F. **Un peu de soleil dans l'eau froide.** Editions Pocket, 1999.
6. Интернет- портал Академик. Режим доступа <https://dic.academic.ru/>

Ergashova Moxidil Salomiddin qizi
Master student of Samarkand State
Institute of Foreign Languages
E-mail: mokhidilergashova@gmail.com

THE IMPORTANCE OF USING COMPUTER TECHNOLOGY IN TEACHING ENGLISH

Abstract. The research paper aims to interpret the importance of using information technology (IT) in teaching English language. Rapid development in computer systems, increasing the value of social network demands from educators using them in teaching process. There is great number of findings of the usage of computer systems, even though there are some deficits about the necessity of organizing a lesson with IT. By this article, the reader may acquire modern ways of learning and teaching, interactive teaching with computers. The introduction of computer technology promotes increase the efficiency in learning English. The article gives information about how IT can be used in organizing English lessons dealing with four basic skills.

Key words: communicative competence, information technology, English language, speaking, reading, writing, listening.

Today English is considered as international language. As for 5 initiatives of the Republic of Uzbekistan, the education system is regarded as a main factor of development of society. Knowing English gives unlimited opportunities to every citizen of our country. The integration of Uzbekistan into the world educational spheres actuates modern teaching equipments. In this part, the term communicative competence should be emphasized. In the process of learning English for future professionals need in varying degrees to form communicative competence. A person with communicative competence allows it to interact with other people in the household, educational, industrial and other spheres of life, using various symbolic systems, including language, which occupies a dominant position [1, 95-100]. The usage of computers in teaching processes allows educators to enhance the interest of students, and to encourage them to learn something new easily, activate their thinking.

The use of computer in learning English language for different purposes:

- when explaining new material to the maximum solubility, for optimum consolidation of the material studied,

- to improve the monitoring of students knowledge,

- to organize an interesting and fruitful work on the subject [3,320-324].

Microsof Word, Power point, Excel software computer programs provides the learners with studying in new way. English language can be learnt by practicing mainly 4 skills: speaking, reading, listening and writing.

Acquiring speaking skill takes more benefits from computer assigned language. Students can feel more motivation when computers are integrated. Speaking skill can be improved by presenting recorded materials with informational technologies. It is proved that showing videos, cartoons, and songs with such modern technologies is more memorable for pupils of primary level.

IT makes teaching reading easier. Chun did a study on whether or not the tools available online (internet glossaries, dictionaries and audio narration) could help learners with reading and reading comprehension. In her study had students read in a web-based program called netLearn. When students study abroad, they can participate in netlearn program. There were 23 participants, second-year German Course students,

instructed to read two texts and then write a summary in English of everything they could remember of the texts. Each text had a limited amount of tools available: when reading text 1, students were able to look up words an online German-English dictionary and to access to an audio recording of text 1. For text 2, the students had access only to the online German-English dictionary. Each student's actions was recorded by a program called Action Catcher. The results showed that the students understood text 1 better than text 2 likely because of the access to both the glossary, online-dictionary and audio narration [2,367-403]. Moreover, learners are able to save all the necessary books in electronic version in their laptops; it is a cheaper way rather than buying lots of books.

Furthermore, audio narration is one of the suitable way for listening comprehension. By using audios in the lessons teachers take more advantages, learners feel more positive effects on their listening skills. Verdugo and Belmonte are founders of specific websites that offer hundreds of books or stories digitally, for instance kindersite.org. They believed that the use of digital stories could be more beneficial for children's understanding of linguistic structures, vocabulary, sound patterns and prosody as they tend to be visual, interactive and reiterative. They based their study on the theory that stories at an early stage of language acquisition can be an effective way of contextualizing and introducing new language by making it meaningful and memorable (assuming that the stories are interesting). However, they conclude their study that to reach better results and a more significant effect on listening comprehension required Computer Assisted Language Learning software that is optimized for students of all ages [5,97-101]. On the other hand, having computer assisted language learning software for practicing grammar could be beneficial as the program emulates some of the qualities of an expert teacher, such as correcting grammar or pointing out grammatical errors. Additionally, practicing writing by using Word is excellent as it facilitates writing flexibility by making it easier for writers to manage their texts. An example of when computers can be beneficial for practicing writing is when students write web blogs. While Word and its correcting functions promote academic writing, blogs can be used to promote informal kinds of writing as the focus can be self-expression and creativity. However, informal writing does not make incorrect grammar acceptable and blog-based tasks tend to require extensive monitoring by teachers [4,769-789].

To sum up, it can be said that there are lots of positive effects on foreign language learning with computer usage, but it depends on optimization. In order to practice the four major language skills, the importance of IT is believed as a modern, suitable way of teaching for today technological century. It would be interesting to study students' attitudes towards working on the computer, such as if computer use raises or lowers their motivation. Writing this research paper, I can say that using computers increases students' motivation to learn languages.

References:

1. Berkimbaev K.M., Bekbulatova I.U., Meirbekova G.P. "About necessity of formation of the communicative potential of the future teachers in the teaching of English" Vestnik Rossiskogo universiteta druzhby narodov. Bulletin of the Russian university of friendship of the people. Education Informatization series. 2016. No.2. P. 95-100.
2. Chun D. M. L2 reading on the web: Strategies for accessing information in hypermedia. Computer Assisted Language Learning, 2001. P. 367-403
3. Kerimbaeva B.T., Iskakova P.K. Psychological aspects of training with using of modern information technologies. Global Science and Innovation: materials of the IV international scientific conference. March 12-13th. Chicago. USA. 2015. P. 320-324.
4. Levy, M. Technologies in use for second language learning. The Modern Language Journal. 2009. P. 769-782.
5. Verdugo, D. R., Belmonte, I. A. Using digital stories to improve listening comprehension with Spanish young learners of English. Language learning and Technology. 2007. P. 97-101.

Norboyev Abror
Master student of Samarkand State
Institute of Foreign Languages,
E-mail: elmacho9494@gmail.com

USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH

Annotation. In this article the meaning of a method of teaching a foreign language and its using in practice are discussed. This article discusses using innovative technologies in project method of teaching foreign language. This article provides various guidelines, corresponding to different stages of training.

Key words: audio recorder, Web 2.0, ICT, Project-based language learning.

Use of technology for English language learning does not appear to be restricted to any particular age group as is confirmed by the range of issues offered in this aspect and the case studies presented here suggest that practitioners are increasingly using ICT innovatively within the early years. In many contexts, learners are being exposed to a range of technologies from a very early age in the home and by the time they reach nursery age many have developed at least some of the digital skills that enable them to participate in technology-driven activities as soon as they start. Even where the use of certain ICT outstrips the current skill level of the children, there is evidence that practitioners can provide scaffolding in the overall language-learning objective.

Technology continues to be used for all sorts of specific language learning activities, such as oral practice and reading and writing skills development. However, ICT seem to be particularly successful when integrated into project-based language learning (ProjBLL), where English can be acquired naturally through themed activities and different subject disciplines. A typical scenario within the primary sector might consist of a sequence of content-driven, language-based activities that culminate in a significant event such as an oral presentation, or a specific task like writing a letter or essay. Children might engage in a teacher-led question and answer session, watch a video, research using books and the internet, take part in a role play or debate and experience any number of other activities in preparation for the final task. Throughout, learners will inevitably dip in and out of

using ICT - an approach often termed 'blended learning'.

Over the last 20 years, there has been a tremendous shift in the way that users integrate technology into their personal lives. These changes have taken time to filter down into the educational sector, but slowly teachers have realised the need to adapt their practice in order to reflect the changing nature of technological use in the wider world.

In the past, technology has predominately been used to source and consume information, whereas today's learners have become particularly adept at creating and collaboratively developing content for a wide variety of purposes, for example so-called Web 2.0 tools such as blogs, forums and wikis. Moreover, children and young people are now becoming increasingly interested in the concept of 'content curation' - selecting, sifting, showcasing and sharing content with friends, family and peers.

For younger learners effective classroom strategies have traditionally involved use of songs, rhymes and traditional stories with repeated language structures. The internet can be a rich source of authentic oral models via recorded songs, talking electronic books, podcasts and video clips that help learners with pronunciation as well as acquisition and reinforcement of new vocabulary. These tools can also help to support

teachers who don't feel as confident with their own language skills. Technology also affords children the opportunity to record themselves for playback at a later time.

Learners report that the ability to listen and play back recordings helps identification of grammatical errors and inaccuracy in pronunciation, encouraging self-improvement. Young children can use Flip, or other video cameras to record their mouth movements to develop phonetic accuracy; recordings can subsequently be compared with standard models sourced from the internet. Learning resources, such as songs and poems, can be downloaded from the internet and practised as a whole class via an interactive whiteboard prior to a live performance that can be filmed for posterity. Taking a karaoke-style approach, children are able to digitally visualise rhymes and songs through freeze-frame photography, artwork and textbased legends that can be synchronised to the words. Audio recorders like talking tins, pegs or cards can be used to reinforce the learning of traditional rhymes or to record the singing of popular songs. Talking photo albums have been successfully used to create stories or non-fiction texts with an oral narrative. Though no aid can itself be complete to chisel and sharpen the language skills at higher secondary level but the selected technical aids can help them start their learning gradually. At a later stage more advanced technological aids can assist them sharpening their language skills. But at the school level they can be shown the path to move on. Thus it can be said that with the use technical aids teaching and learning English language has gained special attention and it has spread across the globe. This sort of dominion can only come by virtue of using technical aids to accelerate the process and obtain better results, To day with Internet as an immense source of information circulated in great volume in the world it is significant to select the appropriate tools and instruments supporting English language learning.

References:

1. Bose, M.N.K. **A text book of English Language Teaching for Indian Students**, New Century Book House (p) Ltd, Chennai, 2005
2. Crystal, D. **English as a global language**. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
3. Gower, R., D. Phillips, and S. Walters. **Teaching Practice Handbook**.London: Macmillan Heinemann, 1995.

Kurbanova Dilrabo Fakhriddin qizi
student of Samarkand State
Institute of Foreign Languages

THE ROLE OF MASS MEDIA IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE

Annotation. This article is dedicated to English language teaching by using mass media at university in higher education to the first-year-students. For that purpose it tries to analyze the most effective methods of teaching language through mass media materials, namely the Internet, newspapers and radio in primary stages and then accurate more appropriate and fruitful ones than others in order to achieve the goal of the research work.

Key words: teaching method, educational goal, mass media, newspaper, radio, effective teaching way, types of mass media

The purpose of the article is to recommend more essential and appropriate ways of teaching English language via using the mass media simultaneously that's why the students are able to learn foreign languages easily.

The paper deals with using mass media in English language teaching which is the most common method to teach foreign languages. They play great role in language teaching because Internet, newspapers, the radio, or TV might be an alternative to typical English teaching methods. There are a large amount of methods and strategies in teaching a language which are the most convenient way and of course it is interrelated with using authentic materials, namely tools such as newspapers, the radio may serve educational purposes.

The first President of the Republic of the Uzbekistan I.A.Karimov speaking about the future of Uzbekistan underlined that "Harmonious generation is the future guarantee of prosperity. It is our task to prepare and teach professionally competent and energetic, real patriots to see them in the world depository of science and culture. In this plan the national program about training personnel was worked out on the formation of new generation of specialists with the high common and professionally cultural, creative and social activity, with the ability to orientate in the social and political life independently, capable to raise and solve the problems to the perspective." [2, p. 35]

So that in cases mentioned above they turn out to be even better than traditional course books. Firstly, they perfectly fulfill different types of learners' needs. Secondly, they encourage students to learn and are a form of entertainment because students may find something of their interest in teaching materials and students can learn English culture. This effective way builds bridges between students' knowledge and the learning objectives of the course. Needless to say that newspaper and the radio engage students, aids student retention of knowledge, motivate interest in the subject matter, and illustrate the relevance of many concepts.

The new language is presented in a clear way and is consolidated in such skills as: reading, writing and speaking, listening. The candidate could show the actuality and novelty of the topic and presupposed fulfilling the following tasks:

1. To give the information about methods of teaching foreign language;
2. To reveal features of teaching English by mass materials;
3. To set the significance of practical usage of reading newspaper articles in teaching process and listening radio materials.

As we know that mass media is a useful tool in the schools for improving reading skills and enhancing pupils' knowledge of current affairs. There is a danger of putting pupils off just reading newspapers if articles are used in the same way as course books,

with tedious comprehension activities. If used in a more inspiring way, newspapers can help pupils to develop not only reading skills but also writing, grammar, vocabulary and speaking skills. This article describes the usage of combination of several approaches to make the study of learning mass media materials an easy and joyful process which will lead to better acquisition of the subject. Teaching foreign languages is considered one of the main issue of educational establishment of our Republic. Nowadays, English language is taught at schools, lyceums, universities and other institutions as a foreign language.

In order to be worth acting upon, our information must be fairly specific. It is necessary to ask in the questionnaires, like the mass media in language teaching and questions such as: How is it important in teaching process? Is it effective way to teaching for students who learn English as a main subject? It shows how to involve students in using authentic materials (newspapers and the radio) to learn languages without any difficulties on their own, namely it allows learners to learn English from the comfort of their own home.

The researcher observed a number of groups in order to check using or not authentic materials during teaching and, of course its result which was going to expected after putting into practice them. According to opinions of most students using mass media in language teaching is very significant because they help to improve all skills (writing, speaking, listening, reading). All mass media materials can engage students and produce more meaningful and deep learning knowledge and experience by using Internet, different sites, films, television shows, popular music, news stories, literature, documentaries, and videos from sources by using 4 skills in practice[13, p.79-78].

The main aim of investigation is to present the facts of language acquisition in as theoretically neutral a way to teach foreign languages conveniently as much as possible. The researcher has decided to investigate all skills are effectively developed together in a way with the help of using different types of mass media at the same time.

The topicality of this article is expressed by the novelty of teaching by authentic materials and the successful method to teach the learners the most basic and necessary skill simultaneously to obtain good results. It describes the usage of combination of several approaches to make the study of learning mass media materials an easy and joyful process which will lead to better acquisition of the subject[14, p. 81-87].

Furthermore, the study aids learners to gain knowledge of mass media tools through the effective teaching methods and also to make the teachers' work easier by suggesting them into use because of covering wide range of methods and teaching materials related to all skills.

The essence goal of the article is to examine how it is important to use newspapers and radio in teaching progress in order to achieve the effective teaching lesson and determine students' attitude to comprehend more useful teaching tools in educational system therefore researcher will be able to demonstrate more convenient and easier ways of teaching English language by using newspaper and radio materials. To achieve the best results the secrets of its language and literature are also in significant place. Our research work is one of the attempts achieving this goal. For this reason, research work is going to answer the following questions in order to explore the matters of teaching method

F Do the teachers use newspapers and radio in teaching English classes effectively?

F Are the students interested in learning English via using newspapers and radio?

F What methods can be used for all practical purpose in teaching English radio and newspapers means?

F Which of them are more efficient and essential using newspapers or radio in the teaching process?

The most significant point is to teach students essentially though using different kind of modern methods and teaching materials. Even though having more professional experience with the help of teacher's advice and giving instructions to the researcher, there was the most challenging task was to teach the students in the university it was the first time of the researchers teaching experience with students which is real fact that it was more difficult to conduct the lesson with them than young learners. In order to get on with them well the investigator acquainted with the students and observed the lessons and the group of students. In spite of having those, it was not easy to manage the group while teaching to have a good relationship with them. Most of the students really aspired for knowledge and at the same time others were not interested in learning anything. It was a difficult task to work with them effectively. In addition, there was more argumentative theme which was different level of the students. In order to cope with the problem the researcher decided to use more suitable teaching methods and useful materials, namely handouts while teaching the learners. Finally it helped the researcher to gain the teaching goal.

Taking everything into account, in spite of the difficulties and challenges, I could learn many necessary things and I got the most effective experience which is played great role in teaching process during the practicum period. One of the important point which I should mention that the teachers should know their students' peculiarities, abilities and especially interests in order to have an effective, well-planned lesson and he should have enough knowledge, namely well-educated and well-organized tasks/ activities and exercises and also additional materials should be attention to encourage them. For achieving teaching goal the teacher should know how to conduct the lesson (beginning, main and ending part) and the materials should be ready beforehand together with this using more effective appropriate teaching method.

References:

- 1. I.Karimov. Uzbekistan the road of independence and progress.Tashkent.
p-64**
- 2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Toshkent - 1997.p- 35**
- 3. Уббиниязова.Б. Методическая разработка занятие с газетой на уроках английских языка в 7 - 9 классов. Ташкент- 1983.p-110-115**
- 4. RozenE.B. Газета - актуальный учебный материал. 1968.p-58**
- 5. I.Yoqubov. Comparative methods of teaching english at schools, lyceums and colleges. Tashkent - 2014.p-18-30**
- 6. I. Yoqubov. Amaliy ingliz tili metodikasi. Toshkent - 2011.p-40-65**
- 7. Prof. A.T.Iriskulov. Quality Assurances In Teaching Foreign Languages. 28.04.2014**
- 8. J.Jalolov. Chet tilini o'qitish metodikasi. Toshkent - 1996.p-54**
- 9. Wood.B. Introduction to English spelling, roadblock to reading, by G.Dewey. New York -1971, Columbia University**
- 10. E.N.Miller . Работа с газетой . Moscow-1976**
- 11. A.R.Starkov.B.S. Ostrovsky . English in VII - IX classes . Textbook. Reader .Moskva-1888**
- 12. Newspaper Articles to get Teenagers Talking by Peter Dainty**
- 13. Dudeney, G., & Hockly, N. (2008). How To Teach English With Technology.Pearson.pp.79-78**
- 14. Tafani, V. 2009 Teaching English Through Mass Media. Acta Didactica Napocensia, pp. 81-87**

Seit-Asan Feride Ernestovna
student of Uzbek State World Languages University
E-mail: feride_94@mail.ru

AUDIOVISUAL FOREIGN LANGUAGE TEACHING TOOLS

Abstract. Language teaching through audiovisual tools is very interesting. Successful use of audiovisual is guaranteed at almost all stages of the process of teaching a foreign language. Here we will discuss it thoroughly.

Key words: audiovisual form, foreign-language sound line, video, learning motivation, intensify learning, communication skills, sociocultural knowledge.

The audiovisual form is an effective form of educational activity that not only activates students' attention, but also helps to improve their listening and speaking skills, since the visual support of a foreign-language sound line from the screen helps a more complete and accurate understanding of its meaning.

Successful use of video is guaranteed at almost all stages of the process of teaching a foreign language:

- a) to increase learning motivation;
- b) to intensify learning;
- c) to activate trainees;
- d) for the development of oral and verbal communication skills;
- e) for presenting language material in a real context;
- f) to make up for the lack of a foreign language environment.

At the initial stage, the teacher can use materials that familiarize students with the pace of the language, its melody, where children still can not extract any information from speech, but they feel the speed of the language, begin to recognize individual words. You can use fragments of familiar cartoons in English. Firstly, it makes understanding easier. Secondly, students hear native speakers pronouncing words they already know: "Yes," "No," "Thank you," that is, they hear the reference pronunciation and begin to understand what's what. Thirdly, the guys have a holistic understanding of the language, they see the norm that they need to strive for. Based on what they saw, they can make a brief retelling, since the video is a support for them, they are sure that they understood the situation correctly. All this contributes to the development of language and speech competence.

Video materials provide much more opportunities for high school students. They not only understand the speaker's speech, form judgments on the basis of which they express their opinion, participate in discussions, and also receive sociocultural knowledge. Children can be shown fragments of TV shows, scientific and educational programs, news clippings, etc. Using video materials in the lesson allows the teacher to take into account the individual typological characteristics of each student: from each according to his abilities. Weak students may not understand what was discussed, but the video sequence evokes certain associations in them, and children can speak out on the topic asked in the video. Strong students express their attitude to what they have heard and exchange views with the teacher and with each other. So the video materials help the teacher recreate the situation of real communication in a foreign language. Children love to compare the phenomena of a foreign language and their own culture, which leads to a lively conversation in the lesson, where everyone has something to say.

The use of video materials makes it possible to better use the analytical and imitative abilities of students, mobilizes their internal resources and creates a huge field for joint

creativity. In this situation, it is much easier for the teacher to plan the course of the lesson and organize effective control of the acquired knowledge and skills

Based on the presentation method, all audiovisual materials can be divided into filmstrips and videos. A filmstrip is a positive (slide) film (more rarely, several films), whose frames are thematically related to each other and represent a consistent illustration. A video film is a separate work of cinema art. There is a huge amount of video material that can be divided into the following according to the style of transmitted information:

- o Feature films (cartoons, various feature films, fragments of performances)
- o Popular science, journalistic (interviews, documentaries and educational films)
- o Information (advertising, news recordings, TV shows)
- o Ancient studies (video tours)

The most important in terms of methodology is the following classification of video materials:

- o Specially designed for teaching a foreign language (video courses and other educational films);
- o Designed for native speakers or authentic, including feature films and live television broadcasts;
- o Developed by the teachers and students themselves;

Authentic video materials have various methodological features. According to the genre and thematic focus, they can be divided into 3 groups: entertainment programs (dramatic works of all kinds, shows, "music" videos, sports and entertainment programs, etc.) programs based on factual information (documentary video, television discussions, etc.) "Short programs" (shorties), lasting from 10 seconds to 10-15 minutes (news, weather forecasts, sports results, advertisements, etc.)

The use of audiovisual teaching aids at different stages of training helps to maximize the load on the auditory and speech channels; to intensify students' speech activity; fully implement the principle of visualization and give children support for speaking.

The systematic introduction of video materials into the learning process allows children to practice their speech more and helps create comfortable conditions for overcoming the "language barrier".

References:

1. Salaberry, The use of technology for second language learning and teaching: The Modern Language Journal, 85(1), 39-56. M. (2001).
2. Snyder, J. (2005). Audio description: The visual made verbal. International Congress Series, 1282, 935-939. Sokoli, S. (2006).
3. Terhune, N. Language learning going global: linking teachers and learners via commercial Skype-based CMC. M. (2015).
4. Greece Williams, H., & Thorne, D. (2000). Mental Load in Listening, Speech Shadowing and Simultaneous Interpreting.

Ахмедова Дилдора Баҳодировна
Бухоро Давлат Университети
докторанти

ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ОМОНИМЛАРНИ ТЕГЛАШ МУАММОЛАРИ

Аннотация. Жаҳон корпус лингвистикасида омоним бирликларни теглаш ва матнни автоматик ўқиши жараёнида омонимияни бартараф этиш масаласи ("снятие омонимии") алоҳида тадқиқ қилинган. Ўзбек компьютер лингвистикаси йўналишида амалга оширилган айрим тадқиқотларда компьютер хотираси омоним бирликларни "таниши" (распознавать) ва "ўқий олиши"га мўлжалланган таҳлил дастурлари яратиш борасида ҳаракатлар мавжуд, лекин маҳсус дастур - морфо-семантический фильтр яратилмаган. Мақолада омонимларни лексик-семантический теглаш йўллари мисоллар орқали тушунтирилган.

Калим сўзлар: корпус лингвистикаси, омонимия, теглар, морфологик анализатор, омолексемалар, морфо-семантический фильтр.

М.Абжалова: "Омонимияни бартараф этиш учун ҳар бир сўзни "таснифлаш" керак, яъни уни лемма - гап бўллаги ва морфологик хусусиятлар мажмуи билан таққослаш мумкин, улар қулийлик учун бир тегга қўшилади. Барча мумкин бўлган тегларни ўрганиш учун морфологик лугатдаги сўзларга тегишли ҳаволаларни топиш ёки MyStem қаби морфологик анализаторни ишлатиш етарли бўлиб, у сўз тегларини топишда ёрдам беради. Шундан сўнг бир нечта теглар орасидан фақат тегишли тегни танлаш керак бўлади", - деб таъкидлайди. М.Абжалова С.В.Рысаковнинг фикрига таянган ҳолда, омонимияни ажратишнинг қуйидаги усусларини фарқлайди:

1. Грамматик меъёрларга асосланган усуслар. Ушбу усулага технологияларнинг аралашувилиз кўлга киритилган методлар (1) ҳамда қоидаларни автоматик яратиш усуслари киради.

2. Статистикага асосланган усуслар. Ушбу гуруҳларнинг ҳар бирида афзаллик ва камчилик мавжуд. Шундай ҳолат бўладики, ҳар иккала гуруҳга тегишли методлар комбинациясидан юзага келган метод яхшироқ натижа қўрсатиши мумкин.

М.Абжалова тадқиқотининг мақсади матнни автоматик таҳрир қилиш дастурининг лингвистик таъминотини ишлаб чиқишидан иборат. Шу боис омонимларни автоматик таҳрир қилиш борасида статистик усуlda омонимияни аниқлаш ва таҳрир қилиш масаласига қисман тўхталган. Аммо ўзбек корпус лингвистикаси ёш соҳа бўлгани боис омонимларни семантический теглаш ва фарқлаш масаласига бағищланган ҳатто бирорта мақола ҳам учратмадик. Бу борадаги фикрларимизни шакллантириш учун рус ва жаҳон тилшунослигида илгари сурилган омонимияни аниқлаш, тушуниш ҳамда бартараф этиш борасидаги назарий умумлашма, тажрибаларга таянамиз.

Ҳ.Жамолхонов лексик омонимияга ёндош ҳодисаларни фарқлайди ҳамда уни шундай таърифлайди: "Омограф - ёзилиши бир хил, талаффузи ҳар хил бўлган лексема: соя (куёш нури тушмаган жой), соя (дуккакли ўсимликнинг бир тури; ром (дераза роми), ром (спиртли ичимликнинг бир тури) каби. Тилда ургусининг ўрни билан фарқ қиласиган, аммо бир хил ёзиладиган лексемалар ҳам бор: атлас (матонинг бир тури) - атлас (географик атлас) каби. Булар ургу белгиси қўйилмай ёзилганда омограф саналади (чунки ёзувдаги шакллари фарқланмаган); ургу белгиси қўйилганда (?tlas ва atl?s, fizik ва fizik каби график шакллар киритилганда) омограф саналмайди. Бироқ бундай ҳолатлар

тилшунослиқда маҳсус номга эга эмас".

Компьютер хотираси, қандай йўл билан ҳосил бўлишидан қатъи назар, уларнинг ҳаммасини омоним деб билади ҳамда тил корпусидаги матн таркибида учрайдиган омонимларнинг барча турини бир хилда "топади".

Ш.Раҳматуллаевнинг таъкидлашича, омоним, аввало, тил доирасида белгиланади. Масалан, ҳозирги ўзбек тилида ишлатилмайдиган (эски ўзбек тилига мансуб) лексема билан ҳозирги ўзбек тилидаги лексемани ўзаро омоним дейиш ўринли эмас. Лекин ҳозирги ўзбек тилида ёзилган асарлар матнида эски ўзбек тилига мансуб лексемалар анчагина учрайди, шуни ҳисобга олиб, ҳозирги ўзбек тилидаги лексеманинг омоними бўлган баъзи историзм лексемалар лугатга киритилган. Шундай экан, историзм лексемадаги омонимия ҳодисасини фарқлаш муаммоси ҳам ўз ечимини топиши лозим. Масалан:

дол I от. Болаларнинг ўйинида ганга (қуббага) биринчи бўлиб уриш ҳукуқини берадиган ҳолат, соққанинг ганга яқинроқ эканлиги. "Ким дол?" - "Мен дол".

дол II от; эски. Араб алифбосидаги саккизинчи ҳарфнинг номи. Бу сўз дол билан эмас, зол билан ёзилади.

дол III равиш; эскирган; сўзлаш. Худди, нақ, тўппа-тўғри. Нишоннинг дол ўртасига текизмоқ.

Ш.Раҳматуллаев лексемалар орасида воқеланадиган омонимияни омолексемия, бундай лексемани омолексема деб атайди. Унинг фикрича, тер омоифодаси остига иккита сўзшакл бирлашади: тер I - "тери ости безлари ишлаб чиқарадиган рангиз суюқлик" от лексемасининг бирлик, бош келишикдаги шакли, тер II - "битталаб йиғиб ол" феъл лексемасининг аниқ нисбат, бўлишли, буйруқ майлиниг II шахс бирлигидаги шакли. Демак, тер I билан тер II ўзаро омосўзшаклдир. Ҳар икки омосўзшакл таркибидан нутқда қўшиладиган грамматик тавсифни олиб ташласак, тер I ва тер II омолексемаларига эга бўламиз. Бу омолексемалар нутқда фақат айрим сўзшаклларида шаклан тенг келиб қолади: тер I - тер II, теринг I - теринг II, терингиз I - терингиз II, терларинг I - терларинг II.

Бошқа сўзшаклларида эса фарқланиб туради: тер I от лексема сифатида грамматик сон, эгалик, келишик ва бошқа шаклларни олади (камида 72 сўзшаклида бўла олади), тер II эса феъл лексема сифатида нисбат, бўлишли-бўлишсизлик, майл, замон, шахс-сон ва бошқа шаклларни олади (1500дан ортиқ шаклда кела олади). Бу лексемаларнинг сўзшакллари орасида шаклан бир хиллик юқорида саналганлар билан чекланади. Демак, бу омолексемалар омошаклларга тенг.

Агар омолексемалар бир туркумга мансуб бўлса, улар барча муқобил сўзшаклларида шаклан тенг келадиган, демак, омоним бўлади. Масалан, боғ-I (бирор нарсанинг тўдалаб боғланган ҳолати) ва боғ-II (ток, мевали дараҳт кўп экилган ер участкаси) от лексема сифатида барча муқобил сўзшаклларида тенг келади: боғлар I - боғлар II, боғим I - боғим II, боғини I - боғини II. Бундай омолексемалар омоним омолексема деб юритилади. Тилдаги омолексема ва омошакл омонимларни теглаш ва компьютер томонидан ўқилишига эришиш учун турли фильтрлар керак бўлади.

Дастлаб омолексемаларни фильтрлаш (снятие омонимии) алгоритмига тўхталамиз. боғлар I - боғлар II, боғим I - боғим II, боғини I - боғини II каби шакллар ҳар қандай грамматик шаклни олганда ҳам омонимлигини сақлаб қолади, уни грамматик шакллар асосидаги фильтр билан фарқлаш имкони бўлмайди: ўрин-жой оти қидирилганда ҳам, ўлчов бирлиги ёки тўдани билдирувчи сўз қидирилганда ҳам аралаш ҳолда мисоллар массивида интерфейсда қўринади, уни фойдаланувчи фақат контекстдан ажратиб олиши мумкин.

Турли туркумга хос бўлган омонимларни эса фильтр орқали ажратиш имкони бор. Масалан, дайди сўзи сифат ёки феъл туркумiga тегишли бўлади. Шундай ҳолатлар учун қуидагича фильтр тузиш мумкин. У нутқда дайдиб юрмоқ, дайдимайдиган шаклида воқеланар экан эҳтимолий валентлик асосида фильтри қуидагича белгилаш мумкин:

- 1) дайди + б/майдиган = феъл;
- 2) дайди + исталган сўз = сифат.

енг сўзи ҳам шундай фильтр асосида фарқланиши мумкин:

енг II от. Кийимнинг қўлни қоплаб турувчи қисми. Енгли, енгсиз, енглик, енгча.

енг II феъл. ўолиб келмоқ, зўр чиқмоқ, устун келмоқ. Сени иш енгмасин, сен ишни енг.

- 1) енг+ли/сиз/лик/ча=от;
- 2) енг+ма/гин/ди/май/гунча/гани/гач/ган= феъл.

Кузатишларимиз шуни кўрсатдики, от ва феъл туркумida ўзаро омонимлик бўлса, юқорида таклиф қилинган фильтр натижа бериши мумкин, аммо от ва сифат туркуми орасида омонимлик бўлса, юқорида таклиф қилинган фильтр натижа беролмайди. Масалан:

ёпиқ I сифат. Ёпилган ҳолатда, бекик, берк. Эшик, деразалар ёпиқ.

ёпиқ II от. От устига ёпиладиган мато, жун [попона]. Сайислар ... отлар устидаги ёпиқларни ва тўқимларни олиб, ҳалиги тол дараҳти остига ёзганлар.

Ёпиқ от бўлиб келганда, эгалик, келишик, кўплек қўшимчаларини олади, сифат бўлганда, фақат -роқ (қиёсий даража) қўшимчасини олиши мумкин. Бундай ҳолатда фильтр фарқлаши мумкин. Аммо ёпиқ сўзи от бўлиб, бош келишикда келса, оддий/орттирма даражадаги сифат бўлганда фильтр иш бермай қолади.

- 1) ёпиқ+лар/ни/нинг/га(қа)/да/дан = от;
- 2) ёпиқ+роқ= сифат; аммо
- 3) ёпиқ+ҳар қандай сўз=?

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, матнда омонимликни фарқлаш учун энг зарурий восита - морфо-семантический фильтр. Омонимни фарқлайдиган маҳсус дастур - морфо-семантический фильтр яратиш тил корпусида омонимлар қидиувини тартибга солади. Бундай фильтрни яратишда мавжуд омонимлар лугати ахборот банки вазифасини ўтайди. Лугатда мавжуд бир неча туркумга мансуб омонимлар ўрганилиб, ҳар бир шакл учун индивидуал-умумий фильтр схемасини ишлаб чиқиши талаб қилинади. Бир туркумга мансуб омонимларни фильтрлаш кейинчалик ечилиши мумкин.

Адабиётлар:

1. Кобрицов Б.П., Ляшевская О.Н., Шеманаева О.Ю. Снятие лексико-семантической омонимии в новостных и газетно-журнальных текстах: поверхностные фильтры и статистическая оценка (Электрон ресурс). [http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/1388/1/IMAT_2005_03.pdf.;](http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/1388/1/IMAT_2005_03.pdf;)

2. Рысаков С.В. Методы борьбы с омонимией.[http://samag.ru/archive/article/3059.](http://samag.ru/archive/article/3059)

3. Абжалова М.А. Ўзбек тилидаги матнларни таҳрир ва таҳлил қилувчи дастурнинг лингвистик модуллари (расмий ва илмий услубдаги матнлар таҳрири дастури учун). Филол. фан. бўйича фалсафа докт. дисс... - Фарғона, 2019. - 164 б.

4. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тили омонимларининг изоҳли лугати. Тошкент: Ўқитувчи, 1984. - 215 б.

5. Jamolxonov N. Hozirgi o'zbek adabiy tili. - Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2013.

**Хамирова Паризод Абдуманат қизи
Самарканд Давлат Чет Тиллар
институти магистранти**

ИНГЛИЗ ТИЛИДА ФЕЪЛНИНГ ҲАРАКАТ ТАРЗИ ИФОДАЛАНИШИ

Аннотация. Мақолада инглиз тилида ҳаракат тарзининг ифодаланиши усуллари ва турлари муҳокама қилинган.

Калит сўзлар: аспектуал, ҳаракат тарзи, семантич, чегараланган/чегараланмаган, тасниф.

Тилнинг асосий ўзаги бу феъл ҳисобланади. Маълум хорижий тилни ўрганишда биринчи эътибор феълларнинг қўлланиши, семантич хусусиятлари эътиборга олинади. Бу эса ўрганилаётган тилнинг мукаммаллашивга асос бўлади. Хусусан, инглиз тили феъл семантикасининг доминант хусусиятларидан бири бу ундаги аспектуал категориядир.

Тилларда феълларнинг лексик-семантич гуруҳларга ажратиш кенг тус олган. Феълларни лексик-семантич таснифлаш уларни кесим вазифасида қўлланилганда ва уларни кесим вазифасидаги семантич маъноларини аниқлашда муҳим ўрин тутади.

Ҳаракат тарзи лексик-грамматик категория сифатида феълларни гуруҳлаш ҳисобланади. Бунда феълнинг бош маъноси формал қўринишга эга бўлиб, сўз ясовчи формантлар орқали амалга оширилади. Ҳаракат тарзи герман тилларида, шунингдек инглиз тилида "actionsart" атамаси билан юритилади. Ҳаракат тарзи гуруҳлари турли тилларда турли гуруҳларни ташкил этади.

В.С.Храковскийнинг фикрича ҳаракат тарзининг бу каби талқини феълнинг семантич синфида мос тушади [2, 5-53]. Рус тилида (махать, стучать) каби мултипликатив феъллари ҳаракат тарзига киритилмайди. Шунингдек, мазкур категория адъектив ва субстантив феълларни, аналитик шаклларни қамраб олмайди.

Аммо инглиз тилида ҳаракат тарзи, яъни actionsart талқини словяан тилларидагидан анча фарқ қиласди. Инглиз тилида ҳаракат тарзи аналитик ҳаклларни ҳам маълум бўлак фелларга нисбатан ҳам қўлланилди. Бунга сабаб, инглиз тили ўз таркибида кўра аналитик шаклларга эга эканлиги билан изоҳланади ва ушбу аналитик шакллар ўзига хос семантич белгиларга эга. Инглиз тилидаги actionsart 3.Вендернинг [4, 217-234] таҳлилига асосланиб тўртта activity, state, achievement ва accomplishment турларига ажратилган ҳолда олиб борилади.

Агарда феълнинг предикат доирасидаги аспектуал семантикаси билан боғлиқ actionsart турлари, албатта бўлак феълларни ҳам эътиборга олганда, турлича қўринишга эга бўлиши мумкин:

1. Инҳоатив ҳаракат тарзи; (давомли ҳаракатнинг бошланиш даражасини кўрсатади) Бошлиғич ҳаракатни ифодаловчи ҳаракат тарзи (мазкур гуруҳга бошлангич фазани англатувчи феъллар ва герундий ёки инфинитивнинг қўлланилиши ёрдамида ҳосил бўладиган маъно, субъектнинг ҳолатини ўзгиришини кўрсатувчи баъзи боғловчи феъллар ва сифат бирикмалари, интенсив ривожланишни англатувчи феълларни киритиш мумкин) бошланиш семантикаси мавжуд феъллар ёрдамида ифодаланади. Масалан; Every evening he took time out from his busy schedule of learning how to run the ranch that would someday be his to write out her curriculum. She began to memorize today's schedule (Jude Deveraux. The Awakening, 7).

2. Интенсив-инҳоатив ҳаракат тарзи; мазкур гуруҳ ҳаракатнинг бошланиши ва

интенсив ривожланишини англатувчи феъл ва феълли бирикмаларни қамраб олади. Ушбу гуруҳга инглиз тилидаги ҳолат ўзгаришини англатувчи баъзи боғловчи феъллари ва сифат бирикмаларида ўз ифодасини топади.

"Here? To Kingman?" J. Harker's face was getting red (Jude Deveraux. The Awakening, 11); She rushed across the room to thrust aside the curtains as if they were her enemy (Jude Deveraux. The Awakening, 5).

3. Делимитатив ҳаракат тарзи; бу гуруҳда ҳаракат давомийлиги маълум вақт доирасида чекланганлиги билан изоҳланади.

He paused a moment (Jude Deveraux. The Awakening, 75); Sam looked at her for a while. She had grown into a beautiful woman, with her hair soft around her face, her beautiful white shoulders exposed under the transparent sleeves of her dress (Jude Deveraux. The Awakening, 110).

4. Дуратив ҳаракат тарзи; ҳодиса, жараён оралиғида давом этаётган ҳаракатни ифодалашга нисбатан қўлланилади.

She read all afternoon, making her way through two of the books on the list, and by dinner time she felt confident she could discuss labor management with Taylor (Jude Deveraux. The Awakening, 13); Hank closed his eyes for a moment and thought of all Taylor was doing to subjugate Amanda, to keep her in line, to deny her her God-given freedoms: the freedom to choose, the freedom to love, to like or dislike, the freedom to laugh or frown or cry (Jude Deveraux. The Awakening, 76).

5. Семелфактив ҳаракат тарзи; ҳаракат квонти, миқдорийлиги, такрорийлиги ёки саналганлигини англатив келади.

Once finished, she sighed in disbelief of herself, then went to the door and silently opened it (Jude Deveraux. The Awakening, 81); Amanda shook her head. This, too, was Dr. Montgomery's fault for disrupting her orderly life (Jude Deveraux. The Awakening, 81); Inside the library, Taylor sat down heavily and was horrified to find that he was shaking (Jude Deveraux. The Awakening, 105).

6. Редупликатив ҳаракат тарзи; бирор ҳаракат ёки ҳодисанинг қайта ривож олишини изоҳлайди. Мазкур гуруҳ одатда re- префекси ёрдамида берилади.

For a moment she paused and thought that if she reacted to Dr. Montgomery (Jude Deveraux. The Awakening, 103).

7. Комплетив ҳаракат тарзи; ҳаракат-ҳодисанинг тугалланиши, якуний тугалланиш нуқтаси мавжуд предикат ва предикатли конструкцияларда юзага келади.

Joe and Hank exchanged looks, and an hour later, about six miles outside another little town, Hank stopped the car and told Barney to get out (Jude Deveraux. The Awakening, 16); He frowned when he finished reading (Jude Deveraux. The Awakening, 18).

8. Хабитуал ҳаракат тарзи [3, 108-141]; ҳаракат, ҳодисаларнинг субъектга хос хусусиятга айланганлигини ифодаловчи бирликларда ўз ифодасини топади.

She used to get angry at her mother, at her father, at her friends at school (Jude Deveraux. The Awakening, 34).

9. Резултатив ҳаракат тарзи; ифодаланган ҳаракат ёки ҳодисанинг натижаси ҳисобланиб, чегараланган хусусиятларнинг перфект шакли ва ҳолат ўзгаришини англатувчи семантикали феълларда ўз ифодасини топишини кузатиш мумкин.

He had taken all that away from her, holding over her head threats of bankruptcy and of withdrawing from a marriage (Jude Deveraux. The Awakening, 76); She removed it to expose an ankle-length slip of flesh-colored chiffon trimmed with wide borders of ecru Chantilly lace (Jude Deveraux. The Awakening, 88).

10. Контьюнатив ҳаракат тарзи; темпорал хусусиятга эга бўлиб, замон маълум вақт жараёнида ҳаракатнинг процесуаллигини англатадиган гуруҳ ҳисобланади.

Масалан; He was standingin a shadow at the foot of the stairs, his pocket watch in his hand, a scowl bringing his dark brows together (Jude Deveraux. The Awakening, 8).

11. Фактатив ҳаракат тарзи; берилган маълумот субъектга аниқ эканлигини билдирадиган предикатларни қамраб олади. Мазкур гуруҳга to know, to have ва бошқа шу қаби феъллар киритилади. Масалан; Taylor was a man who knew exactly what he wanted in life andwent after it. And Amanda knew what Taylor wanted from her, whereasDr. Montgomery seemed to want□(Jude Deveraux. The Awakening, 83); The maid placed Amanda's egg before her, her single piece of dry toastto one side, and Amanda knew she was to start the conversation. Taylorliked to know that she had memorized the schedule he had so laboriouslyprepared (Jude Deveraux. The Awakening, 9); You have everything life has to offer(Jude Deveraux. The Awakening, 75).

12. Фреквантатив ҳаракат тарзи; ҳодиса, жараёнларнинг тез-тез, маълум вақт оралиғида такрорланишини ифодаловчи предикатлар гуруҳи ташкил этади. Масалан; "I guess I'm late again," he said without concern, and walked past theminto the dining room (Jude Deveraux. The Awakening, 34); "I apologize, Miss Caulden, I have been rude to you. It's just that Ihaven't had my days planned for me since I left my mother's house, andI'm afraid I'm too old to start over again (Jude Deveraux. The Awakening, 49).

13. Моментар ҳаракат тарзи; ҳаракат ҳодисанинг лаҳзада содир бўлиши, яъни бутун ҳаракат бир бўлак сифатда содир бўлиши ва якунланиши назарда тутиладиган феъллар ва феълли бирикмалардан иборат. Масалан; She picked up her schedule (Jude Deveraux. The Awakening, 7); Once again, a little shiver of gratitude wentthrough her as she saw the list written in Taylor's own neat, even, smallhandwriting⁷. When Mrs. Gunston appeared in Amanda's room at 12:45 with a tray offood, Amanda was immediately concerned (Jude Deveraux. The Awakening, 13).

14. Ачивмент ҳаракат тарзи [3, 37]; ҳаракатнинг тўла якунланишини қамраб олиш имкони бўлган жараёнларни ўз ичига олади. Мазкур гуруҳ тўлдирувчи вазифасидаги субстантнинг тугалланиши семантикаи юзага келган предикатларни бирлаштиради. Масалан; She ate a tiny piece of potato, hoping her body would ignore the tantalizing aroma of the food before her (Jude Deveraux. The Awakening, 86).

15. Статив ўзгариш ҳаракат тарзи; ҳолатни ўзгаришини ифодаловчи предикатларда ўз аксини топади. Масалан; The sensation was so startling, her eyes flew open. She pushed himaway and sat up, wet hair clinging to the shoulders of his shirt (Jude Deveraux. The Awakening, 91).

Кўпгина ҳолларда темпорал модификация ҳаракат оқимининг вақт кўрсатгичлари ёрдамида аниқланиши билан изоҳланади. Айниқса моментар, дуратив, делимитатив турларидаги темпорал кўрсатгичлар мазкур гуруҳларнинг асосий кўрсатгичлари ҳисобланади. Мазкур темпорал кўрсатгичлари бир тараффлама ҳаракатнинг бир бутун, яъни маълум вақт доираасида амалга оширилиб ўз чегарасига етганлигини кўрсатса, бошқа тараффлама ҳаракат оқимининг давомийлигини ифодалайди. Келтирилган ҳаракат тарзи турларининг темпорал модификаторларга боғлиқлиги феълларнинг акционал семантикасининг [1, 14-21] аниқ тури мавжуд бўлмаган ҳолларда қузатилади.

Маълумки, инглиз тилидаги гап структурасидаги тил бирликларини синтактик тармоғини бирлаштирувчи марказ кесим ҳисобланиб, ҳаракатнинг хусусиятини аниқлаб келади. Шунинг учун ҳам ҳаракат хусусиятлари семантик жиҳатдан аспектуал характерга эга, ҳамда турли ҳаракат тарзларини қамраб олади. Мазкур предикатларнинг ҳаракат тарзи аспектуал семантикани тўлдирувчи қўшимча белги сифатида қаралади.

Адабиётлар :

1. Апресян Ю.Д.Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира // Семиотика и информатика, 1986. Вып. 28. -С. 5 - 33.
2. Харковский В.С. Семантические типы множества ситуаций и их естественная классификация// Типология итеративных конструкций. Л., 1989. -С. 5-53.
3. Verkuyl, H. J. A Young Person's Guide to the Theory of Tense and Aspect, 2001. -P.15-43, 55-75.
4. Vendler L. Verbs and times // Der englische Aspekt./Ed. By A.Schopf. -Darmstadt, 1974. -P. 217-234.

Ibragimov Nuriddin Talibovich
Senior lecturer, Uzbek State World Languages University
E-mail: Khaetkhon.makhamadinovna@mail.ru

PECULIARITIES OF ASSESSMENT IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS

Abstract: The assessment reveals what the learner knows and does not understand, which training material is well absorbed, which is not yet sufficiently absorbed or not mastered at all. This is the basis for organizing and managing the learner's cognitive activity. The educator critically evaluates the pros and cons of their work. Assessment results are also important for reviewing and evaluating materials in the curriculum from the learner's ability to learn. This article deals with the issues based on assessing students' knowledge.

Key words: creative preparation, result of the evaluation, cognitive activity, assessment, skills, measure.

As a result of the evaluation it becomes clear which concepts and principles are difficult to understand and which ones can be easily implemented. This provides the basis for the learner's creative preparation for the lesson and conducting the training.

One of the important structural elements of each lesson and the entire learning process as a whole is a test of students' knowledge and skills. It is always in the close attention of the teacher. A good teacher will not expose new material until he is convinced of the full understanding and assimilation by all students of just completed. For a student, the testing his knowledge and skills is often a source of deep emotions - he feels satisfaction with his work, feels pride, receiving high marks, or, conversely, loses faith in his strength, and sometimes interest in learning. Without examining the student, the learner is not able to deeply, comprehensively and accurately evaluate his knowledge. As a result of the assessment, students will be able to identify, understand, remember, understand, apply, analyze and critically evaluate their knowledge.

Sometimes, in the evaluation process, the learner gains additional knowledge, skills and abilities. Understands the essence of concepts that are not mastered in the learning process. Therefore, evaluation can also be considered a continuation of the learning process.

The assessment shows the strengths and weaknesses of not only the learner but also of the educator, as well as the disadvantages of the learning process. Training tools, plans, and learning processes are also evaluated.

Criteria of evaluation. The results of any evaluation should be compared, measured. Comparisons can be made based on criteria developed before or after the evaluation. Evaluation criteria are an indicator of how well the learning objectives have been achieved. These indicators can be expressed by numbers ("excellent", "good", "satisfactory", etc.) in numbers ("five", "four", "three", etc.). In other words, the evaluation criteria are a description of the grade point that fits the learner's level of achievement.

Principles of evaluation. Testing and evaluation of knowledge must meet certain didactic requirements. Inspection and control must be systematic and continuous. Failure to comply with this requirement will lead to poor student attitudes toward learning and a negative impact on knowledge quality.

Knowledge evaluation is of an individual nature. Each student should know which knowledge, skills and abilities are being evaluated. The state of readiness to respond to the educator's questions and tasks is only when knowledge testing and evaluation have

become an integral part of the learning process.

The knowledge, skills and abilities of the learner are reviewed and assessed from the standpoint of implementation of the state curriculum.

The following five basic principles are the foundation of the evaluation system:

- * motivation for learning objectives;
- * authenticity;
- * fairness;
- * reliability;
- * convenience.

When designing any evaluation system, the evaluation tasks are required to be within the context of the given learning content. When designing an assessment, you should always consider the following two questions:

1. Authenticity. Assessment assignments or tests that are intended only for learning outcomes are valid. It should focus on the outcomes in the field of knowledge and skills that need to be evaluated.

The learner should be provided with valid and reliable information on the progress made. It is necessary to use methods that allow the learner to measure the acquired knowledge, skills and abilities as well as personal qualities.

The assessment system should be aligned with the learning objectives, as well as the students' prior knowledge of the conditions and objectives of the assessment. Students should be given assignments of the same complexity and scope.

2. Reliability. Various methods can be used to evaluate results. However, the key to choosing these methods is reliability. For the method to be reliable, evaluation must be based on reliable and accurate information. This includes how reliable the task or test is to control learning objectives.

First of all, the result should be clear to others. Each result should be written in a simple and understandable language, indicating what the student should be able to do - even a person unfamiliar with this area of knowledge and skills should understand what is required of the students.

References:

1. Afanasyeva M.P., Keyman I.S., Sevruk A.I. (1999) Quality management in an educational institution // Standards and monitoring in education. No.1. P.35-38.
2. Borovkova T. I., Morev I. A. (2007) Monitoring the development of the education system. Part 1. Theoretical aspects: Textbook. - Vladivostok: Publishing House of the Far Eastern University. - 150 p.
3. Kachalov V.A. (2001) ISO 9000 standards and quality management problems in universities (notes of the Quality Manager) // V.A. Kachalov. M: Publishing House. P.128.

Abdumurodova Maxfuza

Samarqand davlat chet tillar instituti magistranti

E-mail: abdumurodovam@gmail.com

XORIJIY TILDA OG'ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARING ROLI

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tilini o'rganishda kommunikativ ko'nikmani, ya'ni og'zaki nutqni qay tarzda rivojlanirish usullari bayon etilgan. Bunda innovatsion texnologiyalarning roli va samaradorligi qayd etilgan. Og'zaki nutqni rivojlanirishda o'yinli texnologiyalarning va muammoli vaziyat usullarining qo'llanilishi keltirilgan.

Kalit so'zlar: chet tili o'rganish ko'nikmalar, kommunikativ kompetensiya, og'zaki nutq, zamonaviy metodlar, muammoli vaziyat, o'qituvchining roli, o'quv materiali talablari, og'zaki nutqning o'yinli texnologiyalari.

Bilamizki, ilm-fan taraqqiyoti insoniyatning ijtimoiy taraqqiyot rivojini tashkil etadi. Bunga erishishda xorijiy tillarning o'rni kattadir. Hech kimga sir emaski xorijiy tillarni bilish boshqa madaniyat vakillari bilan hamkorlikda muloqot qilish va ma'lumot almashinish vositasi hisoblanadi. Bunga asosan chet tili fani sohasi sifatida shaxsning bunyodkorlik va mantiqiy sifatlari rivojlanishi vazifasini bajaradi, chet tilini muloqot darajasida bilish xorijiy mutaxassislar o'rtasida ishchan muloqot o'rnatish imkonini beradi. Til bilish cheklovlarining oldini olish, ishga joylashish imkoniyatlari va chet davatlarda ta'lim olish, ta'lim almashinish, malaka oshirish imkonini yaratadi.

Bugungi kunda dunyo bo'ylab xorijiy tillarni o'qitishda, xususan fransuz tili darslarida til ko'nikmalar integratsiyasidan unumli foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu tufayli ayni vaqtda amalda bo'lgan fransuz tili ko'nikmalarini (tinglab, ko'rib tushunish, o'qib tushunish, yozish va gapirish ko'nikmalarini) birlashtirgan holda o'qitishning usul va uslublariga nazar tashlab undagi afzalliklar, amalda qo'llashimiz mumkin bo'lgan ayrim o'zgartirishlar va yo'nalishlar haqida to'xtalamiz. O'qituvchi og'zaki nutqni oshirishda talabalarning bilim orttirish faoliyatini shunday tashkil etishi lozimki, talabalar dalillarini tizimli tahlil etish asoosida intellectual qiyinchiliklarni mustaqil hal eta olsin, xulosa chiqarish va umumlashtirishni bajarsin, qonuniyatlarni ifodalasin, olgan bilimlarini yangi vaziyatda qo'llay olsin. Bunday og'zaki nutqni oshirishda talabalarda bilimlarni mustaqil olish, farazlarni oldinga surishva ularni isbotlash yo'li bilan aqliy faoliyatning yangi usullarini toppish, bilimlarni qo'llash, ko'nikmalarni yaratish, diqqat va tasavvurni rivojlanirish qobiliyatları shakllantiriladi.

Hozirgi zamonaviy metodlar orasida eng ilg'or va samaralisi aynan shu kommunikativ metod bo'lib, u boshqa metodlarni rad etmaydi, balki ularning hamkorligiga asoslanadi, ularning barcha ilg'or va foydali jihatlarini umumlashtirib, ularni chet tilida muloqot olib borishga yo'natiradi.

Umumiy holda, bularning barchasi bilim orttirish faoliyatini rivojlanirishga ko'maklashadi. Og'zaki nutqni oshirish texnologiyasining asosiy vazifasi - talabalarning bilimlar tizimini va aqliy faoliyat usullarini samarali o'zlashtirishlariga yordam berish, olgan bilimlarini yangi vaziyatlarda ijodiy qo'llay olish, o'quv muammolarini yechish ko'nikmalarini hosil qilish, mustaqil bilim orttirish qobiliyatlarini o'rgatishdan iborat. Muammoli og'zaki nutqni oshirishda muammoning murakkabligiga talabalarning bilim va mahoratlari darajasi, vaziyat va yechimlarni izlash ko'nikmalari, didaktik zarurligiga qarab o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro harakatlar uch darajada bo'ladi:

- Birinchi daraja - o'qituvchining o'zi muammoni qo'yadi, uni ifodalaydi va talabalarni muammoli vaziyatni yechish yo'llarini mustaqil izlashga qaratadi;

- Ikkinch daraja - o'qituvchi muammoli vaziyatni faqat yaratadi, talabalar esa muammoni mustaqil ravishda ifodalaydi va uni hal etadi;
- Uchinch daraja - o'qituvchi talabalarni muammoli vaziyatga faqat keltiradi, ularni mustaqil izlash, qidirish faoliyatiga yo'naltiradi, bu faoliyatga rahbarlik qiladi va natijalarni baholaydi, talabalar esa muammoni mustaqil ravishda anglab tushunib oladi, uni ifodalaydi va yechish yo'llarini qidiradi.

O'quv muammolarini qo'yish jarayonini yengillashtirish uchun quyidagi qoidalarga amal qilish zarur:

" Muammoni yechish yo'li bilan o'zlashtiriladigan yangi bilimlar bilan bevosita bog'liq bo'lgan, ilgari o'zlashtirilgan bilimlarni yuzaga chiqarmasdan turib, muammoni qo'yish mumkin emas;

" Muammoli topshiriqlarni tashkil etishda avval talabalrning sabab-oqibat o'rtasidaligi bog'lanishlarni aniqlash usullarini bilishlariga ishonch hosil qilish kerak;

" O'qituvchi talabalar darajasiga mos va ular tushuna oladigan muammolarni qo'yishi kerak;

" Muammoni samarali yechish uchun uni to'g'ri ifodalay olish lozim.

Bu qoidalarni bajarish o'quv materiali mazmunining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Bu qoidalarni o'quv materialining tarkibi va mantiqiy tuzilishiga qator talablarni qo'yadi. O'quv materialida quyidagilar bo'lishi lozim:

1. Yangilik elementlari - yangi tushunchalar, belgilari, hosalar, bog'lanishlar, harakat, ish usullari va boshqalar;

2. Ma'lum va yangi bilimlar o'rtasida qarama-qarshiliklar - biri boshqasini inkor qiladigan, ziddiyatlu faktlar, savollar;

3. O'quv materiali pedagogic nazariyaga mos holda mantiqiy adekvat bayon etilgan bo'lishi lozim.

Muammoli og'zaki nutqni oshirish texnologiyasi ta'lim jarayonini amalga oshirishda universal vosita hisoblanadi. Bu texnologiya talabalar vaziyatlari masalani izlash faoliyatiga, muammoni ifodalash, va yechishga tayyorlangandagina samarali bo'ladi. O'qituvchi biror og'zaki nutqni oshirish texnologiyasini yoki ularning birikmasini tanlar ekan, darsning maqsadi, o'quv materialining mazmun, auditoriya xarakteri va uning tayyorlik darajasiga asoslanishi lozim.

Og'zaki nutqning o'yinli texnologiyalari - bular talabalrning o'qishini faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi texnologiyalardir. Bu texnologiyalar asosida o'qish maqsadi va unga mos pedagogic natija aniq qo'yilgan, talabalrning o'qish faoliyatini rag'batlantiruvchi o'yinli usullar va vaziyatlarni o'z ichiga olgan pedagogic o'yin yotadi. Avvallari xorijiy tilni o'qitishning natijasi undagi turli xil qoidalarni yodlash, o'rganilayotgan tilning nazariy jihatlarini mukammal bilish, bir so'z bilan aytganda, matematika, fizika va kimyo singari tabiiy fanlarga o'xshab ma'lum bir formula va qonun-qoidalarga asoslangan holda tadbiq qila olish qobiliyati bilan belgilanar edi. Ammo hozirgi kunda xorijiy tilni o'qitishda har qanday "formula" larga asoslanishdan yuqori pog'onaga ko'tarilib, uni o'rgatishdan asosiy maqsad muloqotga kirisha olish qobiliyati (la comp?tence communicative) ni shqkllqntirish hisoblanadi. Chunki tilning imkoniyatlari cheksiz, uni tinglovchilarga yetkazishusullari son-sanoqsiz, uni ma'lum bir qoli pgasolish so'zlovchining imkoniyatlarini chegaralash bilan barobar.

Adabiyotlar:

1. Абдуллаев Ю. Н., Бушуй А. М. Коммуникативная методика обучения иностранным языкам и зарубежный педагогический опыт. - Самарканд, 2001.
2. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению зна иностранным языке. - М: Просвещение, 1988.
3. ZiyomhammadovB., AbdullayevaSh. Ilg'orpedagogiktexnologiya : nazariyavaamaliyot. - Toshkent, 2002.

Ahmadjonov Tursunpo'lat
Namangan Davlat Universiteti magistranti

"BOBURNOMA"NING JAHON TAMADDUNIGA KIRIB BORISHIDA TARJIMANING O'RNI

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'rta asr Sharq madaniyati, adabiyoti va she'riyatida o'ziga xos o'rin egallagan adib, shoir va olim bo'lishi bilan birga yirik davlat arbobi va sarkarda vatandoshimiz Z.M.Bobur hayoti va uning adabiy boy merosi haqida so'z yuritiladi. Shu bilan birga uning shoh asari bo'lmish "Boburnoma" ning jahon adabiy merosiga qo'shgan hissasi ham o'rganilgan va tahlil etilgan.

Vatandoshimiz Zahiriddin Muhammad Bobur - yirik davlat arbobi, ulkan bir sulolaning asoschisi, iste'dodli, tengi yo'q sarkarda, tarixchi, ruhshunos, adolatli hukmdor, noziktab shoir, tarjimon, etnograf va geograf olim va ko'p mamlakatlar bilan iqtisodiy-siyosiy aloqa o'rnatishga harakat qilgan, yaxshigina tadbirkor, diplomat edi. Z.M.Bobur O'rta asr Sharq madaniyati, adabiyoti va she'riyatida o'ziga xos o'rin egallagan adib, shoir va olim bo'lishi bilan birga yirik davlat arbobi va sarkarda ham edi.

"Uzoq tarixiy jarayon davomida xalqimiz dunyoga ko'plab ajoyib ilm-fan, san'at va adabiyot namoyandalarini yetkazib bergen. Buyuk ajdodlarimiz yaratgan ilmiy, badiiy, qomusiy asarlar necha ming yillardan buyon turli xalqlar tomonidan mutolaa qilinmoqda, avaylab, e'zozlanib asrlardan asrlarga o'tib kelmoqda, o'nlab tillarga tarjima etilib, iste'dodli kotiblar tomonidan ko'chirilib, mohir musavvirlar, naqshlarning mo'yqalami bilan ziynatlanib, insoniyat tafakkurini boyitmoqda, odamlarga ma'naviy zavq-shavq bag'ishlamoqda" (3).

Charxning ne-ne jabru balolarini tortgan, "ahli jahondin yaxshilik"ni kam ko'rgan, "shahanshoh shoir"imiz barakali ijod qildi va o'zidan katta boy ilmiy adabiy meros goldirdi.

Uning qalamiga ansub "Boburnoma", "Aruz risolasi", "Boburiy xati", "Mubayyin", "Voldiyya risolasi" (tarjima), "Musiqqa ilmi", "Harb ishi" kabi bir qator ilmiy va badiiy barkamol asarlari jahon adabiyoti, madaniyati va san'atini rivojlantirishda beqiyos hissa bo'lib qo'shildi.

Hech shubhasiz, ular ichida eng sarasi, dunyo ahlini lol qoldirgan, buyuk "Boburnoma"dir.

"Boburnoma" Afg'onistondan Olmoniyagacha, Turkiyadan Fransiyagacha, Italiyadan Ispaniyagacha, Hindistondan Buyuk Britaniyagacha, qadim Turkistondan Rossiyagacha, Pokistondan Xitoygacha, O'zbekistondan Yaponiyagacha, dunyoning 30 dan ortiq mamlakatiga tashrif buyurgan, turli tillarga to'liq va parchalar holida tarjima qilinib, qayta-qayta nashr etilgan besh asrlik noyob adabiy-tarixiy yodgorlikdir.

Professor G'aybulla-as-Salom ta'biri bilan aytganda "dunyoda hech bir fotihu jahongir tillarda bunchalik doston bo'lgan emas" (5).

Evropa va Sharq olimlarining uzviy ravishda e'tiborini qozonib kelayotgan "Boburnoma" XV asrning ikkinchi yarmidayoq forschaga o'girilgan bo'lsa, XIX asrga kelib uning ingлиз, nemis va fransuz tillariga tarjima qilinishi yevropa olimlarini junbushga keltirdi. G'arbiy Yevropada Bobur ishlariga u yoki bu tarzda murojaat etmagan yirik sharqshunos juda ham kam qoldi.

Inglizlar bu manbani uzoq yillar davomida kuzatdilar, lug'atlar tuzdilar va katta muhabbat bilan o'rgandilar. Chunonchi, Jon Leyden 1804-1805-yillarda "Boburnoma" qo'lyozmalarini bevosita turkiy asliyatdan o'rganishga kirishdi.

Jon Leyden boshlagan ishni uning vafotidan so'ng u bilan bir vaqtida asarni forschalashni boshladi.

tarjimasidan o`girishga kirishgan Vilyam Erskin poyoniga yetkazib, tarjimani 1826 yilda chop ettirdi. Bu tarjima 1921yil Dublin universitetida arab, fors tillari va Xindiston tarixi bo`yicha professor janob Lyukas King tomonidan taxlil va talqin qilinib, "Memoirs of Zehir-ed-din Muhammed Babur" (Zahiriddin Muhammad Bobur esdaliklari) nomi bilan yana chop ettirildi (2).

Ikkinchisi tarjima esa Anetta Susanna Beverij (Annette Susannah Beveridge) xonim qalamiga mansub. U o`z umr yo`ldoshi, ulkan sharqshunos olim Xenri Beverij (Henry Beveridge) ko`magida 1899-yildan manbalarni o`rganishga kirishib, 1905 yildan tarjimani chop ettira boshlagan va 1922-yilda yahlit holda bosmadan chiqargan.

Uchinchisi tarjima esa AQSh Xarvard universitetining professori Viler Tekston (Wheeler M. Thackston) nomi bilan bog`liq bo`lib, u 1996yilda AQSHda, Oksford universiteta nashriyotida chop etilgan.

Ko`rinadiki, sal kam ikki asr davomida inglizzabon ilm-fan arboblari "Boburnoma"ni, "Boburnoma" esa Buyuk Britaniya bilan AQSH va dunyodagi ingliz tilida so`zlashuvchi boshqa ko`plab mamlakatlarni kashf etmoqda. Shunga qaramasdan, "Boburnoma" tarjimachiligidagi xanuz kemtiqlar, nuqsonlarning takrorlanishi uchrab turibdi. Tarjimaning mukammal bo`lishi "Boburnoma" faqat ilmiy, lug`aviy-istiholiy, badiiy tomondangina emas, balki endilikda asarning o`z tabiatidan kelib chiqqan holda tarixiy, etnografik, tilshunoslik va adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan tortib, ushbu memuar tarjimasida muallifning ruhiy kechinmalari qay darajada berilganiga qadar chuqur tadqiq qilishni taqozo etadi.

Bugungi o`zbek tarjimashunoslari oldida turgan katta vazifalardan biri asarning turli tillardagi tarjimalarini qiyosiy-ti plogik va lingvistik nuqtai nazardan tahlil etishdir. Bu ishlar "Boburnoma"ning jahon ilm ahli tomonidan chuqur o`rganish sirlarini ochib berish bilan asarning badiiyati va lirik mahobatini xorijiy tillarda qanchalik aks etganini ilmiy tahlil etish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

- 1. "Boburnoma", Zahiriddin Muhammad Bobur, "Sharq" nashriyoti-matbaa aktsiyadorlik kompaniyasi bosh tahriri, Toshkent, 2002 yil**
- 2. Humphrey Milford Oxford University press. 1921 Baburname, Memories of Babur. Junpura, New Delpi. Baburname, Prince and Empieror. New York. Oxford.**
- 3. Jahongashta "Boburnoma", G'aybulloh as-Salom, Ne`matulloh Otajonov, Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, Toshkent, 1996 yil**
- 4. Salomov G. Tarjima nazariyasi asoslari -Toshkent: O`qituvchi, 1983. -B. 232.**
- 5. Salomov G. N. Otajonov. Biz bilgan va bilmagan Bobur. O`zbekiston ovozi gazetasi, 1997 yil 13 fevral**
- 6. www.ziyonet.uz**

Islombekova Zuxra Imamalievna
Toshkent davlat pedagogika universiteti katta o'qituvchisi
islambekova.z@tdpu.uz

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR TALAFFUZINI SHAKLLANTIRISH METODLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar talaffuzini shakllantirish, tovushlar ustida ishlashtirishga doir metodlar yoritilgan.

Shuningdek, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ixtisoslashtirilgan mакtab-internatlarda talaffuzni shakllantirish, uning sifat va samaradorligini oshirishga doir yondoshuvlar aks ettirilgan.

Tayanch iboralar: nutqiy material, talaffuz, ta'lim metodlari, maxsus usul va vositalar, korreksiya, shakllantirish, eshituv-ko'rav, daktiil nutqi.

Jahonda jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash va ijtimoiylashtirish masalasi ilmiy jamoatchilik tomonidan keng tadqiq etib kelinmoqda.

Shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning talaffuzini shakllantirish o'ta muhim masalalardan hisoblanadi.

Ma'lumki, eshitish analizatorining buzilishi (birlamchi nuqson) nutqning rivojlanishiga (ikkilamchi nuqson) va ushbu nuqsonlar bilan bog'liq bo'lgan boshqa funksiyalarning (ko'rish qobiliyati, fikrlash, diqqat, xotira) buzilishiga yoki o'ziga xos tarzda rivojlanishiga olib keladi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ixtisoslashtirilgan mакtab-internatlardagi ta'lim va tarbiya tizimi ko'p jihatdan bu tofidagi shaxslarning ijtimoiy moslashuv darajasini belgilaydi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni talaffuzga o'rgatishning yana bir muhim vazifasi - og'zaki nutqini muloqot quroli sifatida rivojlantirish uning aniq va raxonligiga erishishdan iborat. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ixtisoslashtirilgan mакtab-internatlar va maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarida qabul qilingan analitik-sintetik metodning xususiyati uning konsentrik xarakterga ega ekanligidir.

Bunday yondashuv muloqot uchun kerakli bo'lgan nutqiy materialni tez o'zlashtirish imkonini beradi. Pedagog tomonidan so'zlarni sinxrom daktillash va og'zaki gapirish, o'quvchilarni og'zaki - daktiil so'zlashishga undash, diqqatini nutq harakatlariga, nutqning tempiga, uni eshitish yordamida qabul qilishga yordam beradi, ovoz kuchaytirgich apparatlaridan foydalanish bolalarning artikullyatsion apparatini faollashtiradi. [5]

Kar va zaif eshituvchilar jamiyatning ijtimoiy-maishiy va ijtimoiy faoliyatiga to'laqonli kirish uchun og'zaki nutqni o'zlashtirishlari lozim.

Kar va zaif eshituvchi bolalarning eshituv idrokini rivojlantirishda asosiy vazifalar quyidagilardan iboratdir:

- ularning eshitish qoldig'ini rivojlantirish;
- shu asosda yangi eshituv-ko'rav negizini og'zaki nutqida sifatli idrok etish;
- tovushlar haqidagi tushunchalarini boyitish, tashqi sharoitdagi tovushlarni anglashni o'rgatish.

Mana shularni e'tiborga olgan holda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning talaffuzini shakllantirish ishlari amalga oshirilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Maxsus pedagogik adabiyotlarda kar va zaif eshituvchi bolalarning talaffuzini shakllantirishga doir bir qator yondashuvlarni ko'rishimiz mumkin.

Xususan, F.F.Rau, N.F.Slezina, N.D.Shamatko, E.I.Leongard va boshqalar tadqiqodlarida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning talaffuzni rivojlantirish qonuniyatlariga asoslanib, ularning talaffuzini shakllantirish usullarini keltirib o'tgan. [1], [4], [6], [3].

Shuningdek, I.A.Denisova boshlang'ich mакtab yoshidagi eshitish qobiliyatini yo'qotgan o'quvchilar talaffuzini shakllantirishda differential yondashuvga asoslanib, korreksion yordam modelini joriy etish samarali ekanligini ta'kidlaydi. [2]

Bizning fikrimizcha, zamonaviy maktab hamda maktabgacha ta'lif muassasalarida kar va zaif eshituvchi bolalar talaffuzini shakllantirishda daktil nutqi bilan birga olib borilishi zarur.

Bunday yondashuv muloqot uchun kerakli bo'lgan nutqiy materialni tez o'zlashtirish imkonini beradi. Pedagog tomonidan so'zlarni sinxrom daktillash va og'zaki gapirish, o'quvchilarни og'zaki-daktil so'zlashishga undash, diqqatini nutq harakatlariga, nutqning jarangiga, uni eshitish yordamida qabul qilishga yordam berasa, ovoz kuchaytiruvchi apparatlaridan foydalanish esa bolalarning nutqini faollashtiradi.

Maktab yoshidagi (tayyorlov sinflarida) o'quvchilar 17 asosiy fonemalarni aniq talaffuz etishi lozim. Asosiy tovushlarga A, O, U, E, I unlilari va P, T, K, F, S, Sh, X, V, M, N, L, R undoshlari kiradi.

Mazkur asosiy tovushlar atikulyatsion jihatdan bir-biridan farq qiladi va boshqa tovushlarni o'zlashtirishga nisbatan bu tovushlarni o'zlashtirish ancha yengil hisoblanadi. Tovushlar munosabati bo'yicha asosiy tovushlarga kirmagan tovushlar asosiy tovushlarga mos ravishda so'zlarda vaqtinchalik boshqa tovushlarga almashinadi.

Asosiy fonemalar	A	O	U	E	I	P	T	K	F	S	Sh	X	V	M	N	L	R
Almashtiriladigan fonemalar		O'			Y	B	D	Q G G'		Z Ch	J	H					

Ushbu korreksion-pedagogik mashg'ulotlar dars va darsdan tashqari paytlarda ikki yo'nalishda olib boriladi:

birinchisi - o'quvchilarning eshitish qobiliyatini rivojlanitirish bo'yicha individual mashg'ulotlar va barcha darslarda doimo ovoz kuchaytiruvchi apparatlardan foydalaniladi. O'quvchilar o'qituvchining ularga qarata aytgan nutqini eshitib ko'rish orqali materialning alohida qismini faqatgina eshitish orqali qabul qiladilar. Og'zaki nutqni qabul qilish imkoniyati o'quvchiga u yoki bu ma'noda taqlid qilishga ruhsat beradi;

ikkinchi asosiy yo'nalishi - talaffuzga o'rgatishning maxsus to'g'ri yo'naltirilgan ta'limi. Ushbu ta'lif individual va frontal mashg'ulotlar shaklida olib boriladi. Bu mashg'ulotlar mazmuni, talaffuz malakalarini shakllantirish vazifalari bilan belgilanadi.

Frontal shakliga talaffuzga o'rgatish darsi va fonematik mashqlar kiradi.

Individual shakliga - talaffuzga o'rgatish bo'yicha maxsus individual mashg'ulotlar, eshitish qobiliyatidan foydalanish va uni rivojlantirish mashg'ulotlari kiradi.

Bularning barchasi eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning labdan o'qish malakasini shakllantirishning to'g'ri yo'naltirilgan va tizimli ishni olib borish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Labdan o'qishga o'rgatishning asosiy vazifasi bolalarda atrofdagilar bilan muloqat jarayonida og'zaki nutqni eshituv-ko'rvu qobiliyatini rivojlantirishdan iborat.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning talaffuzga o'rgatish asosiy vazifasi - og'zaki nutqni muloqot quroli sifatida rivojlantirish uning aniq va ravonligiga erishishdan iborat.

Shu kabi vazifalarning bajarilishi eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilardagi ikkilamchi

bo'lgan nutqiy nuqsonni bartar etuvchi korreksion ish mazmunini takomillashtiradi, samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanaligan adabiyotlar ro'yxati

1. Пай Ф.Ф., Слезина Н.Ф. Методика обучения произношению в школе глухих. М., 1975. - 325с.
2. Денисова И.А. / Дифференцированный подход в формировании произносительной стороны речи учащихся с нарушениями слуха младшего школьного возраста / Автореф. канд. пед. наук. Санкт-Петербург. 2012. -25 с.
3. Леонгард Э.И. Реальность и перспективы жизни детей с нарушенным слухом. // сб. Средства и методы реабилитации детей с особенностями развития и инвалидностью. //Институт педагогических инноваций РАО, Москва 1998. с. 24.
4. Слезина Н.Ф. Формирование произношения у глухих школьников. -М., 1984.- 325с.
5. Сурдопедагогика. / Под ред. Никитиной М.М - М.: "Повещение" 1989.
6. Шматко Н.Д. Преемственность в системе работы над произношением детей с нарушениями слуха в дошкольных и школьных учреждениях // Дефектология, 1999. № 5. - С. 44-51

Sharipova Sarvinoz Sayfiddin qizi
Master student of Samarkand State
Institute of Foreign Languages.
E-mail: shsara2323@gmail.com

DISTANT COACHING AS AN INNOVATIVE MEANS OF TEACHING ENGLISH

Annotation. Coaching has become one of the main aspects in language teaching. As the digital technology reached its peak, online language coaching has been put into practice. This article briefly discusses the differences of using the coaching in both traditional and online language classes. Moreover, the article deals with both the positive sights and the drawbacks of using distant language coaching.

Key words: distant coaching, innovative tools, traditional teaching, face-to-face interaction, moodle.

It is obvious that coaching technology has been used in teaching foreign languages as well as other various spheres in order to derive more effective results. Coaching, as a means of teaching English language, lies in cooperation of both two participants of the lesson including the teacher, as a language coach and the learner. If the teacher acts as a mentor in a language classroom, yet he imposes the learner to accept his own ideas about learning English, in this case, he is not a language partner anymore. Effective coaches listen actively, strive to continue to improve their observation and record-keeping skills, and develop ways to measure the quality of their coaching [2]. The main aims of using coaching technology in a language classroom are the followings:

- expanding inner potential of the student;
- developing personality through delegating responsibility;
- increasing high level of responsibility and perception in each learner;

Language coaching is now available in different forms, such as traditional coaching or online, in other words, virtual coaching. There are both positive and negative sides of using these two types of coaching in teaching English. Initially, it would be better to mention about the benefits and drawbacks of traditional language coaching. Traditional language coaching involves a coach, a certain physical facility and a group of students that gather at this place during specific time. Thus, it means that the language coach and the learner should be physically available during the lesson. In traditional coaching there is, normally, face-to-face interaction during the language classroom. Furthermore, traditional coaching urges the coach to be more to be more active and diligent as the coach has to work with a number of learners at the same time. Additionally, during the traditional lessons assignments and usually tests tend to be paper-based.

In terms of the virtual coaching, it can be said that it does not require a certain place or time for both language tutor and the students. From this statement, we can easily infer that distant coaching is more flexible as it only requires good internet connection and any type of the digital gadgets. Additionally, online tutor has the opportunity of working with the whole group or separately with certain learners which means that the language learning process can be scheduled taking into consideration each student's state and time. For instance, if the half of the group are busy at a certain time, they have a chance of deferring their lesson for another day.

As it is mentioned, while teaching process the teacher who is using coaching technology in a language classroom can be called as a language couch. In order to achieve high results from couching technology, the teacher should have the following responsibilities:

- supporting the learners to reveal their attitude as language learners, in other words, making them notice their own potential;
- helping each student to find out, understand what he intends to reach, and discover his primary goals as a language learner;

- encouraging self-development of the student and making him be more responsible.

It should be mentioned that online language coaching is usually held with the implementation of special platforms that are used teaching. Online teaching tools like Moodle, Google classroom, Zoom are the main platforms which are currently used by both language teachers and learners across the globe. In Uzbekistan, among the above mentioned platforms, Moodle is widely used by high educational establishments. Samarkand State Institute of Foreign Languages can be one of the bright examples of the Universities that use Moodle platform as a means of teaching languages. The way that the students are taught in Moodle is has the elements of distant coaching as the educators mostly give instructions to their students and the students mostly work independently on his languages aptitudes.

As it is obviously known, the main pros of an online coaching is that both the coach and the students do not waste their time by commuting to a certain place as they can use their remote digital gadgets everywhere. The researches show that learners who have distant coaching lessons control themselves more than the learners who normally take traditional courses. In distant learning, students are more in charge of their study and results which makes them be more self-disciplined.

On the other hand, distant learning also has some negative sides. Mainly, the implementation of the gadgets occasionally create some problems. Because not all of the learners have the opportunity of using up-to-date devices. For instance, students who live in suburban areas may face some difficulties due to the bad internet connection. In order to reach high goals and making teaching process more effective the following tasks should be carried out by the authority and the teachers:

-implementing diagnostic techniques and monitoring educational process that allow to predict changes in teaching process;

- using innovative programs and technologies which allow to measure and predict the development of students' communicative skills;

- mastering the usage of innovative methods and technologies that are crucial to teach English online.

To sum up, the advantages of the implementing virtual coaching in teaching English can not be fully ignored due to the reason that some exam results have shown the distant learner can get better knowledge and develop their communicative skills faster than the students who are taught traditionally. That is the reason why most of the top universities are offering more online language courses.

In Proceedings of the Distance Education Conference, Portland, Oregon. Gunawardena, C.N. & McIsaac, M.S. (2004). Distance Education. In D.H. Jonassen (Ed.), Handbook of research for educational communications and technology (2nd edn), Mahwah, NJ: LEA In Proceedings of the Distance Education Conference, Portland, Oregon. Gunawardena, C.N. & McIsaac, M.S. (2004). Distance Education. In D.H. Jonassen (Ed.), Handbook of research for educational communications and technology (2nd edn), Mahwah, NJ: LEA In Proceedings of the Distance Education Conference, Portland, Oregon. Gunawardena, C.N. & McIsaac, M.S. (2004). Distance Education. In D.H. Jonassen (Ed.), Handbook of research for educational communications and technology (2nd edn), Mahwah, NJ: LEA In Proceedings of the Distance Education Conference, Portland, Oregon. Gunawardena, C.N. & McIsaac, M.S. (2004). Distance Education. In D.H. Jonassen (Ed.), Handbook of research for educational communications and technology (2nd edn), Mahwah, NJ: LEA In Proceedings of the Distance Education Conference, Portland, Oregon. Gunawardena, C.N. & McIsaac, M.S. (2004). Distance Education. In D.H. Jonassen (Ed.), Handbook of research for educational communications and technology (2nd edn), Mahwah, NJ: LEA In Proceedings of the Distance Education Conference, Portland, Oregon.

Conference, Portland, Oregon. Gunawardena, C.N. & McIsaac, M.S. (2004). Distance Education. In D.H. Jonassen (Ed.), Handbook of research for educational communications and technology (2nd edn), Mahwah, NJ: LEA

Reference:

- 1. B. Gottesman, Peer Coaching for Educators, Lanham, Maryland and London, The Scarecrow Press, 2000.**
- 2. Sherris, Coaching Language Teachers, CAL digest, Center For Applied Linguistics, 2010, (p. 2).**
- 3. N. N. Nikulina, S. V. Berezina, I. I. Ushakov, Essense and Role of Couching in Education, Education. Science. Science cadre, Uniti-dana, 2019, (p. 168).**
- 4. J. van den Akker, J. Voogt, The Use of Innovation and Practice Profiles in the Evaluation of Curriculum Implementation, Studies in Educational Evaluation, 1994, (p. 503-512).**
- 5. J.B. O'dwyer, H.H. Atli, The Effects of Professional Development Initiatives on EFL Teachers' Degree of Self Efficiency. Australian Journal of Teacher Education, 2011.**

Oydinov Tursunmurod Yusipovich
Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi

"TARIXI RASHIDIIY"DA JOMIY TALQINI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Muhammad Haydar mirzoning "Tarixi Rashidiy" asaridashoir va mutafakkir Nuriddin Abdurahmon Jomiy haqida so'z boradi. Asardagi Jomiyninghayoti va adabiy merosi, insoniylik fazilatlarihaqida munosabat bildirilgan o'rinalar maqolada tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: ijodkor, badiiy mahorat, adabiy muhit, adabiy meros, ijod ahli, tasavvuf ahli.

XVI asrdagi Xuroson, ayniqsa, Hirotdagi adabiy jarayon shu davrga qadar mavjud bo'lgan ilmiy-adabiy an'analarni uzlusiz tarzda davom ettirish bilan bir qatorda ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o'zgarishlar va voqealar, badiiy-estetik qarashlardagi ma'lum siljishlar tufayli o'ziga xos xususiyat va tamoyillarni ham ifoda eta olgan. Bu davr adabiy muhiti xususiyatlari, uning asosiy tamoyillarini belgilashda muhim bo'lgan qimmatli fikrmulohazalarga boy bo'lgan tarixiy, esdalik tarzda va manoqiblar yaratilgan. Shular jumlasiga Muhammad Haydarmirzoning "Tarixi Rashidiy" asarini ham kiritish mumkin. O'rganish jarayonida shunga amin bo'ldikki, "Tarixi Rashidiy"da Hirot adabiy muhitiga doir keltirilgan dalillar, manzaralarining ko'p yangi ma'lumotlarni bilib olish mumkin. Asarda adabiy jarayon shudavrga qadar mavjud bo'lgan ilmiy-adabiy an'analarni uzlusiz tarzda davom ettirish bilan bir qatorda ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o'zgarishlar va voqealar, badiiy-estetik qarashlardagi ma'lum siljishlar tufayli o'ziga xos xususiyat va tamoyillarni ham ifoda etgan.

"Tarixi Rashidiy" tazkira asar bo'lmasa-da unda Muhammad Haydar mirzo o'zidan oldin yashagan va o'z davrida ijod qilgan Mavlono Abdurahmon Jomiy, Mir Alisher Navoiy, Ahmad Suhayliy, Husayn Ali Jaloyir-Tufayliy, Osofiy, Ohiy, Hiloliy, Binoiy, Sayfiy kabi shoirlar ularning ijodi haqida qimmatli ma'lumotlarni berib adabiy portretlarini yaratadi, ularning ijodiy mahoratiga munosib baho beradi.

"Tarixi Rashidiy" asari muallifi Muhammad Haydar mirzo o'sha jannat misol zamonda yashagan buyuk shoirlardan Mavlono Abdurahmon Jomiyning hayoti va ijodi to'g'risida ham ancha ma'lumot berib o'tgan. Muham mad Haydarmirzo Jomiyni "Musulmon dunyosining nuri va shayxulislomi Hazrat Mavlono Abdurahmon Jomiy" deb ataydi. (1, 276)

Uning yozishicha, Jomiy barcha buyuk avliyo va yuksak darajali murshidlar ichida Sulton Husayn davrida eng avvalgisi, eng yuqori darajadagisi, eng bilimlisi edi. U insonlar iftihor, shayxul islomi, musulmon jamoasining va umuman, dinning sho'lavor chirog'i edi. Jomiy mavlono Sa'didin Koshg'ariyning muridi bo'lgan. Sa'didin Koshg'ariy Shayx Habibning qo'lida yosh bolaligidan boshlab tarbiya olgan. So'ngra Jomiy Xoja Ubaydulloh bilan do'stlashdi. Jomiy yoshlikdan bilim olmoqqa intilar edi. Oxiri kelib Sulton Shohruh hukmdorligi davrida Xurosondagi eng yuksak darajadagi olimlarning birinchisi bo'ldi. Mavlono Jomiy birinchi she'rlar to'plamini o'sha vaqtida tuzgan. Undagi she'rlarda ko'p go'zallar tasviri berilgan. Sadidin Koshg'ariy bilan murshid va murid darajasida ekanida Jomiy Hisorga safar qiladi. Makka va Madinada ziyoratda bo'ladi. U ikki bor Movarounnahrga borib, Xoja Ubaydulloh bilan uchrashadi. Jomiy kamgap odam edi. Agar gap gapisra, albatta, hazil va o'tkir fikrli gap aytar edi. Jomiy murid tutmas edi. Mavlono Abdulg'ofur Lory - Jomiyning shogirdi. Bir kun ustozga debdi: "Mening vaqtim muttasil o'quvchilarim bilan o'tadi. Shuning uchun siz buyurgan mo'tabar vazifalarni bajarmoqqa imkon topaolmayapman. Nima qilganim tuzukdir". "Siz, - deb

javob beribdi Jomiy, - Odamlarni o'zingizdan uzoqlashtirmangiz. Har qanday sharoitda ham o'z ishingizni davom ettiravering. Men bugun ertalab namozga bordim. Shunda "Yusuf va Zulaho" dostonimning ikki yuz betini yaratdim. Uyga qaytgach, lozim darslarni o'qidim. So'ngra o'sha o'ylagan va yaratgan ishlarni qog'ozga qoralama qilib yozib chiqdim. Ha, "Nafohat ul-uns"ning bir bo'lagini yozdim. Biror daqqa ham o'yaganlarim fikrimdan nari ketgani yo'q. Qalam esaodatdagiday ishslashda davom etar edi. Siz o'z ishingiz bilan shug'ullanavering. Lekin odamlarni o'zingizdan chetlantirmang".

Jomiy 898-hijriy, 1492-milodiy yildaolamdan o'tgan. Olim va ijodkorlar uning vafotiga "ash'ori dilfireb" deb tarix tushirgan ekanlar. Shundan keyin Mirzo Haydar Jomiyning asosiy asarlarini sanab chiqqan. Ular "Shavohid an-nubuvvat", "Nafahat ul-uns", "Haft avrang" ("Yetti taxt") - yetti kitobdan iborat she'riy asar, "Sharhi qofiya", "Sharhi Mullo" nomi bilan mashhur, qirq hadisning nazmiy sharhi - "Arba'in", "Lavhiy", "Sharhi Lama'ot", "Sharhi Fusus al-hikam", "Sharhi mimiyyai xamriyai ibn Fariz" ("Ibn al Farizning "mim" qofiyali "May" qasidasi sharhi"), "Sharhi ruboiyot", uchta devon, "Risolayi muammo va insho" va boshqalari bo'lib, ularni mavlonoAbdulg'afur Lory "Nafohat ul-uns" sharhiga qo'shimchada keltirilgan va bular odamlar orasida mashhur asarlardir (1, 282).

Asardagi adabiy jarayon shudavrga qadar mavjud bo'lgan ilmiy-adabiy an'analarni uzlusiz tarzda davom ettirish bilan bir qatorda ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o'zgarishlar va voqealar, badiiy-estetik qarashlardagi ma'lum siljishlar tufayli o'ziga xos xususiyat va tamoyillarni ham ifoda etgan.

Muhammad Haydar mirzoadabiy muhitini yaratar va tasvirlar ekan, har bir ijodkor, shoir va boshqa soha vakillariga o'z nuqtayi nazaridan kelib chiqqan holda munosib baho beraolgan. Xususan Hazrat Mavlono Abdurahmon Jomiy haqidagi ma'lumotlaribunga yaqqol musol bo'laoladi. Bu borada Muhammad Haydar mirzo hech qanday mubolag'aga yo'l qo'yagan. Hazrat Mavlono Abdurahmon Jomiyning insoniy fazilatlari, adabiy - estetik qarashlari va badiiy mahoratiga munosib baho bera olganligining guvohi bo'lishimiz mumkin.

Adabiyotlar:

- 1. Муҳаммад Ҳайдармирзо. Тарихи Рашидий. - Шарқ, Тошкент, 2010.**
- 2. Қаюмов А. Асарлар.10-тوم. - Мумтоз сўз, Тошкент, 2010.**
- 3. Адизова И. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. - Фан, Тошкент, 2006.**
- 4. Маллаев Н. Ўзбек адабиёти тарихи. - Ўқитувчи, Тошкент, 1976.**
- 5. Адабиётшунослик терминлари лугати. - Ўқитувчи, Тошкент, 1967.**
- 6. Форсча - ўзбекча ўқув лугати. 2- нашри. - Ўқитувчи, Тошкент, 1983.**

Khidirova Mukhlisa Alisher qizi
student of master's of Uzbekistan State World Languages
University. E-mail: muhlisahidirova@gmail.com

THE CHARACTERISTICS OF FACTUALITY AND ACCURACY IN TRUMAN CAPOTE'S IN COLD BLOOD

Annotation. Truman Capote's aptitude to give real-life accounts the feel and weight of a fiction piece have flourished the genre in Modern American literature. Even, nowadays, a half-century after the first ever nonfiction novel, journalists, directors, writers, the people of arts, generally, all of them, understand and utilize ideas, themes, and techniques made popular by Truman Capote in our everyday media and literature.

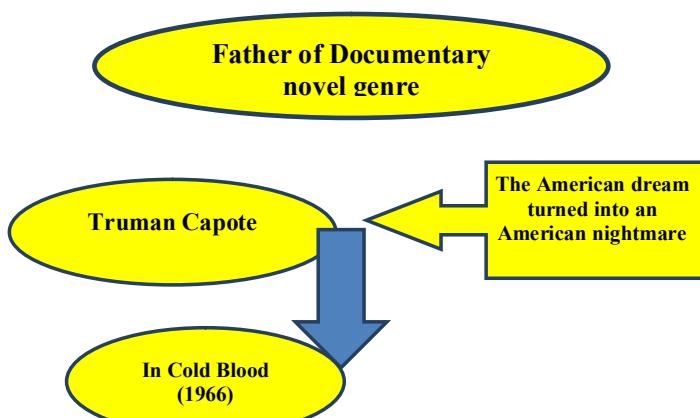
Key words: Truman Capote, documentary, facts, accuracy, In Cold Blood.

The writers usually tried to provide with the implicit aim which main response was to work in the direction of accuracy, fairness, the fight between justice and injustice, free speech, objectivity, openness, objectivity, skepticism, originality and creativity in Modern American literature, especially it is vociferously visible in Truman Capote's novels. One of the reasonable approaches was that they surely, paid tremendous attention for the recognition of current events, readerships, and public policies, besides they had strict responsibility on deadlines and textual discipline and clarity.

On the other hand, novelists relied on informing, educating and entertaining the readers, simultaneously, influencing on the current problems among the society. Thus, the usage of various language, symbols, narrative, metaphor, personage, intertextuality and all other required literary tools, novelists let the readers access to meaning and truth. Furthermore, writing documentary is a really tough challenge for the writers, due to the many facts and much information so as they are so messy that they do not yield to the demands of a story. The search for influential comprehension of obvious facts lead the writers to obtain the trustful information that could be expressed naturally and free from rude exaggerations. Literary journalist Tom Wolfe has written followings in his New Journalism:

The most gifted writers are those who manipulate the memory sets of reader in such a rich fashion that they create within the mind of the reader an entire world that resonates with the reader's real emotions. The events are merely taking place on the page, in print, but the emotions are real. Hence the unique feeling when one is absorbed in a certain book, 'lost' in it.

According to abovementioned data and knowledge, it may be fruitful in analyzing the documentary genre its subsequent rapport is mentioned here:

As in his novel In Cold Blood Capote sees fact as symbols and then portrays them as such without alteration, in The Armies of the Night Mailer sees a fact, then reveals any amount of possible symbolic values and according to the symbols he portrays that seeing and consideration. Approaching differently, Capote portrays life as significant; Mailer portrays his search for significance in it. Capote presents actual objects in order to illustrate meaning, while Mailer presents his attempt to elicit meaning upon them.

It is acknowledged that there are several "boundaries of the form" in the documentary novel genre, including, In Cold Blood:

1. Immersion, or according to Wolfe "saturation" reporting;
2. Structure;
3. Accuracy;
4. Voice;
5. Responsibility;
6. Underlying meaning or symbolism

Undeniably, Capote's aptitude to give real-life accounts the feel and weight of a fiction piece have flourished the genre. Even, nowadays, a half-century after the first ever nonfiction novel, journalists, directors, writers, the people of arts, generally, all of them, understand and utilize ideas, themes, and techniques made popular by Truman Capote in our everyday media and literature.

A Times reporter also mentioned about the accuracy of the writer and wrote:

"To record real life, (Capote) trained himself for two years in remembering conversations without taking notes. Friends would read to him, and he would try to transcribe what he had heard, eventually reaching the point where he was 92 percent accurate."

As Truman Capote, usually tried to put forward the events which he was really witnessed himself; with personages, he gives the reader a detailed account of the main characters' childhood, his writing style was the vital step towards the documentary genre. In his novel the writer wanted to go a step further: while remaining literally true and accurate to the record, he was not content to make a work of record. He wanted, desired, wholly and exclusively, to make of art in his writings. He wished and aimed, ultimately, not the specificity of fiction, which must be content to be itself alone, on the other hand, to make emblematic human situations for our time which would relieve it of mere factuality and accuracy.

References:

1. Truman Capote. **In Cold Blood**. New York: Random House. 1966,1965.
2. Mario Klarer. **An introduction to literary studies**. Routledge, 1962
3. Paul Hernadi. **What is literature?** Bloomington, Indiana University Press, 1978.

Fayzullayev Xurshid
Samarqand davlat chet tillar instituti talabasi
E-mail: xurshidjonfayz@gmail.com

FRANSUZ TILI RASMIY-IDORAVIY USLUBIDA XUSHMUOMALALIK SHAKLIGA DOIR MULOHAZALAR

Annotatsiya. Ushbu maqola muallifning fransuz tili rasmiy-idoraviy uslubida yaratilgan hujjatlarda aks etadigan xushmuomalalik shakliga doir mulohazalar keltirilgan bo'lib, har bir tahlil bir nechta misollar bilan dalillangan.

Kalit so'zlar: Rasmiy-idoraviy uslub, xushmuomalalik shakli(formule de politesse), ierarxiya, leksik tahlil, grammatik tahlil, struktural tahlil.

Fransuz tilida ham rasmiy - idoraviy uslub (le style administratif) juda keng qo'llanilish sohasiga ega bo'lib, qo'llanilish sohasi hamda ko'lami bilan bir-biridan farq qiladi. Ariza (la demande), ma'lumotnoma (ouvrage de reference), chaqiruv qog'oz (la convocation), taklifnoma (une invitation), motivatsion xat (la lettre de motivation), tavsyanoma (la lettre de recommandation), shikoyat xati (la lettre de réclamation) kabilar ham shu uslubda yoziladi. (1) Rasmiy-idoraviy uslubda yozilgan hujjatlarda turli xil shakllarni qo'llanishi ushbu uslub uchun o'zgarmas qolip holatigaaylangan.

"Formule de politesse"(Xushmuomalalik shakli) fransuz tilida rasmiy xatlarning eng muhim elementlaridan biri hisoblanadi. "Fomule de politesse" ni qo'llanilishi maktub oluvchiga bo'lgan hurmatni belgisi bo'lganligi uchun uni qo'llash majburiy hisoblanadi. Ammo, xat oluvchining jinsi, yoshi, ijtimoiy holati, unvoni kabi qator holatlarni inobatga olingan holda ularning qo'llanilish shakli bir-biridan farq qiladi. Ushbu maqolada aynan, shu holatlar haqida fikr yuritamiz.

Xushmuomalalik shaklida jo'natuvchi va qabul qiluvchi o'rtaсидаги ierarxik munosabatlar e'tiborga olinadi.(3)

"Veuillez agréer" est plus *élégant* que "Je vous prie d'agréer" ou "Agréez".

- "...l'expression de ma haute considération" s'utilise pour s'adresser a un supérieur.(Ushbu ibora nisbatan yuqori unvonga ega bo'lgan shaxslarga murojaat etish uchun qo'llaniladi)

- "... l'assurance de ma haute considération" s'utilise pour s'adresser a un *gal*. (Ushbu jumla maktub yo'llovchi bilan teng ijtimoiy mavqega ega bo'lgan shaxslarga murojaat etish uchun qo'llaniladi)

Hurmat qilish darajasini tanlash (Le choix du degré de considération) eng, juda (la plus, trus) bu holat ham murojaatni qabul qiluvchi shaxsga bo'lgan hurmatni ham ierarxik tarzda darajalab ko'rsatadi.

Xushmuomalalik ierarxiysi bo'yicha: Veuillez agréer...

- 1. mes salutations les meilleures
- 2. mes salutations distinguées
- 3. mes salutations respectueuses
- 4. l'assurance de mes sentiments les meilleurs
- 5. l'assurance de mes sentiments distingués
- 6. l'assurance de mes sentiments respectueux
- 7. l'assurance de ma haute considération
- 8. l'assurance de ma plus haute considération
- 9. l'assurance de ma parfaite considération

- 10. l'assurance de ma consid?ration distingu?e

- 11. l'assurance de ma consid?ration trus distingu?e

"Formule de politesse" (Xushmuomalik shakli) unvon va mansab egalariga murojaat uchun turli xil shakllarga ega.

Ministres (Vazirlarga murojaatda) : ma très haute considération

Secrétaire général(Kotiblarga murojaatda) : ma haute considération

Directeur général (Direktorlarga murojaatda) : ma considération très distinguée

Fransuz tilida rasmiy - idoraviy uslubda yozilayotgan hujjatlar, agarda ayol kishi tamonidan erkak kishiga murojaat sifatida tayyorlanayotgan bo'lsa, hujjatning xushmuomalalik qismi (formule de politesse) da hissiyotlar (sentiments) so'zi ishlatilmaydi. Unutmaslik kerak ! "Formule de politesse" qismida ergash gap tarkibida kelgan hozirgi zamon sifatdoshi har doim bosh gapga ishora qiladi. Gap egasining almashinuvi qat'iyan taqiqlanadi. (4)

Formulation incorrecte (Noto'g'ri holat): Espérant avoir répondu à vos questions, agréez, Messieurs, l'expression de mes sentiments distingués.

Formulation correcte (To'g'ri holat): Espérant avoir répondu à vos questions, je vous prie d'agrémenter, Messieurs, l'expression de mes sentiments distingués.

Formulation incorrecte (Noto'g'ri holat): Dans l'attente de vous lire, veuillez agréer, Madame, l'expression de ma parfaite considération.

Formulation correcte (To'g'ri holat): Dans l'attente de vous lire, je vous prie d'agréer, Madame, l'expression de ma parfaite considération.

Fransuz tilida rasmiy xatlarning so'ngida qo'llaniladigan odatiy xushmuomalalik shakli (formule de politesse) tarkibidagi ibora hamda so'zlarni stilistik jihatidan to'g'ri tanlash uchun bir nechta qoidalarni ko'rib chiqamiz.

1. Agar siz "Formule de politesse" ning birinchi qismida "croire" fe'lidan foydalansangiz, ikkinchi qismda, albatta, "l'assurance" so'zini qo'llassingiz kerak. Masalan : "Je vous prie de croire, Madame, à l'assurance de ma considération distinguée."

2. Agar siz "Formule de politesse" ning birinchi qismida "agrémenter" fe'lidan foydalansangiz, ikkinchi qismda, "l'expression" so'zini qo'llassingiz kerak. Masalan : "Je vous prie d'agréer, Monsieur, l'expression de ma considération distinguée."

3. Agar siz "Formule de politesse" ning birinchi qismida "Je vous prie de" qurilmasidan foydalansangiz, ikkinchi qismda, buyruq shakldan (l'impératif) "Veuillez", "Agrémentez",

"Recevez"...kabilarni qo'llassingiz kerak. Ushbu holatda "recevoir" fe'li emas, aksincha "agréer" fe'lidan ko'proq foydalanish maqsadga muvofiq hisbolanadi. Chunki stilistik jihatdan "agréer" da "recevoir" ga nisbatan xushmuomalalik bo'yoqdorlik ko'proq.

4. Agar siz oliy darajadagi shaxslarga murojat qilayotganingizda "assurance" so'zini emas, "considération respectueuse" so'zidan foydalanishingiz kerak.

5. "Je vous prie d'agréer, M..., mes salutations distinguées. Je vous prie de recevoir, M..., mes salutations distinguées" ushbu shakl fransuz tilida eng kop qo'llaniladigan neytral shakl sanaladi. (5)

Fransuz tilida rasmiy uslubda yaratilgan hujjatlarning leksik-grammatik, struktural tahlili ko'rib chiqadigan bo'lsak, hujjatlar va rasmiy xatlar qat'iy qonun qoidalar va strukturaga bo'ysungan holda yozilishiga guvoh bo'lamiz. Motivatsion xat (la lettre de motivation), CV (curriculum vitae), ariza (une demande) va hakozolar yozishni yuqorida ko'rib chiqqanimiz kabi turli tuman holatlarni ko'rib o'tishimiz mumkin. Ulardagi leksik birliklarning o'ziga xosligi, juda ko'p hollarda esa arxaik so'zlardan yoki iboralardan foydalanish holatlariga duch kelishimiz ham fransuz tilida rasmiy uslub shakllanishi jarayoni uzoq davom etganligiga ko'rsatadi. Shu jumladan, rasmiy xatarda "formule de

politesse"ni to'g'ri qo'llash xat egasining naqadar ziyrak hamda savodli ekanligini ko'rsatish bilan bir qatorda, xat oluvchining xat egasi xususida ijobiy tassurot olishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Charles Bally. *Traité de stylistique française*. -Heidelberg. 1921.
2. Muhamyedov S. O'zbek tili funksional stillarini belgilash to'g'risida // O'zbek tili va adabiyoti, 1983.
3. Service Central De Législation. *Annuaire officiel d'administration et de législation*, Luxembourg, Service central de législation, 2000, volume I.
4. Guide de rédaction. Gouvernement du Grand-Duché de Luxembourg. Service information et presse. Layout vidale-gloesener graphic design impression imprimerie fr. FABER, MERSCH, 2006, 16
5. Université du Québec à Montréal, Guide sur le CV et la lettre de présentation, Québec, 2002.

Rasulova Sokhiba Ulugbekovna
English language teacher of Samarkand State Institute
of Foreign Languages. E-mail: rasulovasokhiba@gmail.com

INTERPRETATION OF ORIENTAL THEMES IN THE WORK OF WASHINGTON IRVING

Annotation: The American writer Washington Irving made extensive use of oriental themes in his work. In the author's stories "A Thousand and One Nights" Eastern folk tales captivate the reader with a romantic interpretation of the events assimilated from his stories. The article analyzes the author's short stories based on oriental legends from the series "Al-Hamro". The author used English examples of the writer's works during writing the article.

Keywords: romance, novella, king, princess, prince, kalandar, statesanctuary, Granada, Andalusia, Alkald.

American romance began with the author's comic chronicles, which were considered "youthful tension". It gives impression about the plot of European -style title century in the 18th century. " A history of New York, from the creation of the world to the end of the Dutch dynasty, among many other surprising and interesting materials, includes the thoughts of Walter Hesitant, the destructive ideas of William Stubborn, and the ideas of Peter the Great - the three Dutch governors of New Amsterdam; It is the only reliable story from any history written and published by Dietrich Knickerbocker "(1809).

The Dutch governors were divided into five in the real history of old New York, but Irving reduced them to three. In each collection of such wonderful comics, Irving makes such a humorous generalization that his contemporaries laugh with delight as they read the book. The book was full of good and bad jokes and hints about the times.

In the image of one-eyed William Stubborn, students easily recognized President Jefferson as well about the life of old New York (New Amsterdam), Irving simply describes the life of modern Dutch settlements in the early 19th century. Population in the eastern states of the United States is Yankees called this area "a land of stable traditions." Indeed, in the early 19th century, the villages near New York were an exact replica of the Dutch villages in Europe. American Dutch houses are made of tiny yellow bricks imported from Europe then their sharp-tipped roofs are also covered with koncalugerka (Dutch roofing material). On weekends, clowns would perform funny scenes in taverns, and people would come out to the house and snort their trumpets: there were so many Dutch houses in New York that the city looked like a big village.

However, there were traders in New York who traded with the European Dutch, whose houses were filled with furniture and paintings made of oak wood imported from Europe. The hosts spoke New Amsterdam. During Irving's youth, the European life style in New York was mixed with the new-American way of life. The fact that this giant trade monster spoke so many languages was itself a testament to many things.

Author of the work "The Washington Irving World" Van Brooks wrote that : "The hotel and boarding house were filled with merchants who spoke different languages. The lunch table was attended by a Frenchman representing the old regime, a German breadwinner, an English collector, an Irish farmer, senators from North Carolina, and frontiersmen from Kentucky, Swedes, and others. The Chinese roamed the streets, the French opened restaurants and glove shops; "Every ship was carrying extraordinary foreigners, people in need of adventure."

New York enters the work of Irving in the same way with its inhabitants.

The entrance part of the work "The Author's Observations" was told about an unidentified man who appeared at the Columbia Hotel on Mel berry Street in the autumn of 1808, where the author lived. The author describes his protagonist as follow: He is a small, handsome man. The yellow-clad black dwarf was an old gentleman in a pair of red trousers and a small triangular hat. His sparse hair was curled to the back, and his beard had not been shaved for at least forty-eight hours. The only thing that caught his attention in his dress was the rectangular heel of two magnificent silver in his shoes; His whole load was two soft bags, and the old man was holding them in his arms."

Dietrich Knickerbocker, an original, memorable old man, will soon be liked by many and he will take readers to a different world. This world is made up of half-real, half-fantastic, ridiculous, crooked, funny, mysterious images, like everything about an old man. The author makes his observation that the "old gentleman" disappears two months later, leaving behind a "treasure" of his own. The author accidentally mentions this in a conversation with his wife. The treasure we mentioned above is an Excellent and Faithful History of New York.

This "observation" of the author gives a great work later. The book was a huge success through this unique advertising method and went down in history as the first original work of American national literature. This is not to say that Irving did not have European mentors.

The dimensions, grandeur, gigantism, and extraordinary exaggeration in The Convincing and Wonderful History of New York were influenced by Rable's work. This is the joy of the story in the book, the laughter and the whole "fullness of the body."

The eating, drinking and smoking of the Dutch (one of the governors even disappears in the edge smoke) is so humorously portrayed that the giants in Rable's work are involuntarily remembered. Phlegmatism in the Dutch nature is reminiscent of the awakening of the "passion" Uncle Toby the protagonist of Siern's novel Tristram Shendi. However,

neither Swift's bitterness nor bitterness, nor Stern's irony and sentimentality are mixed in the book. The Chronicle Nickerboker fills his stories with descriptions and comparisons reminiscent of Stern and Cervantes, describing and commenting on the ridiculous heroism of governors, the style of government, the interactions of citizens, and various events.

There is also biblical imagery and Rable-like freedom, a spirit of Fielding-like situations and adventures, sometimes accompanied by Shakespeare and Ben Johnson, Homer parodied and quoted from Hesiod, he wrote and at the same time, the mixed-system here has its own logic and system. The funny-looking old Nickerboker is a delicate parody and evil parodist. Narrating the history of the New England States, he radiates the old state system, creates a commentary, adds fabric to history: modern conflicts were a thing of the past. Ultimately, the Old World is portrayed in the book as a reflection of looting, genocide, stupid rule, ignorance and the racist tendencies of foreigners.

As a result of the author presenting the past as a mirror of today, the destructive conclusions have two different meanings: there is no doubt that the author intended them for his contemporaries, and therefore he created his own humorous history.

An example of Irving's literary style-manner as follows : "The Hindus are improving day by day ... They have learned to trade and drink rum. Cheating, lying, gambling, struggling each other, in short, in every sense, have surpassed the results achieved by their great Christian brethren."

Crinadics says that the arrows of satire are more focused on the present than on the past. Nickerbaker's tone is almost polite, but the poison of satire in it is so strong!

The facelessness, ignorance, and wickedness of the aliens of Nickerboker's speech,

his comments, his parody. The whole comedic epic was actually created based on this feature. By creating a colonial American romance, Irving tells the heartfelt "American" - the "chronicler" - about the "activities of his predecessors."

Laughing at the efforts of his compatriots to glorify the American past, Irving meditates on the emergence of man in relation to New York history. Cosmogony, the creation of the world, the Noah's Ark, the American discovery, the Dutch villages are all depicted in a row. New Amsterdim lived its golden age during the time of the Dutch governors. The most famous of these governors was Peter Stewesent, nicknamed the Hard or Sturdy. "The Adventures of Peter the Great" plays a major role in the history of New York. It depicts the military "heroism" of the Dutch - the attack on the Swedish fortress, the fortress of Christina. Homer parodies the Iliad, and Irving cites the names of "bright" warriors - van Vikov, van Dikov, Tay Eykov, van Vinkley, and Hornov, van Hopperov, van Klopperov - more than half a page of similar names. The warriors were "full of rage and anger" up to their throats.

Peter's comrades smoke from the pipes and attack them, sheltering them. The images of the war are filled with satirical images of the wealthy rich Dutch surnames of the United States. The Dutch would have won the battle if the Swedes hadn't knocked down their pipes ...

Those who marveled at the "destruction of the pipes" trembled, trampled their army ranks, and ran like a herd of elephants. The stern voice of Peter the Great could not stop the Dutch army. Then Peter got into a fight with the Swedish captain Ryzing (like Hector and Ajax, like Radomont and Orlando) and tried to beat the opponent with a single blow, he was content to cut a bottle of Swedish wine and parted his own pocket filled with cheese and bread. The enraged Ryzing struck Peter hard on the head, but the fragile knife struck the Hardman's head, "like the pride of glory where thousands of sparks shine." Peter Ryzing was hit by a pot of clay made by a strong Dutch vodka, and the blow "determined the outcome of the battle." "Like the Second Trojan," Christine Fort falls. In the seventh chapter of his 6th book, A History of New York, he describes both poetry and prose. A horrific battle is depicted in Washington Irving.

Modern American literary critics don't like to remember Irving criticizing bourgeois laws. Naturally, it is easier for them to present him not as an opposing force, but as a supporter, and not to forget that he is the author of Astoria. Although Soviet literary scholars did not exaggerate Washington's "leftism," they considered him an anti-bourgeois writer, and his main means of art was satire. Irving mocks over the past and the present, even though it provides ample resources for wonder and fiction. In "History of New York," he compares fat Dutch governors to the "fathers of the city" in modern New York, and Amsterdam's political life always bears a resemblance to modernity. Peter the Redeemer is the most complete satirical image. Irving's modern reader involuntarily associates the "tough" with his current political grandchildren: the Ku Klux Klan, the Berchists. Half a century ago, comic images also seem relevant. At the end of the chronicle, Irving writes, "I appreciate the fact that my compatriots knew the moral norms or dared to give them good advice, risking them losing their address. I'm not one of those people who ignores the world because he hates them - on the contrary, even if he doesn't have a very good opinion of me, I treat him very well and I just regret that he doesn't try to make money. I have infinite love for him. However, if I am not able to satisfy the delicate taste of the time during my historically hard work, I will be disappointed with the failure, because I have no hope to correct what has been written this season."

Because of the compulsive kindness of a cyber man, Irving begins to show a sincere love for his people, his homeland.

Like all romantics, he firmly believes in the power of the artistic word, the mind, the emotion, the ability to appeal and heal humanity.

References:

1. Irving W. Istorya Nyu Yorka [a history of New York], Izd. Podgot, A.A.Elistravystva i drg. Posleslovie i primech. A.N.Nikolyukina. - M., Nauka, 1968.-363p
2. Irving W. Novelli [Novellas]/ perevod A.Bobovicha ; Vstup. statya E. Loprevoy.-M.: L., Goslitizdat, 1954.-VII. 310p
3. W. Irving. Diedrich Knickerbocker's a history of Nyu York [A history of New York], ed. With an introd. by S.Williams and T. McDowell (New York: Harcourt, Brace &Co., 1927).
4. W. Irving. The sketchbook. - New York: The book league of America. 1939. - 404 p.
5. Sherstyuk V.F. Novelli Vashingtona Irvinga dvadsatix godov [Novels of Washington Irving in the twenty years] - Uchen. Zap. Moakovskoy obl.in-ta. Tom 130. Zarubej. Lit-ra, 1963. Vip 8.-229-264 p.
6. Wagenknecht E. Washington Irving: moderation displayet [moderation displayet]. - New York: Oxford university press, 1962.-X.293 p.
7. Elistratova A. Irving V book: Istorya amerikanskiy literaturi[a history of American literature]. M., 1947. Tom 1. 114-141p.
8. William St., W.Irving Perev s angl.-Vkp; Literaturnaya istoriya SSHA [a history of USA literature]. M., 1977, Tom 1.- 298-309p.
9. Brooks V.W. The world of Washington Irving [The world of Washington Irving]. New York. The World Public Co., 1946-495 p .
10. Brooks V. W. The world of Washington Irving. New York.,1950.- 514p.

Rustamova Gavhar Bahron qizi
Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: gavharbahronovna@gmail.com

O'ZBEK FOLKLORIDA GUL OBRAZI BILAN BOG'LIQ INONCHLAR VA MAROSIMLAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek folkloridagi gul obrazlari bilan bog'liq qarashlar tizimi, jahon xalqlari qadriyatlar tizimida gul obrazining o'rni hamda mazkur obrazning o'zbek xalq marosimlari, an'ana va udumlarida o'z ifodasini topishi xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Obraz, Navro'z, gul sayli, Gul momo, o'zbek marosimlari.

O'zbek xalqida gulga oshuftalik va e'tiqod qadimdan shakllangan bo'lib, qator an'analarda hamon davom etib kelmoqda. Bu hol, xususan, Navro'z kunlarida o'ziga xos marosimga aylangan boychechak, lola sayli, qizil gul (Buxoroda - "Sayli guli surx") an'analarda, shuningdek, Namanganda har yili nishonlanib kelinayotgan "Gullar bayrami"da yorqin ko'rindi. Shuni ham alohida e'tirof kerakki, so'nggi yillarda bu kabi "Gullar bayrami" yurtimizning barcha hududlarida keng nishonlanishi yaxshi an'anaga aylandi.

Ajdodlarimiz gulga shunchaki muhabbat ramzi sifatida qarash bilan cheklanmagan, aksincha, rayhon, yalpizlardan taompazlikda foydalansa, shirchoyguldan gulob, nastarin va boshqa bir qator gullardan tabobatda turli dorilar tayyorlashda foydalangan. Shodiyona kunlarda esa bir-birlariga gullar tortiq qilishgan. Bunda, asosan, muattar hidli gullardan foydalaniłgan. Kelin-kuyovlar boshiga gullardan sochqi qilingan, oyoqlari ostiga gullardan poyandoz solingan. Bu udum olis Hindistonda hozirgacha saqlanib kelayotir.

Qadimgi ajdodlarimiz yoqimli hidli gullardagi yaxshi ruhlar insonga doimiy homiy, yoqimsiz hidli gullardagi yomon ruhlar odamzotga baxtsizlik, turli-tuman kasalliklaru kulfatlarni keltiradi, tabiiy ofatlarga sababchi bo'ladi, deb tushunganlar. Odamning paydo bo'lishiga aloqador tasavvurlar gullarga ham bog'lanadi. Qadimgi hind eposida hikoya qilinganidek, hindlarning eng sohibjamol ma'budasi Lakshmi - Atirgul g'unchasidan paydo bo'lganmish. Shunga ko'ra, gullar bevosita qizlarga, ma'shuqa yorga qiyoslanib kelinadi. G'uncha esa ilohiy mo'jizalar ramzi sifatida qaraladi.

O'zbek marosimlari orasida gulga aloqador totemistik qarashlar asosida o'tkaziladigan marosimlar ham alohida o'ringa ega. Ular o'z maqsad va vazifasiga, o'tkazilish tarziga va vaqtiga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi. Aytaylik, birinchi gulning unishi, lola va lolaqizg' aldoq (qizil gul) sayli bilan bog'liq udumlarda gulga nisbatan e'tiqodiy qarashlar yetakchilik qiladi.

Sayli guli surx erta bahorda lolaqizg' aldoqlar ochilib, ko'zlarni yashnata boshlagach, asosan, Buxoro hududida o'tmishda o'tkazilgan umumxalq shodiyonasi. Buxoroda "Guli surx" sayli gulga oid qadimiy totemistik an'analalar zaminida shakllangan bo'lib, uzoq tarixga ega. "Guli surx" sayli Navro'z tantanalari bilan bog'liq umumxalq shodiyonasi sifatida juda tantanali o'tkazilgan[3]. Bu sayl, asosan, Navro'ziy an'ana sifatida Aprel (Sarv) oyining boshlaridan mayning o'rtalarigacha davom etgan, lekin dastlabki qizg'in davri boshlang'ich qismidagi ikki hafta hisoblangan. Navro'zning belgilari orasida boychechak va qizil gul alohida o'rin tutadi.

Xalq gullarni ruhlar tushunchasi bilan ham bog'lagan. Xalq ezgu va yovuz ruhlar istalgan vaqtida emas, asosan, belgilangan ma'lum vaqtarda tashrif buyuradi, deb qaragan. Ezgu ruhlar ko'pincha bahor boshlanib, gullar unishi bilan odamlar orasiga keladi. Qishda esa ko'proq yovuz ruhlar kezib yuradi, degan qarashlar qadimgi insonlar orasida keng tarqalgan.

Odamlar yaxshi ruhlarni xushbo'y islar bilan chaqirish mumkin, yomon ruhlarni esa o'tkir hidli, achchiq, sho'r narsalar bilan haydash mumkin, deb o'ylaganlar. Shunday

qarashlar vositasida shomonlar gullar bilan bemorlarni davolashga intilishgan. Bunda ular: "Gul momo parilarning tili bilan sizdan madat tilarman!" - deya, Gul momo paridan madad so'rashgan. Gul momo pari O'rta Osiyo xalqlari orasida momo ruhlardan birining nomidir. Bunda momo ruh qo'nim topgan manzil-makoniga qarab nomlangan bo'lib, Gul momogullar, xususan, atirgul orasida qo'nim topishi aytildi. Bu momo ruh ehtiyyotsizlik qilgan odamga zarar etkazishi ham mumkin. Agar odam gul tagida uxbab qolsa, bu momo ruhdan zarar topishi uqtiriladi. Bundan ko'rindiki, Gul momo insonga zarar va ozor yetkazuvchi yovuz va raqib kuch sifatida talqin qilinadi. Shuning uchun Folklorshunos B.Sarimsoqov xalqning qizil rangli atirgulga nisbatan kuchli magik qudratga ega deb qarashini e'tirof etadi[4]. Bunda qizil atirgul insonga yaxshilik keltiruvchi sifatida qaralmaydi. Balki u yovuz ruhlarni, jinlarni o'ziga chaqirib oluvchi va atrofdagi jonli narsalarga, ayniqsa, insonlarga zarar yetkazuvchi vosita sifatida qaraladi.

Gul timsolining ayol tushunchasiga ko'chirilishining boshlang'ich sababi qadimgi insonlarning odam paydo bo'lishiga aloqador tasavvur-tushunchalari bo'lsa, ikkilamchi, gul va ayolga xos xususiyatlari - noziknihollik, go'zallik, yoqimlilik, jozibadorlik, maftunkorlik o'zaro qiyoslanadi. Shundanmikin, qizlarga nom qo'yishda ham gul nomlari asosida ism berish an'anaga aylangan. O'zbek ayollar ismlari orasida ham gul sifati qo'shiladigan ismlar doimo yetakchilik qiladi. Chunonchi, Rayhon, Ra'no, Nargis, Nilufar, G'uncha, Lola, Gulira'no, Oqqul, Sarvigul, Gulchiroy, Gulandom, Gulchehra, Mohigul, Gulbadanbegim, Baxtigul, Binafsha va boshqa yuzlab shunday ismlarni uchratish mumkin[2].

Xalqimizda chakkaga boychechak, lola kabi gullarni qistirib yurish ilgari juda keng tarqalgan odat bo'lgan. Bu shunchaki ermak bo'lmay, turmushning farovonligi, oilalar serfarzandligiga ham magik ta'sir qiladi, deb tushunilgan.

Gul marosimlari va bayramlari dunyoda keng tarqalgan an'analardan biridir. Ko'pgina mamlakatlarda gullarga bag'ishlangan, jumladan, Grestiyada - sunbul, Yaponiyada - xrizantema, Franstiyada marvaridgul, Hindistonda - atirgullarga bag'ishlangan maxsus ritual tadbirlar mavjud. Ammo bunday tadbirlar qayerda o'tkazilmasin, ularning mohiyati va mazmuni bir-biriga yaqin. Faqat ular har bir millatning o'ziga xos urf-odatlari va folkloriga uyg'un holatda tashkil etilishi kuzatiladi.

Qadimdan gul sayllari yaxshi taraqqiy etgan xalqlardan biri bo'lgan o'zbeklar orasida hozirgi paytda gul bayramlari yanada rivojlanТИRILMOQDA. Chunki bu yangi bayramning rivojlanishi uchun o'zbek xalqi hayotida uzoq tarixga ega bo'lgan, tabiat qo'ynida o'tkaziladigavn Gul sayllari: "Lola sayli", "Sunbula sayli", "Lolaqizg'aldoq sayli", "Guli surx" ("Qizil gul") sayli yetarli zamin bo'ldi. Xullas, gulga oid ana shu qadimiyligi an'analarga yangi zamonaviy gul bayrami munosib payvand bo'lib ketdi va ularning zamirida barq uring rivojlanmoqda.

An'anaviy gul (lola, sunbula, boychechak) sayllari bahor faslida dala gullari ochilganda tabiat qo'ynida, saylgochlarda uyushtirilgan bo'lsa, zamonaviy gul bayramlari kechki bahor hamda yoz faslida shahar va qishloqlar gullarga burkangan bir paytda madaniyat va istirohat bog'larida o'tkaziladi. Shunisi bilan an'anaviy gul sayllarini hozirgi zamonaviy gul bayramlaridan farqlash mumkin.

Umuman aytganda, xalqimiz orasida gul bilan aloqador e'tiqodiy qarash va inonchlar tizimi shakllangan bo'lib, ularning genezisi ajdodlarimizning ilk totemistik tasavurlari bilan bog'lanadi.

Adabiyotlar :

1. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. - Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. - 276 б.
2. Бегматов Э.А. Ўзбек исмлари. - Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1991.-208 б.
3. Бухор элда гул сайли. Тўплаб нашрга тайёрловчилар Д.Ўраева ва Д.Ражабов. - Т.: Мұхаррир, 2010. - 190 б.
4. Саримсоқов Б. Ўзбек маросим фольклори. - Т.: Фан, 1986. - 216 б.
5. Саттор М. Ўзбек удумлари. - Т.: Фан, 1993. - 222 б.

Maxmudova Zulxumor Ikromjon qizi
Samarqand davlat chet tillari instituti talabasi
E-mail: ikromjonovna00@mail.ru

O'ZBEK TILIDA MORFOLOGIK USULDA SIFATLARNING YASALISHI

Abstract. bu maqolada sifatning morfologik usulda yasalish tahlil qilinadi. Morfologik usulda sifat yasash eng sermahsul yo'l hisoblanadi. Bu maqola sifatning qaysi qo'shimchalar orqali hosil qilinishi, ularning o'zbek tilida tutgan o'rni va sifat yasovchi qo'shimchalar haqida umumiy ma'lumot beriladi. Ushbu maqola asosan, o'zbek filologiyasida ta'lim olayotgan 1-2 kurs bakalavr bosqichidagi talabalar va litsey o'quvchilari uchun muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: morfologik usul, yasama sifat, o'zak, statik, dinamik, affiks, turg'un belgi, barqaror belgi, semantik xarakter.

Narsaning yoki predmetning xususiyatini, shaklini, holini bildirib, qanday? Yoki qanaqa? Savollariga javob bo'ladigan so'zlar sifat deyiladi. O'zbek tilida sifat birlik yoki ko'plikka, jinsga yoki kelishikka qarab o'zgarmaydi. Ular har doim bir xil bo'ladi.

Sifat so'z turkumi o'zining leksik-grammatik xususiyatlariga ko'ra mustaqil so'z turkumi sifatida ajratilgan. O'zbek tilida belgi-sifat ma'nosini ifodalovchi maxsus morfologik ko'rsatkich yo'q. Ba'zi bir so'zning ham ot, ham sifat, ham ravish vazifalarida qo'llana olishi (ba'zan ularni almashtirishlar) ko'proq ana shu sabablidir. Lekin -li, -siz singari sifatning o'ziga xos yasovchi affikslari ham bor. Ammo bular ma'lum ma'noli sifatlarnigina yasaydi.(1,89)

R.R.Sayfullayevning yozishicha "sifat asosan, predmetning, qisman harakatning belgisini bildiruvchi ,darajalanuvchi so'z sifat deyiladi. Masalan: qizilqalam ,oqkabutar.(2,207)

Boshqa so'z turkumi ham belgi ifodalaydi. Ammo sifat barqaror va turg'un belgini ifodalashi jihatidan ulardan ajralib turadi. Masalan ,gul qizil deganda turg'un (static) belgi, gul qizardi deganda esa o'zgaruvchi (dinamik) belgi namoyon bo'ladi.

N.K.Dmitriyev shunday yozadi: "qart (qari) ti pidagi so'zni dastlab sifat deb hisoblab kelishgan, chunki u predmet belgisini bildiradi, sintaktik planda esa xuddi shu so'z: a)sifat tarzidaham, b)ot tarzidaham qo'llanilaoladi.Shunday qilib qart ti pidagi so'zlarni semantic harakter xususiyatiga ko'ra, shartli ravishda sifat -ot termini bilan atasva bo'ladi". (3,81)

So'z yasalish muammosi o'zbek tilshunosligining uzoq kechmishiga borib taqaladi. M.Qoshg'ariy, A.Navoiy, M.Chingey asarlarida so'z yasalishi masalalari kech o'rganilgan.

Umuman olganda tilshunoslikda so'z yasalishining 6 ta usuli mavjudligi qayd etiladi. Ular quyidagilardir: 1)semantic; 2)fonetikusul; 3)sentaktik-leksik usul;4) affiksatsiya usuli;5) kompozitsiya usuli,6)abbrivatsiya usuli.(4,68)

Shunga qaramay Azim Xojiyev faqat affiksatsiya va kompozitsiya usulida yasalgan yasama so'zlarni tadqiq etgan.(4,29)

Hozirgi o'zbek tilida sifat yasovchi affikslarning miqdori 50 ga yaqinligi ko'rsatilgan. Bu affikslarning juda ko'pchiligi passiv, unumsiz affiksga aylangan bo'lib, hatto so'z yasash xususiyatlarini yo'qotganlari ham bor.

Ammo boshqa ma'lumotlarga ko'ra sifat yasovchi affikslarning 100 ga yaqin ekanligi ko'rsatilmoxda. Bu affikslar vositasida turli so'z turkumlaridan ,masalan: otdan (iffatli, bahosiz), fe'lidan (so'zog'on, vaysaqi), tasviriy so'zlardan (jizzaki, sharaqlama) va hokazolardan sifat yasaladi.

Sifat yasovchi qo'shimchalardan -li va -siz qo'shimchalar eng faol sifat yasovchi qo'shimchalardir.

Hozirda -li affaksi hozirgi o'zbek tili faktlarining ko'rsatishicha 2 vazifaga ega: 1) so'z (sifat) yasaydi; 2) shakl yasaydi.

-li qo'shimchasi shaxs yoki narsa predmetning asosdan anglashilgan narsaga egaligini, unda shunday narsa borligi bilan bog'liq bo'lgan belgisini bildiruvchi sifatlarni yasaydi :boshoqli (ekin), baxtli (yigit).

Shuningdek, bu qo'shimcha kuch va gavda so'zlariga qo'shilganda shaxsning kuch va gavdaga normadan ortiq egaligini ifodalaydi: Ammo u (Mutan) hamon bo'shalishga kuchanar edi va kuchli qo'l battarroq siqar edi (A.Qodiriy).

Shuni ham aytish kerakki, -li affiksining otlarda aytib o'tilgan ma'nodagi shakl yasashi juda chegaralangan so'zlar doirasida uchraydi, u boshqa shakl yasovchilar masalan , ko'plik, egalik shaklini yasovchilar singari barcha otlarga qo'shilavermaydi.(1,55)

-dor affksi. Fors-tojik tillariga mansub bo'lgan bu affiks o'zbek tiliga shu tillardan o'zlashgan so'zlar tarkibidan o'tgan. Bu qo'shimcha asosan shaxs yoki predmetning yasovchi asosdan anglashilgan narsaga egaligini bildiradi. Ko'riniib turibdiki, bu affiks ma'navi vazifasi jihatdan -li affiksiga yaqin turadi. Lekin -dor affiksining sifat yasash doirasi -li affiksiga qaraganda ancha torroq.(5,118)

Bundan tashqari sifat yasalishiga xizmat qiladigan sifat yasovchi qo'shimchalar ham bo'lib bular quyidagilar: -lik, -ser, -be, -qi, -ki, -daqi, -no .bu sifat yasovchi qo'shimchalarida faol va nofaol qo'shimchlar ham mavjud.

Biz ushbu ilmiy maqolamiz orqali shuni ta'kidlab o'tishimiz lozimki, sifat so'z turkumi ot so'z turkumidan keyin o'rganiladigan turkumlardan biridir. Ma'lum so'z turkumlarining yasalish doirasida qilingan ishlar o'zbek tili so'z yasalishi haqidagi ta'limalarning rivoji uchun muhim hissa bo'lib qo'shiladi. O'zbek tilida sifat yasalishining affiksatsiya usuli eng sermahsul usul bo'lib,ba'zi manbalarda 50 ta boshqa manbalarda esa 100 ga yaqin affikslar sifat yasashda u yoki bu darajada qatnashadi. Shunga ko'ra, sifat yasovchi qo'shimchalarni faol yoki nofaol affikslarga ajratish mumkin. Yasama sifatlarni ta'lim tizimida o'qitish ularni yasalish qoli plari asosida misollar topish, berilgan jadvallarni qoli plar asosida to'ldirish, yasama sifatlarni qatnashtirib so'z birikmasi, gap va matn yaratish singari ijobjiy ishlarni bajartirish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

- 1. Abdurahmonov F. Sulaymonov A. Xolyorov X. Omonturdiyev J. Hozirgi o'zbek adabiy tili. -T.:O'qituvchi 1980.**
- 2. R.R.Sayfullayeva. Hozirgi o'zbek adabiy tili. -Toshkent, 2009,237-bet**
- 3. H.K.Dmitriyev. Grammatika boshkirskogoyazika. M.-L.,1948, 81-bet.**
- 4. A.Xojiyev. O'zbek tili so'z yasalishi. Qo'llanma. -Toshkent: o'qituvchi, 1975,29-bet.**
- 5. G'.Abdurahmonov, Sh.Shukurov, Q.Mahmudov o'zbek tilining tarixiy grammatikasi. Darslik.-Toshkent, 2008.**

Mustafayev Shaxboz Baxtiyorovich
Samarqand davlat chet tillari instituti magistranti

AVTOMATLASHTIRILGAN VA MASHINA TARJIMALARINING MUAMMO VA AFZALLIKLARI

Annotatsiya. Maqolada badiiy matnlar tahlili va tarjimasida elektron dasturlardan foydalanish imkoniyatlari hamda avtomatlashtirilgan va mashina tarjimasining o'rni, kamchiliklari va afzallikkлari kabi muhim vazifalar hal qilinadi. Ushbu masalalarni hal qilishda olib borilgan tadqiqotlarga va olingen tajribalar natijalariga binoan, ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish tajribalari keltirilgan va uchraydigan muammolarni yechimi ifodalangan.

Kalit so'zlar: tarjima, mashina tarjimasi, avtomatlashtirilgan tarjima, onlayn tarjimon, lug'atlar, google translate.

XXI asr - raqamli texnologiyalar asri. Jhon iqtisodiyotining globalizatsiyasi hamda xalqaro munosabatlarning mustahkamlanishi, xalqaro maydonda samarali hamkorlik aloqalarini boshlashga umid bog'lagan tashkilotlarni xalqaro kommunikatsiyalar va ish muloqotlaridagi professionallikni rivojlantirishlariga turtki bo'lmoqda. Shuning uchun ham tarjima sohasiga talab ortmoqda va hozirda bu soha xalqaro bozorda biznes qurishning asosiy qurollaridan biri hisoblanadi. Tarjima - muayyan tilda og'zaki yoki yozma ravishda bayon qilingan fikrni boshqa til vositalari bilan qayta ifodalash bo'lib, xalqlar o'rtasida do'stlik va hamkorlik o'rnatalishi, ilmiy-texnik taraqqiyotning jadallahuvি, madaniyat, san'at va adabiyotlarning bir-biriga ta'siri, tillarning boyishida muhim rol o'ynaydi [1].

Inson va texnologik vositalarning o'zaro aloqasini ko'rib chiqish uchun hozirgi kunda mavjud bo'lgan tarjimaning ikki turini farqlash muhim:

1. Avtomatlashtirilgan tarjima (machine-assisted translation (MAT)). Bu holatda dastur tarjimonga tarjima qilish uchun yordam beradi. O'z navbatida, avtomatlashtirilgan tarjimaning quyidagi shakllari mavjud:

- qisman avtomatlashtirilgan tarjima - bu holda tarjimon tarjima qilish uchun elektron lug'atlar yoki boshqa elektron resurslarni qo'llaydi;

- faoliyati chegaralangan tizimlar - kompyuter faqat qat'iy strukturadagi gaplarni tarjima qilishga tizimlashtirilgan (ammo shunday tarjima qiladiki, uning ortidan to'g'rilashga hojat qolmaydi), tizimga mos kelmagan joylarini esa insonga qoldiradi [2].

2. Mashina tarjimasi (machine translation (MT)) - bir tabiiy tildan ikkinchi tilga matnni raqamli hisoblash mashinalari va kompyuterlar yordamida tarjima qilish. EHM va kompyuterlar uchun dasturlar tuzish, matematik lingvistika va amaliy lingvistika kabi yo?nalishlar bilan chambarchas bog'liq [3]. Bunday tarjima turida tarjima muharrir ishtirokisiz amalga oshiriladi. Mashina tarjimasi katta hajmdagi til juftliklarini bir-biriga solishtirish asosida ishlaydi. Til juftliklari - bir tilda sintaktik birliklar saqlanadigan va ikkinchi tilda esa unga mutanosib gap va formulirovka saqlanadigan matnlardir [4]. Bunday til juftliklari uchun misol sifatida parallel matnlar xizmat qiladi. Mashina tarjimasining yuqori texnologiya sifatidagi afzalliklaridan biri uning katta hajmdagi matnlar va jumlalarning xotirada saqlab qolishidir. Mashina tarjimasi doirasida inson va EHMning o'zaro aloqasining bir nechta turi mavjud:

- birlamchi tahrir - tahrir qilishning bir shakli bo'lib, bunda tarjimon maxsus dastur matnga ishlov berishidan oldin uni tahrirlaydi, bu holatda matn ko'z yugurtirish mobaynida ortiqcha komponentlardan xalos bo'ladi va matn ishlov berish uchun tayyor holatga keladi;

- umumiyl tahrir - bunda tarjimon o'zgartirishlarni dasturning ish protsessi davomida

kiritib boradi va shu bilan tarjimaning murakkab masalalarini hal qiladi;

- yakuniy tahrir - ushbu tahrir turida dasturlashtirilgan tizim matnga ishlov berishni yakunlaydi va shundan so'ng tarjimon tomonidan dastur tomonidan qilingan xato va kamchiliklar tuzatiladi hamda tahrirlanadi;

? aralash yoki gibrid tahrir - tahrir qilishning shunday turiki, bunda mashina tarjimasi protsessi bir vaqtning o'zida ham birlamchi ham yakuniy tahrirni o'z ichiga olishi mumkin [5].

Qayd etib o'tish kerakki, hozirgi kunda mashina tarjimasi bilan ish natijalari mukammallikdan yiroq bo'lib, tarjima qilingan matndagi xato va kamchiliklarni aniqlash uchun mukammal tahrirni o'tkazish kerak. Tayyor matnning leksik butunligiga o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, elektron hisoblash mashinalari sodda gaplar va iboralar bilan muvaffaqiyatli tarjima qilishadi, biroq gaplardagi kelishiklar, nutq oborotlari hamda mantiqiy urg'ularni tarjima qilishda tez-tez xato qilishadi [6]. O'zbek tilini tarjima qilish algoritmlari hozirgi vaqtda asta-sekin murakkablashtirilmoxda, shu sababli o'zbek tilidagi sodda gaplarni ham boshqa tilga tarjima qilishda jiddiy kamchiliklar uchramoqda.

Matnni tarjima va tahrir qilishning barcha variantlarini tahlil qilish orqali tarjima qilishning hozirgi vositalarini ko'rib chiqish imkoniyati paydo bo'ladi. Raqamli texnologiyalar bozorida mashhur dasturchilar xalqaro muloqotda muhim hisoblangan tarjima sohasini nazardan chetda qoldirishayotgani yoq. Google va Microsoft singari texnogigantlar grammatika va fonetika qoidalariga asoslanib so'zlarni, gaplarni, jumlalarni, iboralarni va katta hajmdagi matnlarni tarjima qiladigan hamda eshittirib beradigan mobil dasturlarni ishlab chiqishdi. Quyida hozirgi kunda mavjud bo'lgan elektron resurslar va informatsion plattformalar klassifikatsiyasi keltiriladi:

- a) mashina tarjimasi tizimi (MTT). To'liq avtomatlashtirilgan tarjimani amalga oshiradi;
- b) Translation Memory funksiyasi mavjud tizimlar. Bunday tizimlar avtomatlashtirilgan tarjima tizimlarida ishslash imkoniyatini beradi (IBM
- c) Translation Manager, D?j? Vu, Promt va b.) [7];
- d) onlayn tarjimonlar - matn tarjimasi internet aloqasi mavjud bo'lgan holda brauzer oynasida amalga oshiriladi (Google, Yandex, Deeple, Bing va b.);
- e) onlayn lug'atlar (PROMT, ABBYY Lingvo, Multitiran va b.) [8];
- f) offlayn lug'atlar (Google translate, Deeple, ABBYY Lingvo va b.);
- g) internet tarmog'idagi tarjimonlik xizmati.

Xulosa o'rnida aytib o'tishim mumkinki, hozirgi kunga kelib tizimlashtirilgan mashina tarjimasi tarjima bilan shug'ullanadigan insonlarga munosib raqobatchi bo'lmoqda.

Kompyuter texnologiyalari jabhasida bo'layotgan doimiy innovatsion rivojlanish mashina tarjimasi dasturlarining mukammal tarjima qilish qobiliyatini oshirib bormoqda. Shu sababli ham kundan kunga tarjima dasturlariga bo'lgan talab ortib bormoqda. Tabiiyki, hozirda mashina tarjimasida tarjima qilish algoritmi mukammal emas. Google onlayn tarjimonida tarjima 150 dan ortiq til doirasida amalga oshiriladi, biroq sifatli tarjima, asosan, 10 ta til doirasida amalga oshadi. Tarjima sifati tarjima qaysi tillar doirasida amalga oshirilishiga, tillarning grammatik, sintaktik va leksik mutanosibligiga, matnning tematikasiga va uslubiga bog'liq. Shu sababli ham tarjima qilinishi kerak bo'lgan hujjat qanchalik to'g'ri tuzilgan bo'lsa, tarjima ham shu qadar sifatli chiqadi.

Adabiyotlar:

1. G'. Salomov. Tarjima nazariyasiga kirish. - Toshkent: "O'qituvchi", 1978;
2. Могилев А. В. Технологии обработки текстовой информации. Технологии обработки графической и мультимедийной информации. - СПб.: БХВ-Петербург, 2010. - 304 с.
3. Wikipedia [Elektron qo'llanma] Mashina tarjimasi URL: https://uz.wikipedia.org/wiki/Mashina_tarjimasi
4. Семенов А. Л. Теория перевода: [учебник для вузов]. - М.: Академия, 2013. - 217 с.
5. Lingotech [Elektronqo'llanma] Редактирование машинного перевода: цели, средства и возможный выигрыш URL: <http://lingotech.ru/articles/redaktirovaniemashinnogo-perevoda-celi-sredstva-i-vozmozhnyy-vyigrysh.html>
6. Rahimov A. Kompyuter lingvistikasi asoslari. - T.: Akademnashr, 2011. - 160b.
7. Fonetix [Elektron qo'llanma] Технология Translation Memory URL: http://www.fonetix.ru/public_.php?num0=0002
8. Изюмов, А.А. Компьютерные технологии в науке и образовании : учебное пособие / А.А. Изюмов, В.П. Коцубинский ; Томский Государственный Университет Систем Управления и Радиоэлектроники (ТУСУР). - Томск : Эль Контент, 2012. - 150 с.

Sodiqova Yulduz Furqatovna
Teacher of the Samarkand State
Institute of foreign languages
E-mail: Juliya_star5@mail.ru

INNOVATIVE METHODS OF LEARNING OF FOREIGN LANGUAGES. MULTIMEDIA AND COMPUTER TECHNOLOGIES

Annotation. In this article discussed innovative approaches to foreign language learning based on multimedia and computer technology. The need to introduce new methods and their differences from traditional methods has been proven. There are shown the advantages of using new technologies and the difficulties of their introduction into the educational process. There are also described the role of the teacher in the updated learning process.

Keywords: novelty, multimedia motivation, active participant.

Over the past years, many foreign language teachers have been worried about the search for new teaching methods. Methodists in many strange countries are engaged in the analysis of existing methods and technologies and their adaptation to modern realities and requirements and at the same time are looking for radically new approaches. There is debate about how the process of teaching a foreign language in a modern school should look like. Some teachers advocate the preservation of traditional methods, while others want to completely change the whole system. There is a third category of teachers, offering to combine new and old forms. But no one doubts that change is inevitable. This is due to a number of factors: requirements for the ultimate goals of language learning, the psychology of a modern student, and, of course, technological changes in the world around us.

The current time is a period of intensive development of technologies, primarily computer ones. This leads to the fact that modern students better perceive and assimilate new information through contact with computer information sources. The use of computer technology in the process of learning a foreign language makes it possible to make this process easier for students and create an environment familiar to them. It also allows you to diversify the work and make it more interesting for students. Thanks to multimedia resources, the process of learning a foreign language can be moved beyond the classroom and made continuous.

Thus, modern schools, colleges and universities are required to revise the approaches that have been used so far for teaching foreign languages and to search for innovative methods taking into account the development of science and technology. It is expected that they will use multimedia and Internet technologies along with new teaching models in order to avoid the previously used model based on the explanations of the teacher. In addition, students are encouraged to learn a foreign language using a computer, which will be 40-50% of the total academic workload. These cardinal changes resonate with the idea of the dominant role of a student to whom computer technology provides access to advanced teaching methods. However, it must be understood that multimedia technologies have certain disadvantages, and also that the use of multimedia requires additional skills from the teacher. Otherwise, there will be a mismatch between the efforts put into and the poor results. Teaching a foreign language using computer technology includes:

- 1) authentic language material such as video clips, flash animation, web quests, news, etc;
- 2) An online environment in which students can communicate with native speakers of a foreign language via e-mail, text computer editors, social networks, voice or video conferences;
- 3) Language learning tools (online applications and programs) aimed at

studying phonetics, pronunciation, vocabulary, grammar and sentence analysis. Tools include text-to-speech exercises, speech recognition, interactive and controlled tasks; 4) An online environment that enables communication between the teacher and students, students with each other; 5) Game forms of training.

How can computer technology improve the process of learning a foreign language? The processes and results of using computer technology depend on how they are used in training. Two types of foreign computer learning can be distinguished. The first type assumes that computer technology complements traditional forms of teaching and learning (including assessment), making them faster, easier and more efficient. The second type offers innovative ways of teaching and learning, which should improve students' competencies to a greater extent than traditional methods can do.

Kongrith and Maddux (2009) suggested that the use of innovative learning methods has the following characteristics:

- Requires a high degree of interaction between the computer and the student;
- Aims to fulfill more creative tasks;
- Makes it possible to perform very complex tasks.

Obviously, computer teaching a foreign language helps students who have good technical and computer skills to achieve success in language classes that might not be achieved if only traditional approaches were used. Computer technologies develop students' independent work, allowing them to independently choose the pace of studying the material, tasks necessary to achieve the set educational tasks, place and time of work. At present, the ability to visualize visual materials for the students is confirmed both in science and practice. Innovative technologies play an important role in providing young people with modern knowledge and skills. Modern information technologies are making great use of advanced pedagogical technologies.

It can be concluded that computer technology can be of great benefit in the development of language competencies, provided that they are competently and intelligently used. Their importance for independent work of students is becoming increasingly important. They help to overcome the language barrier and psychological complexes of students. Computer technology develops students' interest and motivation in learning a foreign language. All these advantages prove the need to integrate computer technology into the modern educational environment. The success of its use depends on whether teachers are ready to take the initiative and take full advantage of multimedia and computer training, to identify and solve problems. If teachers learn new techniques, generalize experience and gradually improve teaching methods, multimedia will make positive changes in the process of learning a foreign language and help to achieve great success.

References:

1. Belz J.A., Thorne S.L. Computer-mediated Intercultural Foreign Language Education. ? Boston, MA: Heinle & Heinle, 2010.
2. Thorne S.L., Black R. Language and Literacy Development in Computer-mediated Contexts and Communities // Annual Review of Applied Linguistics. ? 2008. ? № 28.
3. Лутфиллаев М.Х. Олий таълим ўкув жараёнини такомиллаштиришда ахборот технологиялари интеграцияси (Информатика ва табиий фанлар мисолида):Дис. докт. пед. наук.-Тошкент: ЎзДПТИ,2006.-212 б.
4. Кудрявцева Л.В. Использование телекоммуникационных проектов для формирования иноязычной социокультурной компетенции у учащихся старших классов (на примере США и России) // Иностранные языки в школе. ? 2007. ? № 4. ? С. 49-53.
5. Кудрявцева Л.В. Использование междисциплинарных телекоммуникационных проектов в обучении иностранному языку (на материале культурологии США, профильный уровень) ? Тамбов, 2011.
6. Полат Е.С. Обучение в сотрудничестве // Иностр. языки в школе. ? 2000. ? № 1.
7. Полат Е.С. Интернет на уроках иностранного языка // Иностр. языки в школе. ? 2009. ? № 2-3.

Aziza Musoeva Botirovna
teacher at Samarkand State Institute of Foreign
Languages .E-mail: musoeva@samdchti.uz

TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT AND ITS LINK WITH THE CEFR

Abstract. The Common European Framework of Reference (CEFR) is the internationally recognized framework for learning, teaching and assessment. This framework became the requirement in teaching and learning languages in Uzbekistan from 2013 onwards in the education system. Since then several reforms has been adopted in order to create domestic multistage of the CEFR in the country. This study aims to investigate foreign language teachers' attitudes about the CEFR and its implications in teacher professional development.

Keywords: professional development, CEFR, State Educational Standards, TDP, requirements, Continuous education.

It is almost two decades now that it began to influence on language learning, teaching and assessment throughout the world. Its role in teaching and learning became vital in gaining language proficiency. Therefore, it is essential to know the contents of the CEFR and documents related to this Framework in order to become familiar and adapt its contents into practice. The reason of this is that "it provides the means for educational administrators, course designers, teachers, teacher trainers, examining bodies, etc., to reflect on their current practice, with a view to situating and coordinating their efforts and to ensuring that they meet the real needs of the learners for whom they are responsible"(Council of Europe,2001,p. 1).

The introduction and implementation of the CEFR

The CEFR is the one of the internationally recognized frameworks that was first accepted in Europe and was launched in 2001. The six-point scale, which is A1 to C2, describes the proficiency level of the learners. This framework relates to the responsible personnel in language learning and testing, such as teachers, educators, trainers, administrations of educational premises. In this sense, teachers are the main initiatives in the implementation of this framework into practice. However, how they feel about it, or whether this framework is useful or not in developing professional competence in a specific context that is, for instance, in Uzbekistan is one of the issues that this study tries to evaluate.

As it is widely known that in Uzbekistan since 1997, there have been significant alterations in the field of education. One of the great attempts was in 2012, when the Presidential Decree №1875 about "The measures of strengthening the system of learning foreign languages" implemented, which became a foundation stone in teaching and learning foreign languages in the country. This decree opened the way to the implementation of the CEFR in 2013, and adopting it in teaching, learning and assessing foreign language proficiency in the country. As a result, the CEFR has been translated in an official language and there was created standards and national guidelines in Uzbekistan on relating the levels, examinations and tests to CEFR proficiency levels. As well as the government recommended particular levels that learners should reach at the end of key educational stages from A1 to C1, which was introduced into the State Educational Standards (SES) and the domestic multistage was applied for all the subjects in educational premises. Although the introduction stage was not directly targeted to Teacher professional development (TPD), still there was a link between the government's initiatives and teachers' involvement in the implementation of the new internationally recognized standards. Therefore, the Resolution № 124 "On approval of the training State Educational

Standards of Continuous Education System on foreign languages" came into a force that assisted to gain an important status of foreign languages in the country. In addition, the Resolution № 234 "On measures of strengthening Professional Development and Retraining of Public Education Personnel" brought significant changes in teaching and learning foreign languages. These changes included in the first stage to train teachers in familiarizing with the CEFR, because it is teachers, who should specialize before introducing it to the classroom, as afterwards they teach the acquired information to the learners. Heyworth (2004, p.12) claims that "the CEF provides a comprehensive account of an approach to language education which language teachers, teacher trainers, and academic managers need at least to consider, together with a set of resources which can have practical applications in the planning and delivery of language courses."

In a five-year term, all of the EFL teachers in Uzbekistan were introduced to the CEFR in different contexts, such as in-service programs and seminars on a regular basis and they were trained how to progress their level and how to use it effectively in the classroom. All of these new reforms in the education system not only helped teachers improve their professional skills on an individual basis but also assist collaboration with each other. As it is pointed out, "teachers working together with a focus on improving, learning and teaching, and on generating new professional knowledge, may form what are called professional learning communities" (Harris and Jones, 2010, cited in Svendsen, B., 2016, p. 314). This is true in the sense that these teachers are working together with collaboration in order to contribute to the education system of Uzbekistan, in the process of development and moderation.

However, there is a gap that even though many countries are investing a significant amount of sources for TPD, there are still some problems to be solved, namely how teachers are implementing new methods into practice and how all of these theories are reflecting practical fronts. The main reason for this is that, English is the second language of the countries that are adopting the CEFR as standard in teaching, learning and assessing. Although it appeared globally in almost two decades ago, it is still a new concept. The concern is not when and how to adopt it but it is connected with the amount of progression in implemented standards. In this sense, the question may arise, who is responsible for this process. Even though educational administrations introduce new reforms, it is a teacher, who brings it and who is responsible for implementing the innovation into the classroom. As Fullan and Stiegelbauer (2016) stated that, any changes that occur will face various challenges, because when there are curriculum changes, these changes will push teachers to change. The similar implementation has been held in Turkey that from 2009 that called "Training of English Teachers" and held throughout the country. The purpose of the training sessions was to train as many EFL teachers as they can according to CEFR principles. Hismanoglu (2013, p.940) in his research claims that, "up to now, 48000 English language teachers in 48 cities in Turkey have joined these seminars. Topics such as the CEFR, new English language curricula, integrated language teaching, portfolio assessment in language, learning, and the adaptation of materials within the framework of the CEFR were covered during these seminars. The results of the study showed that the majority of prospective EFL teachers understand the contents of European documents and they can adapt these documents to their teaching".

In case of Uzbekistan, when the CEFR was introduced in 2013, there were different concerns by the Ministry of Education and foreign language teachers on how to implement it smoothly in the education system. For that purpose, in the first place, teachers were trained in pre-service programs as aforementioned; all of the textbooks were designed according to this framework, almost all teachers took and are still taking exam based on

tests to the CEFR proficiency levels that called the National System of Assessment of Foreign Language Proficiency (NSAFLP) for certification. The National Testing Centre organizes this examination for teachers. The main purpose is to help teachers to get certification that confirm their proficiency level and to give a monthly allowance for their salaries for those who are eligible or who pass the test. Yuldashev (2016, p. 10) pointed out that activities implemented on improving Professional Competency of foreign language teachers are yielding its positive results. Within a year the amount of teachers, who got the certificate approved their Professional proficiency and received an additional bonus for their monthly wages increased up to 45%. These results show that there is a huge development in both teachers' professional competence as well as the quality of learning and teaching throughout the country because of the implementation of CEFR in the education system. For this, much effort is demanded from teachers, because in some cases, even an experienced teacher will become a novice teacher when a new curriculum is implemented (Hall & Hord, 2014). However, these days it is giving its results on TPD.

In order to know how these new reforms influences EFL teachers in Uzbekistan, Madaminov and Ashurova (2019, p. 71) researched teachers' attitudes towards changes and found out that "the majority of the EFL teacher participants have positive views and beliefs about current reforms in Uzbekistan's English education. Despite their traditional language teaching practices, they believe that the chosen CLT method is a way to succeed in English learning and they support the idea of having English as a language of instruction instead of using their L1, Uzbek. The main source of EFL teachers' beliefs is found in pre-service teacher education programs that have already formed an academic and professional basis for their beliefs. Some of the EFL teachers noted that their teaching views have changed after attending in-service teacher education programs, and these courses had a positive influence on their teaching practices".

For those who could not pass the NSAFLP test, the Ministry of Education supported them via promoting to participate in in-service programs for about three up to six-month course, after which they tried to take a test for the second or third time. Nevertheless, that situation was creating apprehensiveness in the teachers' views for further development and resulting an excessive pressure on them. Even recent study reveals it that a few EFL teachers shared less positive views regarding in-service teacher training programs, noting that the only outcome from these programs was to keep a good track of attendance and to receive a certificate. Furthermore, EFL teachers were less positive about those programs as they offered limited seats. Some teachers have mentioned that their motivation has decline after heavily theory oriented in-service training programs. This suggests that there is an ongoing demand for having in-service teacher training programs with considerations that are more practical and suggestions into EFL curriculum. Furthermore, the majority of EFL teachers complained about the work overload caused by long teaching hours and high demands on administrative work. These three elements were seen as major constraints on a successful implementation of teacher training programs (Madaminov and Ashurova, 2019, p. 71).

Thus, this confirms one more time that in every implementation, there are some constraints and in order to resist for that challenges, language teachers should have strong "teacher immunity" as Hiver and Dornyei (2017) describe and introduce this metaphorical term in linguistics. According to their view, "all schools and teaching contexts present their own particular challenges, suggesting that a teacher without an appropriate protective shield may be prone to developing a condition of general dysfunction, and succumbing to exhaustion, inefficacy, and cynicism. Thus, developing some form of immunity is a necessity for L2 teachers to maintain a form of professional equilibrium"

(Hiver and Dornyei, 2017, p. 419). From this definition, it can be claimed that in order to have a strong immune system, language teachers should get ready for changes and demonstrate their resilience against obstacles, so that to broaden their professional competence.

The main reason behind implementing this framework and new reforms in Uzbekistan was not only introducing them in the country for educational purposes, but also deepening awareness and the role of foreign languages in the country via promoting plurilingualism. This is seen now how teachers have positive attitudes about these changes, as it is almost six years that the Ministry of Education, a different world and local organizations, schools, teachers, learners and other responsible personals are giving assiduous efforts so that to have outgrowth and a trickle-down effect on the whole country's educational progression.

In conclusion, the results of the new reforms and the implementation of the CEFR reveal the progression and positive outcome in Uzbekistan. From the aforementioned, it can be seen that generally, the CEFR and programs created for promoting it resulted in many modifications in the education system and in teacher professional development.

References:

1. CEFR. 'Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment'. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
2. Fullan, M., & Stiegelbauer, S. M. 'The new meaning of educational change' (5th edn.). New York: Teachers College Press, 2016.
3. Hall, G. E., & Hord, S. M. 'Implementing change: Patterns, Principles, and Potholes', (4th edn.). New Jersey: Pearson, 2014.
4. Heyworth, F. Why the CEF is important. In K. Morrow (Eds.), Insights from the Common European Framework. Oxford: Oxford University Press, 2004, pp. 12-21.
5. Hismanoglu, M. 'Does English language teacher education curriculum promote CEFR awareness of prospective EFL teachers?' Procedia - Social and Behavioral Sciences, No. 93, 2013, pp. 938 - 945.
6. Hiver, P. & Dornyei, Z. 'Language Teacher Immunity: A Double-Edged Sword', Applied Linguistics, 38/3, 2017, pp. 405-423. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/278025475> [Accessed published on 11 August 2015].
7. Madaminov, M. & Ashurova, U. 'A Critical Review of the Proposed Changes to the EFL Curriculum in Public Schools in Uzbekistan', Journal of Humanities, Volume 15, No. 1, 2019, pp. 61-73.
8. Presidential Decree №1875 on 'The measures of strengthening the system of learning foreign languages', Tashkent, 2012.
9. Resolution № 124 of the Cabinet of Ministry of the Republic of Uzbekistan. 'On strengthening Professional Development and Retraining of Public Education Personnel', Tashkent, 2014.
10. Resolution № 234 of the Cabinet of Ministry of the Republic of Uzbekistan. 'On measures of strengthening Professional Development and Retraining of Public Education Personnel', Tashkent, 2014.
11. Svendsen, B. 'Teachers' experience from a school-based collaborative teacher professional development program: reported impact on professional development', Teacher Development, Vol. 20, No. 3, 2016, pp. 313-328, <http://dx.doi.org/10.1080/13664530.2016.1149512>
12. Yuldashev, M. 'Organization professional development of administrators and pedagogic personnel of the public educational institutions of the Republic of Uzbekistan', International Journal of Academic Research and Reflection, Vol. 4, No. 1, ISSN: 2309-0405, 2016, pp. 10-14.

Negova Feruza Sharifovna
Samarkand State University

THE IMPORTANCE OF AUTHENTIC MATERIALS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE.

Annotation. This article is devoted to ideas about Authentic Materials and how it is important teaching foreign language using authentic materials.

Key words: motivations, encourage students, development, authentic materials, linguistic potential, designing classes.

From the very beginning of my teaching practice I tried to create a friendly, relaxed, supportive, and respective atmosphere in my classes. I want my students to feel comfortable in a safe atmosphere without stress and anxiety. Teaching isn't easy, it is not for everyone, but for those who have dedicated their lives to teaching. (Teresa Kwant, 109pp, 2013) Treat people the way you want to be treated. Talk to people the way you want to be talked to, this is my division. I think, becoming effective, and well educated, and encourage your students every time during the period of your teaching process and after that, it is a bit difficult. A teacher always wants to be helpful and pay attention to every student in his or her classes. A teacher will need to express her opinion, and agree or disagree with the opinions of her students. It is especially important to be polite when she is disagreeing. When you present an argument, it is important to support it with reasons, evidence or examples. The best teacher gives feedback to student showing his or her mistake without any trouble deeply investigate it, motivate and inspire a student at the same time.

We know that students have widely different experience of understanding the language. They have different background, learning styles, and of course, different opinions or outlook. Almost every teacher wants that their students to be able to speak, understand, and write fluently without any mistakes. To remedy this situation, they try to create new more effective methods and ways of teaching a foreign language. They want to find out the quickest, fruitful, exclusive and just funny way to teach them. Many of us believe that authentic materials are only about articles from newspapers and magazines. This is only partially true, I can suggest you some more effective examples, to show you what I mean:

- Web pages
- Films
- Emails
- Songs
- Tickets and other travel documents
- Advertisements
- Brochures
- Radio and TV broadcasts

It's important to make sure any information you are giving or receiving is communicated correctly. You may choose some useful and helpful material which more effective to your student's level and interests. For instance, designing your class do not forget the topic, the theme, the language area, and of course to consider the level of students and the skills you are trying to develop as well learners' needs and interests. There are many advantages of using authentic materials during our lesson. Article from famous magazine (such as National geographic, or just local newspaper), or authentic texts are extremely useful in teaching language because they are samples of real language

and help to create the "real" world into the classroom. For example, here is some interesting article about Cape Town, best of the best.

Cape Town is one of the South Africa's most beautiful cities. Cape Town is famous for its beaches, mountains and wine. There are lots of things to do and see during your visit. We have collected here a small sample of the best Cape Town has to offer. (Straightforward, Elementary Student's book, pp 106 Macmillan).

When student reads the extract from a guide book for Cape Town he imagines some details of this city in his mind, and he is beginning to predicting some information. If we have carefully selected the information, they inspire learners and involve them in thinking about real world.

If your students have same problems with listening skills it is important to use song or advertisements. The advantage of using this authentic material in your classes will help you to improve your students predicting (what is the song or advertisement about), student will take notes (where or which part of song or advertisement he didn't understand), selecting information (what part was interesting), select key words (about subject or theme), will make easier conclusion. This types of audio or video advertisements or short podcasts can be handy. Surprisingly, but it is also very helpful when you pre-teach certain vocabulary or new words so that learners do not feel much disappointed when they see a lot of unknown words. You may ask from your student to rewrite the sentences with one of the phrases, or complete the song with the correct sentence (fill in gaps), and listen to the recording to check answers.

In my opinion, designing your classes using authentic material incredible helpful, because of young students to be in touch with the real world. Furthermore, it is motivating, and create real world situation for your students and just enjoyable lesson for you.

References:

1. Nunan D. 1998, **Language Teaching Methodology: A text-book for Teachers**, International Book Distributors Limited, Great Britain.
2. Clandfield L. 2014, **Straightforward: A text-book for Teachers**, Macmillan book Distributors Limited, Great Britain.
3. Chris Redston Gillie Cunningham. Cambridge University Press.

Toshboyeva Munojat
teacher of Uzbek State World Languages University
E-mail: Khaetkhon.makhamadinovna@mail.ru

PECULIARITIES OF INTERNET TECHNOLOGIES IN DEVELOPING STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE

Abstract: In the context of the transition to the information society, socio-economic and state-political transformations, as well as a constant increase in the volume of information, have led to the need to modernize higher education, which is aimed at developing the education system in accordance with the urgent needs of the individual, society and the state. In this article we defined the role of internet technologies in teaching FL.

Key words: *communicative competence, technologies, internet, student.*

Recent modern changes in the education system are based on the latest achievements of science and technology in the field of information, computer and telecommunication technologies, the psychological and pedagogical foundations of which were considered in the works of B.S. Gershunsky, YAL. Vagramenko, V.V. Lapteva, M.P. Lapchik, E.S. Polat and others.

Changing educational standards in order to modernize modern education could not but affect the process of teaching a foreign language. It should be noted that the development of information technology has influenced the change in the status of a foreign language, the study of which is becoming increasingly important in connection with the expansion of economic and political ties, labor mobility and access to a large amount of scientific and technical information in a foreign language.

The unique capabilities of information technologies, in particular the Internet, which can be used by all participants in the educational process, make it possible to emphasize the student's independent work in the framework of specially organized types of activities, which is particularly relevant due to the limited number of hours devoted to learning a foreign language in technical university.

The desire of teachers to meet the growing needs of society in education by using new information technologies brings to life new forms of learning. Computer technology, namely, the Internet, today turned out to be the best possible, by the way, when studying foreign languages. An English teacher needs a wealth of information about the UK and other English-speaking countries. After all, it is precisely in the lessons of a foreign language that we go through geography, and wildlife, and the population, and politics. Here it is possible to compare how global problems of mankind are solved in different countries of the world and in our country.

The use of information and communication technologies (ICT) is also due to the following contradictions:

- continuous growth in the volume of knowledge and the difficulty of assimilating it in the shortest possible time of training;
- a decline in interest in a foreign language as a subject and an increase in interest in learning a foreign language against the background of computerized learning;
- uniform program requirements for learning a foreign language and a different level of educational opportunities for students.

So, the use of a computer in English classes significantly increases the intensity of the educational process. When learning with the help of ICT, much more material is absorbed, and in addition, the material is more easily absorbed when using a computer. The global network can offer a host of discussion topics with colorful and ever-changing

illustrative material. The choice of topic for each new lesson will depend on the teacher, the goals and objectives of the lesson.

Let us dwell in more detail on the possibilities of teaching various aspects of the English language using the Internet.

The Internet is convenient for searching and fixing certain speech structures, since many sites are devoted to a particular category or function of the language. In addition, there is the possibility of a personal appeal to a person, which, of course, is lacking in textbooks, because very often these pages touch upon issues of communication, loneliness, etc., relevant for teenagers, to which each of those who apply, for example, to the Internet forum, can Get an answer or advice. A wonderful site for teens www.teenadvice.org is a storehouse of topics for discussion, since it is dedicated to youth issues, is replenished by letters and questions from adolescents themselves from around the world and is able to unobtrusively bring the class to a discussion about what excites, pleases, and worries the students themselves.

The Internet is a good helper in learning to listen. The volume of multimedia materials stored in the depths of the Internet amazes even the richest imagination - in the original language you can listen to a concert of the artist of interest, an interview with a famous person, a broadcast of a popular radio channel and even watch the latest movies.

The above opportunities for working in a foreign language lesson are not the only ones, but I made an attempt to indicate the directions for the work of a modern teacher - one who does not want to lag behind his students and is constantly ready to learn and improve his skills. After all, we all know that in our time it is not enough to be fluent in the language and know your subject without integration with other disciplines, especially computer literacy.

References:

1. Polat E.S. The Internet at foreign language lessons // IYASH, 2001. - No. 2. - p.25 - 29.
2. Didactics of high school / Ed. M.N. Skatina. M.: Education, 1982.
3. Apatova N. V. Information technology in school education. M., 1994
4. Sergeeva M. E. New information technologies in teaching English // Teacher. - 2005. - No. 2. - p. 162-166

Lolayeva Durdona Raxmatovna
Toshkent shahri Sergeli tumani 300-maktab
ona tili va adabiyot o'qituvchisi

KOMPYUTER LINGVISTIKASINING F ILOLOGIYA SOHASIDAGI AHAMIYATI

Annotasiya: Maqolada kompyuter lingvistikasi, xususan, o'zbek tilshunosligida bugun va yaqin kelajakda hal qilinishi kerak bo'lgan dolzARB masalalar qisman bo'sada, o'z ifodasini topgan.

Kalit sozlar: matematik mantiq asoslari, tabiiy tillarning matematik modeli, o'zbek tilining matematik modeli, o'zbek tilining kompyuter uslubi.

Bugungi kunda jahon miqiyosida kechayotgan integratsiya va globallashuv jarayonida o'zbek tilini dunyoviy tillar darajasiga olib chiqish hayotiy zaruriyatdir. Mazkur katta, masuliyatli, o'ta muhim maqsadni amalga oshirishda kompyuter texnologiyalariga, xususan, kompyuter lingvistikasiga bo'lgan ehtiyoj yana ham oshadi. Chunki aynan kompyuter lingvistikasiga o'zbek tilining jahon miqiyosiga chiqishida, o'zbek tilining ham dunyoviy tillardan biriga aylanishiga, uni o'rghanish va o'rgatish ishlarini optimallashuviga imkoniyat yaratadi. Hal qilinishi dolzARB bo'lgan ushbu muammolarning eng ahamiyatlisiga, ya'ni o'zbek tilining kompyuter uslubini yaratish masalasiga alohida urg'u berish lozim. Chunki bu masala sanalgan barcha muammolarning asosi, aytish mumkinki, yechimi bo'lib hisoblanadi. Zero jahon andozalri talablariga javob beruvchi, har tomonlama mukammal, qulay va ommabop kompyuter uslubi yaratilganidan so'nggina yuqoridagi muammolarni hal qilish mumkin bo'ladi. Ma'lumki, inson fikrini og'zaki yoki yozma shakllantirishda turli Grammatik vositalardan foydalanadi, u o'z nutqida frazeologizm, har xil iboralar, badiiy tasvir vositalarini qo'llaydi, ya'ni har bir insonning nutqi o'ziga xos va takrorlanmasdir. Ammo axborot va texnologiyalar asri bo'lgan XXI asrda kompyuter uslubi uchun bular ortiqchalik qiladi, ya'ni badiiy uslubning kengligi bugungi kun talablariga, xususan kompyuter uslubining kengligi bugungi kun talablariga, xususan kompyuter uslubining talablariga javob bermaydi. Chunki ma'lumot uzatishda qisqalik, lo'ndalik qoli plilik zarurdir. Biz o'zbek tilining barcha imkoniyatlari, ma'no boyligi, asrlar davomida shakllangan lug'at zahirasi, uning go'zalligi Alisher Navoiy hazratlari ta'kidlaganidek, boshqa tillardan ustun jihatlari bilan faxrlanamiz. Ammo, yana takroran ta'kidlab aytamizki, kompyuter uslubida badiiy vositalariga, turli nutqiy jilolar va o'ziga xos neologizmlarga o'rin bo'lishi mumkin emas. Bu uslub badiiy uslubi bilan parallel ravishda shakllanib, rivojlanib boraveradi, ammo ularning qo'llanilishi sohasi turlichay bo'ladi. Har ikki uslubdan turli soha vakillari foydalanishadi: adabiyot, san'at madaniyat ahli san'at uslubdan, kompyuter mutaxassislar, reklama biznes, tabiiy soha vakillari va eng muhimi o'zbek tilida ish yurituvchilar kompyuter uslubidan foydalanishlari mumkin. Kompyuter uslubi jahon andozalari talablariga monand holda fikrni aniq, qisqa, lo'nda, kompyuter qayta ishlashiga moslashtirilgan bo'ladi.

O'zbek tilining kompyuter uslubini yaratish hayotimizda muhim ahamiyatga ega. Zero, kompyuter uslubi aynan kompyuter lingvistikasi bo'yicha mutaxassislarini birlashtiradi. Birga mutaxassislar kompyuter dasturlari va filologlar ittifoqida yaratiladi. Kompyuter lingvistikasining ijobiliy jihatni ham aynan shunda ko'rindi: u filolog va kompyuter mutaxassislarini birlashtiradi. Bizga tarixdan yaxshi ma'lumki, insoniyat tarixida turli predmetlar toshko'mir, tilla, tuz kabilalar eng katta boylik hisoblangan davrlar bo'lgan. Turli silsilalarni boshidan kechirgan insoniyat uchinchini ming yillikning boshida axborot asriga qadam qo'ydi. Minglab yillar davomida rivojlangan inson tafakkuri uchun

bugungi kunda dastlabki manba, ya`ni axborot olish hayotiy zaruriyatga aylanadi. Shuning uchun jahon bozorida ma`lumot oltindan ham qimmatliroq baholanadi. Mazkur axborotni toppish, saqlash, qayta ishlash va boshqalarga yetkazishning qulay usullariga bo`lgan ehtiyoj kun sayin oshib bormoqda. Demak, kimki, mazkur qulay usullarni ishlab chiqsa, ularga egalik qilsa, mana shu odam dunyodagi eng boy odam bo`ladi. Ma`lumki, dunyodagi eng boy - badavlat kishi Bill Geyts hisoblanadi. Nima uchun dunyodagi eng boy kishi kompyuter, ya`ni axborotni qabul qilish, saqlash va qayta ishlash sohasining vakili? Nima uchun savdo bahosi yoki bankirning neft, paxta, avtomobil zavodining xo`jayni emas, aynan axborot bilan bog`liq sohaning rahbari sayyoraning eng boy odamiga aylandi? Bu savolga Bill Geytsning o`zi shunday javob beradi: "Kim axborotga ega bo`lsa, u hamma narsaga ega bo`ladi" yoki uning yana bir mushohadasi dunyoga mashhur: "Axborot dunyodagi eng katta, eng qimmat moddiy boyliklaridan ham ustun turadi, chunki ushbu boyliklar axborot vositada qo`lga kiritiladi". Shunga ko`ra kompyuter lingvistikasi tilshunoslar uchun ham ma`naviy, ham moddiy boylik manbaidir. Faqat uni barcha to`g`ri tushunish, eng muhimmi, qo`llab -quvvatlashi lozim. Vaholanki, kompyuter lingvistikasi nafaqat o`zbek tilining, balki boshqa tillarni, xususan, rus va ingliz tillarini o`rganishda ham asosiy vosita hisoblanadi. Shuningdek, Oliy va o`rta maxsus ta`lim muassasalarida ilmiy, badiiy, biznes va reklama bo`yicha ixtisoslashgan tarjimonlar tayyorlashni yo`lga qo`yishda, o`zbek tilida ingliz tilini va ingliz tilida o`zbek tilini to`liq o`rgatadigan o`quv qo`llanmalari va kompyuter dasturlarini yaratishda ham kompyuter lingvistikasiga yordamga keladi. Kompyuter lingvistikasining asosiy vazifalari esa tillarga o`qitish bilimlarni tekshirish, matnlarni tahrirlash va mashina tarjimasi dasturlarini ishlab chiqishdan iboratdir.

Klassik lingvistikada til inson bilan mutanosiblikda, juftlikda talqin qilinadi, ya`ni klassik lingvistika insonga zaruriy. Matematik lingvistika esa tavsiflash jarayonida esa tavsiflash jarayonida shaxsning ishtirokiga o`rin qoldirmaydi, u ko`proq kompyuterga moslashtirilgandir. Til gramatikasining matematik modeli matematik mantiqning aksiomatik nazariyasiga asoslanadi. Shuning uchun matematik lingvistika matematik mantiq asoslarini bayon qilishdan boshlanadi. XX asrning yillardan boshlab tilshunoslikda "mashina tarjimasi", "mashina tilshunosligi" atamalari qo`llanila boshlandi. Bu asrning buyuk kashfiyoti bol`gan kompyuter texnologiyalari tilshunoslikka ham kirib kelganining isboti edi. Mashina tarjimasi yoki avtomatik tarjima deyilganda bir tildagi kompyuter vositasida, tez vaqt ichida tarjima qilish nazarda tutiladi. Mashina tarjimasining asoschilarini muhandis va matematik olimlar bo`lib, keyinchalik bu ishda tilshunoslar ham faol qatnasha boshlagan. Shu tariqa mashina tarjimasi g`oyalari butun dunyoda nazariy va amaliy tilshunoslikning rivojlanishida katta ahamiyat kasb etdi.

Formal garmmatika nazriyasi yuzaga kelib, til va uning alohida aspektlari modelini yaratishga e`tibor qaratildi. Tilshunoslikning rivojlanishida katta ahamiyat kasb etdi. Formal grammatica nazriyasi yuzaga kelib, til va uning alohida aspektlarimodelini yaratishga e`tibor qaratildi. Tilning bu jihatlari matematik lingvistika fanida ishlab chiqilib, bu o`z navbatida, kompyuter lingvistikasi va tilshunoslikning lingvistikasi fanining yuzaga kelishi uchun poydevor bo`ldi. Demak, shu asosda tilshunoslikning yangi yo`nalishi o`lgan kompyuter lingvistikasi va tilshunoslikning bir qator nazariy va amaliy yo`nalishlari vujudga keldi. Kompyuter lingvistikasi fanining asosiy maqsadi lingvistik masalalarni yechishning kompyuter dasturlarini yaratishdir. U tilshunoslikning bo`limi bo`lib, matnga kompyuter yordamida ishlov berish bilan bog`liq vazifalarni bajaradi. Inson tafakkuri shu qadar taraqqiy etib bormoqdaki, texnikalashtish, kompyuterlashterlash jarayoni nafaqat ishlab chiqarishning turli sohalari, balki madaniyat va ta`lim sohalariga ham dadil kirib bormoqda. Kompyuter texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanishi ta`lim jarayonini yangi bosqichga ko`tardi, bu o`z o`rnida ta`lim mazmunini, ,etod va shakllarini qayta ko`rib chiqish, uni yangi bilim hamda ko`nikmalar bilan yanada boyitish zaruriyatini

tug` dirdi. Hozirgi vaqtida oliy ta`lim muassasalarida yangi pedagogic texnologiyalarning ilmiy asoslarini yaratish, ularni tasniflash, metodik ahamiyatini belgilash, ta`lim jarayoniga tatbiq etish kabi dolzarb muammolar ustida ish olib borilmoqda. Ilg`or pedagogik texnologiyalarning kompyuter texnologiyalari bilan uyg`unlashtirib tashkil etilishi va shu asosda mul`timediya darslarining yaratilishi esa asosiy yo`nalishga aylanib qolmoqda. Multimediya ("ko`p muhitlik" degan ma`noni bildiradi) zamonaviy kompyuterlarning deyarli barchasida mavjud bo`lgan imkoniyatlar majmuini, kompleks tushunchani anglatadi. Mul`timediya axborotning turli ko`rinishlari - matn, jadval, grafika, ovoz, animatsiya, videotasvir, musiqa yordamida axborotni yig`ish, saqlash va qayta uzatish vazifalarini bajaradi. Mul`timediya "inson - kompyuter" interaktiv(dialogik) muloqotning yangi, takomillashgan pog`onasi bo`lib, bunda foydalanuvchilar juda keng va har tomonlama axborot oladi. Bir qator olimlar, metodistlar tadqiqotlari shuni ko`rsatadiki, ta`lim oluvchi birinchi marta eshitgan mavzusining faqat to`rtadan bir qismini, ko`rgan materialining uchdan bir qisminigina eslab qoladi; ham ko`rib, ham eshitsa, axborotning ellik foizini esda saqlaydi. Interaktiv mul`timediya texnologiyalaridan foydalanilganda esa, bu ko`rsatkich yetmish besh foizni tashkil etadi. Shu bois ta`lim jarayonida ATdan unumli foydalanish katta ahamiyatga ega. Til o`rgatishda quyidagi kompyuter dasturlarini qo`llash mumkin: Taqdimot texnologiyasi, ya`ni mashg`ulotni ko`rgazma sifatida o`tkazish, darsda kompyuterdan foydalanishning eng oson usulidir. Buning uchun o`qituvchiga birgina kompyuter va mul`timediya proektori kerak bo`ladi. MS Power Point dasturi yordamida o`tilajak dars uchun kompyuterda o`qituvchining o`zi slaydlar yaratadi va ko`rgazmalar paketini tayyorlaydi. Elektron nusxa - bu o`zbek tili fani bo`yicha mavjud bo`lgan muayyan darslikning kompyuterdagagi variant bo`lib, unda mul`timediya vositalaridan faqat ovoz va matn qatnashadi. Elektron mul`timediya darsligi - aynan kompyuter vositasida o`quv kursini yoki uning bitta katta bo`limini o`qituvchi yordamida yoki mustaqil o`zlashtirishni ta`minlovchi dasturiy - metodik kompleks. Elektron ensiklopediya-kuchli qidiruv tizimiga ega bo`lgan ma`lum yo`nalishdagi yo`nalishdagi illyustratsiyali maqolalar, elektorn xaritalar, fotosuratlar, giperhavolalar, audio va videoizohlar, xronologik ro`yxat, foydalanilgan va tavsiya etiladigan adabiyotlar ruyxati va hokazolardan iborat bo`lgan katta hajmdagi electron dastur. Elektron lug`at - odatdagи asosida tuzilgan, mul`timediya vositalari bilan boyitilgan dastur. Elektron lug`at turli yo`nalishda tuzulishi mumkin, undan talabaning so`z boyligini oshirish, tarjima qilishda foydalaniladi. To`g`ri talaffuzni o`rgatuvchi kompyuter dasturlarida animatsiya yordamida tovushning artikulyatsiya o`rni, usuli ko`rsatiladi, etalon nutq eshittiladi, talabaning o`z talaffuzi yozib kiritiladi, so`ngra u adabiy til me`yori bilan taqqoslanadi. Bundan tashqari, audiodasturlar qatoriga "Karaoke" tizimini kiritish mumkin. Undan hordiq chiqarishda yoki biron tadbirni o`tkazishda foydalanish juda qulaydir. Universal test dasturi dasturi o`zbek tili darslarining biror yirik bo`limi bo`yicha test topshiriqlari va reyting tizimidan iborat bo`lgan kompyuter dasturidir. Uning qulayligi shundaki, birgina dasturiy ta`minot asosida turli xil test sinovlarini o`tkazish, ya`ni faqat matnni o`zgartirib, dasturni har xil mavzularda qo`llash mumkin. Elektron virtual kutubxona - mul`timediya xonasining keng imkoniyatlaridan yana biri, elektron nusxa yoki elektron mul`timediya darsliklari mujassamlangan, tarmoqqa ulangan kutubxona. Internet tarmog`idan o`zbek tilini o`rganuvchi rusiyabon talabalar unumli foydalanishlari mumkin: mustaqil ta`lim jarayonida ma`lumotlar toplash, mavzularni o`zlashtirish, berilgan mavzuda referat, insho yozish va boshqalar. Shuningdek, elektron pochta - axborotni bir kompyuterdan ikkinchisiga yuborishni ta`minlovchi tizim orqali o`qituvchi yoki tengdoshlari bilan muloqotda bo`lishi mumkin. Videomateriallar bilan ishslash til o`qitishda alohida ahamiyat kasb etadi. Axborot texnologiyalarining bu vositasi turli ko`rinishda, usulda qo`llanilishi mumkin. Masofaviy ta`lim - bu masofadan Internet tarmog`i orqali o`qitish usuli

bo`lib, uning asosida respublikamizda ma`lum sohalar bo`yicha test tajribalar o`tkazilmoqda.

Anglashiladiki, mashg`ulotlarda kompyuterdan foydalanishning turli tuman usullari mavjud. Sanab o`tilgan va boshqa bir qator kompyuter texnologiyalarini til o`qitish jarayonida qo`llash yuqori natijalar berishi shubhasizdir. Jahonda kompyuterni o`quv jarayonida qo`llash bo`yicha etarli tajriba to`plangan, bu borada olib borilgan muhim ilmiy- metodik tadqiqotlar, ko`pgina ta`limiy - nazorat dasturlari, mul`timediya darsliklari mavjud. Yaratilgan dastur va boshqa elektron ishlanmalarning sifati, albatta, mualliflarning shaxsiy qarashlariga, ilmiy - metodik saviyasiga va umumiy madaniyatiga bog`liq bo`ladi. Bu esa nazorat qilinishi qiyin bo`lgan holdir. Masalan, ba`zi ta`limiy - elektron ishlanmalar ko`zlangan maqsadga to`la - to`kis erishishga xizmat qilsa, ba`zilari o`ta qiziqarli, estetik jihatdan yuqori sifatli bo`lishiga qaramay, muayyan mavzu bo`yicha kerakli bilim va ko`nikmalarni egallashga xizmat qilmay, informatika va information madaniyat kursini o`rganishgagina yordam beradi. Bugungi kunda o`qitishni kompyuterlashtirish nazariyasini ishlab chiqish, xaqiqatan ham, o`quv faoliyatining samaradorligini oshiradigan, o`rganilayotgan mavzuga nisbatan ijobjiy munosabat va qiziqishni shakllantiradigan ta`limiy - elektron ishlanmalarni yaratishning umumiy va xususiy mezonlarini belgilash zaruriyati paydo bo`ldi. Hozirgi paytda Rossiya, Ukraina, Fransiya, Yaponiya, Kanada va boshqa mamlakatlarda ta`limiy - elektron ishlanmalarni yaratish konsepsiyasini bo`yicha ilmiy - metodik tadqiqotlar olib borilmoqda. Konsepsiada ishlanmalarning mohiyati, ularni yaratish, tekshirish va qo`llash tartibi belgilanadi. Mutaxassislarning fikricha, ta`limiy - elektron ishlanmalar asosan texnik, pedagogic, metodik talablarga javob berishi zarur. Ular shunday talablarga jarayonida qo`llanilishi mumkin.

Demak, tilshunoslik va adabiyotshunoslik sohalarida kompyuterdan unumli foydalanish, lingvistikaga doir masalalarini kompyuter vositasida hal qilish yo`llarini o`rganish, matematik mantiq asoslari, tabiiy tillarning matematik modeli, o`zbek tilining matematik modelini yaratish kerak.

Adabiyotlar:

- 1. Шемакин Ю.И. Начало компьютерной лингвистики. -М.:Высшая школа, 1992.**
- 2. Зубов А.В.,Зубова И.И. Основы лингвистической информации. -Минск: МГПИИЯ, 1992.**
- 3. Abdurahmonov X, RafiyevA, Shodmonqulova D. O`zbek tilining amaliy grammaticasi. -Toshkent: O`qituvchi, 1992.**
- 4. Nurmonov A, Yo`ldoshevB.Tilshunoslik va tabiiy fanlar. -Toshkent: O`qituvchi, 2001.**
- 5. Muhamedova S. Harakat fellari asosida kompyuter dasturlari uchun lingvistik ta'min yaratish. -Toshkent: O`qituvchi, 2006.**
- 6. Po`latov A, Mo`minova T, Po`latova I. Dunyoviy o`zbek tili. - Toshkent: O`qituvchi, 2003.**

Yusupova Mahliyo
O'zbekiston Davlat Jahon Tillari
Universiteti talabasi

YURIDIK TIL NAZARIYASI

Annotatsiya: Mazkur maqolada huquq, til, ular o'rtasidagi o'zaro munosabat, yuridik til, yuridik terminlar (atamalar), qonunchilik uslubiyati masalalari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etiladi. Asosiy e'tibor qonun tili, qonunchilik qonunchilik texnikasi masalalariga qaratiladi. Shuningdek, mamlakatimiz aholisining huquqiy savodxonlik darajasi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: huquqiy savodxonlik, yuridik terminlar, Konstitutsiya va qonun ustuvorligi, huquqiy burch va majburiyat.

Mustaqillik, fuqarolik jamiyatni va demokratiya tushunchalari o'rtasidagi uzviy aloqadorlik muhim ahamiyatga ega. Zero, mustaqil mamlakatni demokratik huquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyatni institutlarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Shu bois yurtimizda istiqlolning ilk kunlaridanoq demokratik yangilanish, agrogatsiyani inkor etish, erkin fuqarolik jamiyatini qurish yo'li tanlab olindi.

O'zbekiston demokratiyaning fundamental tamoyillariga asoslangan, ularga qat'iy rioya etgan holda, ayni paytda o'z harakatlarini xalqimizning tafakkuri, necha mingy illik turmush tarsi bilan muvofiq ravishda olib bormoqda. Xususan, alienatsiya huquqining daxlsizligi, valyuta operatsiyalari ustidan nazorat chora tadbirlari, shuningdek, davlat va munitsipal korxonalarni xususiylashtirish holatlariga alohida e'tibor berildi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi - yurtimizda yangi hayot, yangi jamiyat barpo etishning huquqiy poydevori bo'lib xizmat qilmoqda.

Shunisi diqqatga sazovorki, oldimizga qo'yilgan asosiy maqsad va ustuvor vazifalar mamlakatimizni erkinlashtirish va modernizatsiya qilish borasida uzoqni ko'zlaydigan "Kuchli davlatdan - kuchlis uqarolik jamiyati sari" tamoyiliga asoslangan. Bu - demokratik islohotlarimiz izchil va tadrijiy, bosqichma-bosqich va uzlusiz tizimli jarayon ekanining yana bir isbotidir.

Huquqiy davlat - jamiyatning irodasini ifoda etuvchi va uni aks ettiruvchi, qonunning ustuvorligiga asoslangan umumiy tashkilotdir. Huquqiy davlat davlatning rivojlanganlik darajasini belgilab beradi va uning quyidagi belgilari mavjud:

-birinchisi, fuqarolarning huquq va erkinliklarining huquqiy va har tomonlama kafolatlanishi;

-ikkinchisi, huquq va qonunning ustuvorligi;

-uchinchisi, qonunlarning to'g'ri amal qilishi;

-to'rtinchisi, fuqarolarning davlat oldidagi mas'uliyati va aksincha, davlatning fuqarolar oldidagi mas'uliyati; hokimiylarning taqsimlanish prinsipi pining amaliyotgatish qilinishi;

-beshinchisi, jamiyat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan, demokratiya, qonuniylik va konstitutsiyaviylik rejimlarining mavjudligi. ?

Prezidentimiz qayd etganidek, "Huquqiy davlatning asosiy belgisi barcha fuqarolarning qonun oldida tengligi, Konstitutsiya va qonunlarning ustunligi ta'minlanishidir. Konstitutsiya va qonunlarning ustunligi prinsipi shuni anglatadiki, bunda barcha joriy qonunlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlar Konstitutsiya asosida va unga muvofiq bo'lishi talab etiladi.

Har tomonlama rivojlangan, erkin va farovon, qonun ustuvor bo'lgan, zamonaviy demokratik davlatlar qatoriga qo'shilish - O'zbekistonning strategik maqsadi etib belgilandi. Bugungi kunda ushbu ulug'vor maqsadga erishish uchun mamlakatimizning barcha sohalarida

- keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu islohotlarning samarali amalga oshirilishi, o'z navbatida, mamlakatimizning rivojlangan demokratik huquqiy davlatlar safidan o'ren olishini ta'minlashga xizmat qiladi.

1-sabab: Huquqiy madaniyatni yuksaltirishda ,eng avvalo, huquqiy ta'lif-tarbiya borasidagi ishlar tizimli va izchil olib borilmayapti. Uzoq yiillar davomida bu masala huquqni muhofaza qiluvchi organlar va boshqa ayrim tegishli davlat organlarining ishi sifatida qarab kelinib bunda oila mahalla va fuqarolik jamiyatini boshqa institutlarining ishtiroki yetaricha ta'minlanmagan.

Yechim: Bu borada tegishli mutasaddilar aholi o'rtasida ko'proq huquqiy targ'ibot ishlarini amalga oshirishi kerak. Bunda 3 tomonlama kelishuv holatiga erishilishi kerak. Ya'ni atrofimizda ,mahalla ko'yda bo'ladigan qonunbuzarliklarga qarshi harakatlarda faqatgina huquqni muhofaza qiluvchi organlar emas , mahalla va oilani mas'ulligini oshirish kerak . Bu bilan huquq sohasidagi kamchiliklarga duch kelinsa,nafaqat , davlat organlari balki, mahalla va oila javobgarlikka tortilish nazarda tutiladi. Bunday holatda huquqiy bilimga qiziqish (ixtiyoriy -majburiy). Yoki ayrim muassalarga biriktirib qo'yish, bu sohada ko'nikmaga ega bo'lismaga harakat bir qadar ortadi.

2-sabab: Jamiyatimizda huquqiy ongning yetaricha emasligi bir jihatdan "Oliy va o'rta maxsus ta'lif vazirlilik"lariga ham bevosita bog'liq desak mubolag'a bo'lmaydi. Nainki, bugungi kunda yoshlarimizga ayniqsa talaba yoshlarga huquqiy ko'nikma yetaricha berilmayapti. Ya'ni huquq sohasiga oid fanlar faqat shu yo'nalishdagi OTMlardagina bor xolos. Xususan , Adliya vazirligiga qarashli TDYU, JIDU va shunga o'xshash muassalarda asosiy fan sifatida o'tiladi. Biroq boshqa muassasalarida deyarli o'tilmaydi ham.

Yechim: 2. Agar fuqarolik huquqi , qonun va kodekslarga yo'naltirilgan fanlarni boshqa OTM larda ham joriy etish, agar mavjud bo'lsa dars soati va sifatini yanada oshirish kabi holatlar amalga oshirilsa, huquqni targ'ib qilish yuzasidan bir qancha yutuqlarga erishgan bo'lamic. Bu bilan yoshlar o'rtasida turli xil protsessual kodekslarni farqlash , jamiyatimizda yuz berayotgan ba'zi qonunbuzarliklarga yoxud "qonun qonunga qarshi" holatlari bo'lgan taqdirda qo'l qovushtirib turmaslik,shuningdek , yosh huquqshunoslar orasida mantiqiy ongi rivojlantirish orqali huquqiy savodxonlikni yuqori cho'qqiga ko'tarish va huquqiy sohaga qiziqishini yanada oshirish masalasi birinchi maqsad qilib olingan.

Inson o'z huquqini anglab yetar ekan, unda huquq bilan birga, burch va mas'uliyat borligini ham unutmasligi lozim.

Yuqoridagi fikr-mulohazalarini umumlashtirib aytganda, huquqiy madaniyat - bu qonunchilik bergen imkoniyatlardan, Konstitutsiyada muhrlangan va qonunlarimizda o'z ifodasini topgan, biz deyarli har kuni takrorlab gapiradigan masala, ya'ni, bizga berilgan shuncha huquqlardan imkon qadar ko'p foydalanish darajasi deganidir. Budan ko'rinish turibdiki, aholi, umuman jamiyatimiz o'rtasida huquqiy ong, tafakkur, savodxonlikni rivojlantirishimiz eng ustuvor vazifalarimizdan biridir.

Adabiyotlar :

- 1. Jalilov Sh. Kuchli davlatdan-kuchli jamiyat sari: tajriba,tahlil,amaliyat . -T:, O'zbekiston,2001.**
- 2. Jumayev R.Z.Davlat va jamiyat:demokratlashtirish yo'lida -T:Sharqi,и1998**
- 3. Ozbekiston Respublikasi qonun hujjatlar to'plami. 2004-yil,51-son**
- 4. wwwlex.uz. O'zbekiston Respublikasi qonuni, Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida**

Юсупова Маҳлиё
Ўзбекистон Давлат Жаҳон Тиллари
Университети талабаси
Хидирова Мафтуна
Жиззах Давлат Педагогика
Институти магистранти

АЛИШЕР НАВОИЙ ВА АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ ИЖОДИДА ДЎСТ ОБРАЗИ ТАЛҚИНИ

Аннотация: Ушбу мақолада А.Қодирий ижоди хусусан, романларидаги дўст образи ва унинг такомили тўғрисида сўз юритилади.

Калит сўзлар: дўст, образ, Шопур, Ҳасанали, уста Алим, Султонали, Сафар бўзчи, образ вазифалари.

Абдулла Қодирийнинг ҳар икки романидаги нафақат бош қаҳрамонлар, балки иккинчи даражали образларни яратишда ҳам истеъодди ёзувчининг мумтоз адабиёт, хусусан Алишер Навоий анъаналарига мурожаат этганлигини кўрамиз. Ушбу мақоламиз Абдулла Қодирий романларидаги дўст образи, унинг тарихий келиб чиқиши ва адаб ижодидаги такомилига бағищланган.

Дўст образи хусусида "Алишер Навоий" қомусий лугатида шундай маълумотберилади: "Дўст образи "Хамса" асарида ўзига хос ўрин тутган, аҳамиятли образлардан саналади. Жумладан, "Ҳайрат ул-аброр"нинг вафо ҳақидаги ҳикоятида икки вафоли дўст садоқати мадҳ этилиб, уларнинг жўмардлиги жонларини асрар қолишга сабабчи бўлганлиги айтилади. "Фарҳод ва Ширин" достонида Шопур образи Фарҳоднинг дўсти бўлиб, то умрининг охригача у билан ҳамнафас ва мададкор бўлади. "Лайли ва Мажнун"даги Мажнунга жон ели каби бўлган Лайли номасини олиб боргувчи ва маъшуқага ошиқ хабарини берувчи Зайд ҳам шундай садоқатли ва вафоли дўстлар сирасига киради. "Сабъаи сайёр"даги Баҳромга маъшуқа суратини кўрсатиб, унга ишқдан таълим берган Моний ҳам унга умрбод ҳамдам ва ҳамнафас бўлган [1,168].

"Мехробдан чаён"да дўст образи асосан Султонали мирзо қиёфасида намоён бўлади. Сутонали - Анвар билан бирга хон девонида ишлайдиган мирзолардан. Унинг иқтидори ва салоҳиятига холис мафтун бўлган ва мана шу иқтидори боис унга нимбатан бегараз бир дўст сифатида гавдаланади. Бу образ билан биз ёзувчи томонидан роман бош қаҳрамонлари таништирилганидан сўнг асосий воқеалар бошланадиган пайт кўришамиз: "Маҳдум машқҳонадан чиқиб ичкари киришга адим узган ҳолатда дарбозадан сипоҳи кийимда бир киши кирди ва маҳдумга табассум билан яқинга юриб келди. Ўрданинг девонхона хизматчилари кийимида бўлган бу кишини маҳдум ўз умрида биринчи мартаба кўрар эди..." [2,398].

Султонали мирзо Анварнинг бош мунший бўлишига ҳам ҳиссасини қўшади. Унга файирлик қилгани учун Солиҳ маҳдумнинг тавсияси билан ишга олгани мулла Абдураҳмонни ишдан ҳайдашни ҳам айнан шу киши таклиф қиласиди. У роман аввалида ўз иши билан машғул, қаҳрамонлик кўрсатиб ўрганмаган оддий одам. Лекин тақдирига битилган дўстлик қисмати Султоналини тамоман ўзгартиради, аниқроғи қалбидаги ноёб асл ўзлик намоён бўлади. Бу воқелик Анварнинг бошига қийнчилик тушиши, яъни роман тугунидан бошланади. Романнинг "Алдаш учун бола яхши" бобида мулла Абдураҳмон, Шаҳодат муфти ва Шукур сўфи каби ғаламислар Анвар мирзога қарши бир нимани режалаштирганини тахмин қилган Сафар бўзчи сўфининг кичик ўғлидан уларнинг

тахминий режаларини билиб олади. Бу ҳақда мирзо Анварга айтмоқчи бўлганида, тасодифан Султонали миззога дуч келади.

Султонали ундан гап нималигини билиб олгач, бир қабиҳ режани, яъни Раъони хонга рўбару қилишмоқчи бўлганларини сезиб, унга қарши чиқишни бошлайди. Мана шу ўринда дўстнинг вазифаси кўзга ташланади. Султонали унинг олдини олиш учун ҳаракат қилади. Бу қаҳрамонга ёрдам бериш - дўстнинг асосий вазифаси эди. Бу ишни Шопур ҳам амалга оширган эди - Армания қалъасида Фарҳодни Хусравга ушлаб берган соҳта ошиқни кўлидан қутқаришга ҳаракат қилганди. Бироқ тақдир қаҳрамонга ағёр эди. У дўстдан кўра эпчиллик қилади. Фарҳод Хусрав кўлида асир бўлади. Гулшан Раъно ҳақида хонга хабар бериб улгуради.

Тўй хабари келгандан сўнг Солиҳ маҳдумдаги ўзгариш туфайли Анвар Султоналининг уйига боради. Султонали Анварни жўмардлик билан кутиб олади. Азиз меҳмон сифатида иззат кўрсатади. Шу орада дўстнинг адабиётимиздаги яна бир асосий вазифаси - қаҳрамоннинг ёрига ёзган мактубини етказиш воқеаси рўй беради. Қодирийнинг сеҳрли қалами бу вазифани андек нозиклик билан Султоналининг зиммасига юклайди. Анварнинг хабарини Раъно ва унинг онаси Нигор ойимга етказган Султоналининг хотини Раънодан кичик хат ва Саъдийнинг девонини олиб келади. Шу лавҳага эътиборни қаратайлик:

- Қизиқ, "боқий сўзни Шайхи Саъдийдан ўқурсиз, деб хатни муҳтасар қилдим..."
бу билан нима демакчи?

-Бу ҳам киноя, - деди Анвар, - бундан сўнг меним тўғримда ўйламай, бўш вақтингизни Шайхи Саъдий ўқуб кечирасиз, демакчи бўлса керак.

Султонали мажхул ҳаракат ясади.

-Балки...

Бу муҳмал тасдиқ ва мажхул вазият Анварни шубҳага тушириди.

-Хўш, Сизнинг фикрингизча?

-Мен... мен ҳам сизнинг фикрингизга келиб қолдим, мен бошқачароқ тушунган эканман.

-Масалан?

-Мен: "Китобнинг ичида яна бир хат бор, шундан ўқурсиз" деб.[2,582].

Паранжи ичидаги ҳаёли ўзбек қизи Раъонининг бегона эркакка хат бериши фалати ва ишонарсиз кўринарди, шунинг учун анъана ичида новаторлик яратган Қодирий маҳфий хатни топиш фоясини Султоналига юкладики, бу билан дўстнинг яна бир эпик вазифаси адо этилади.

Раъно Анварга Саъдийнинг девонига яшириб жўнатган хатида "оғир соатларда ёнингизда турғувчи дўстдир..."[2,581]. дейди ва бу сўзлар билан муаллифнинг фикрини ҳам ифодалайди. Дўстнинг вазифаси дарҳақиқат, оғир пайтларда дўстининг ёнида туриш ва керак бўлса унга жон фидо этишдир. Дўст образининг адабиётимиздаги энг муҳим вазифаларидан бири ҳам шудир. "Сабъай сайёр" достонида Фаррухнинг мушкулини осон қилиш учун севган аёлидан воз кечган Ахий, Фарҳоднинг ишқи йўлида ўзлигини унугтан Шопур, Лайлига Мажнуннинг хатини бериш учун жонини гаровга қўйган Зайд мана шундай эпик вазифани бажарган дўст образининг талқинилари ҳисобланади. Мумтоз адабиёт устозларининг анъаналарини давом эттирган Қодирий эса бу вазифани замонининг илгор зиёлиларидан бўлган Султоналининг зиммасига юклайди.

Дўст образининг яна бир вазифаси унинг қаҳрамон билан умрбод ёки асар сўнгигача бирга бўлиш ҳисобланади. Ушбу романда ҳам ўлимдан кутулган Анварни яширинча Тошкентга жўнатиш лавҳаси - асар сўнггида ҳам Султонали ва Сафар бўзчи иштирок этади. "... Анвар қўлтуғи остидан арқон солиниб бофланди. Султонали ва Сафар бўзчи Анвар билан қучоқлашиб кўришдилар. Сўнгра Анвар кунгира

ёнига келиб, қўйига осилди. Сафар билан Султонали арқонни аста-секин юбориб турдилар". Яъни энг сўнгги лаҳзада ҳам дўст қаҳрамоннинг ёнида турди ва унга халоскор бўлди.

Адабиётлар :

1. Алишер Навоий. Қомусий лугат. Тошкент: SHARQ, 2016. Биринчи жилд.
2. Қодирий Абдулла. Ўткан кунлар. Мехробдан чаён. Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1994.

Хуршида Нишонова
Наманган шаҳар ҳалқ таълими
бўлими 43-филология фанлари
Таянч мактаби"тренер ўқитувчиси

ТИЛ - ВОСИТА, НУТҚ - ЖАРАЁН

Аннотация. Мақолада тил воситаларидан тўғри ва унумли фойдаланиши даркорлиги бобокалонимиз Алишер Навоийнг асарларидан мисоллар келтирган ҳолда изоҳлаб берилган.

Калим сўзлар: нотиқлик, "Муҳокамат ул-луготайн" асари, нутқ маданияти, сўз қудрати.

Сўз санъати, нотиқлик, нутқ маданиятига қадим-қадимдан юксак эътибор қаратилган. Бу соҳада гарб алломалари сўз билан таъсир кўрсатиш, кишиларни ишонтириш ва ўз ортидан эргаштириш маҳорати ҳақида қарашларини баён этишган бўлса, шарқ мутафаккирларида аксинча, улар нутқ маданиятини, асосан сухбат одоби, тинглаш маданияти сифатида эътироф этишган. Сўз мулкининг сultonи рутбасига эришган Ҳазрат Навоий бу соҳада жуда кўп салмоқли ишларни амалга оширган. У ўз асарларида нотиқлик ва нутқ маданиятига оид қимматли маълумотлар келтирган. Навоийнинг тилшунослик ва нотиқликка оид қарашлари нафақат "Муҳокамат ул-луготайн" асари, балки "Хамса", "Чор девон", ғазал, рубоий, қитъаларида ҳам ифодалангандан.

Хусн жамоли йўқ одам ширин сўз бўлса,
Гўзал ва ширин сўзи билан барчани қўлга олади.

Мазкур байт Навоийнинг "Махбуб ул-кулуб" асарида келтирилган бўлиб, мутафаккир кишиларни хушмуомалаликка чақиради. Яхши биламизки, узумдан ҳам шинни, ҳам май тайёрлаш мумкин. Тил ҳам худди шундай. Шунинг учун ҳалқ донолигида "Ёмон сўз билан пичоқ қинидан чиқар, яхши сўз билан илон инидан чиқар" сингари ибраторумуз битикларни кўрамиз. Дарҳақиқат, буюк алломамиз мана шундай донолик бисотидан ўз асарларида манба сифатида фойдалангина шубҳасиз, албатта.

Навоий яна бир ўринда "гапирганда шароитни, сухбатдошингни ҳисобга ол. Ўринсиз сўз айтма□", дейилган. Яъни бўлажак воизлар нутқ сўзлаётгандан, албатта, тингловчиларнинг ёши, жинси, дунёқараси, касби ва ўша пайтдаги шарт-шароитни инобатга олмоғи даркор. Масалан, нотиқ, сўзловчиўз фикрини мутахассис ва мутахассис бўлмаган кишиларга бир хил тарзда етказолмайди. Негаки, инсонлар қизиқиши ва касб-коридаги тафовут нутқ мазмунини турлича қабул қиласи. Шунинг учун нотиқ сомеълар имкониятини ҳам ҳисобга олиши керак.

"□бир деганни икки демак хуш эмас, сўзчи тақрор топди дилкаш эмас". Навоий айтмоқчи-ки, сўзни тақрор қўллаш нутқий гализликка олиб келади. Фикр таъсирини камайтириб, сўз қадрини тўқади. Бундан ташқари Навоийдилинг ва тилинг бир бўлсин. Доим рост сўзла, нутқинг ҳалол бўлсин дея, кишиларни ростгуйликка, қисқа ва аниқликка эътибор беришга ўргатади.

Гапни аввал ўйлаб, хаёлда мукаммаллаштириб, тартибга келтириб сўнгра сўзлаш лозим. Йўқса сукут энг маъқули. Сўзни кўнгулда пишкимагунча, тилга келтирма, уларким кўнгулда бўлса тилга сурма.□Тил шунча шарафи билан нутқнинг қуролидир. Агар нутқ номаъқул бўлиб чиқса, тилинг оғатидир.

Биз она тили ва адабиёт сабоқлари кечимида тилни восита, нутқни жараён сифатида ўрганамиз. Ҳақиқатдан ҳам тил қанча бой имкониятларга эга бўлмасин,

нутқда ундан унумли фойдалана олмаслик нутқнинг қашшоқлашувиға, тилнинг кўламдорлик хусусиятига салбий таъсир кўрсатади.

Айтиш мумкинки, Алишер Навоий ўзбек тилининг ўз давригачаҳеч ким англамаган ва фойдаланмаган имкониятларини илғаган ва уни ўз асарларида қўллай олган. Тилнинг амалий, назарий, илмий жиҳатдан ўрганиб, юксак чўққига кўтарган.

Адабиёт:

1. Алишер Навоий. Қомусий лугат. Тошкент: SHARQ, 2016. Биринчи жилд.

Kulieva Durdona Asliddinovna
Samarqand davlat chet
tillar instituti magistranti

O'ZBEK VA XITOY ADABIYOTI SHE'RIYATIDAGI OBRAZ O'XSHASHLIGI

Annotatsiya. Mazkur ilmiy badiiy tadqiqotimizning muammosi o'zbek va xitoy adabiyotida uchraydigan "majnuntol" ??li? sh? obrazini tahlil qilish. O'zaro solishtiruv metodidan foydalangan holda, bu va u til adabiyoti she'rлaridan namuna keltirib, tadqiqot obyekti hisoblanmish "majnuntol" obrazining qanday ma'nolarda kelishi ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: xitoy adabiyoti, o'zbek badiiyati, majnuntol, shabada, qalb, ayriliq, ezungilik, orombaxsh joy, dunyoqarash, xalq og'zaki ijodi.

Adabiyot shunday bir kuchki, u orqali odamzot o'tmisht voqealar bilan so'zlashadi go'yo. Buyuk yozuvchilarimiz yozgan tarixiy asarlar orqali tarixni bilishimiz, ular yozgan qissalar orqali hayolotga cho'milishimiz, qalam tortgan she'rлarini o'qib o'zimizning unutgan yoki qalbda bor bo'lgan dardlarimizni eslashimiz. Romanlarni o'qib qahramon bilan birgalikda kulishimiz, yig'lashimiz, xursand bo'lishimiz yoinki dardini his qilib birozga bo'lsada u bilan hamhard bo'lishimiz mumkin. Adabiyot inson qalbiga kiruvchi, inson ongiga ta'sir qiluvchi bir sehr go'yo. Adabiyot nafaqat butun bir xalqqa yoki millatga balki, butun insoniyatga ta'sir qilishi mumkin, uning ta'sir darajasi juda ham keng. Adabiyot umuminsoniy ma'naviyatning tarkibiy qismi, adabiy faoliyat natijasi, jamiyat hayoti va uning takomillashuvida muhim ahamiyat kasb etadigan ijod sohasi hisoblanadi. Adabiyot kishilik taraqqiyotining ma'lum bir bosqichida yuzaga kelgan bo'lib, dastlab xalq og'zaki ijodi namunasi sifatida yaratilib tildan-tilga o'tib, boyib, sayqallanib brogan. Adabiyot so'z orqali insonning his-tuyg'ularini teran va keng aks ettirish imkoniyatiga ega. Adabiyot har bir xalq madaniyatini asrlardan asrlarga olib o'tadigan, bir xalq madaniyatini boshqa bir xalq madaniyatiga singdiruvchi asosiy ijtimoiy vosita hisoblanadi[1]. Har bir xalq adabiyotida o'ziga xos o'xshatishlar, taqqoslashlar, she'riy yo'nalishlar, adabiy tur va janrlar mavjudki, bir xalq adabiyotida uchraydigan turni boshqa bir xalq adabiyotida ham uchrashini o'rganish bu juda qiziq.

Mazkur maqolada xitoy xalq adabiyoti she'rлarida ko'p uchraydigan va o'zbek adabiyotida ham ishlatiladigan "majnuntol" (柳树 liǔ shù) so'zini tahlil qilamiz.

Millat turmush tarzi, dunyoqarashi va orzu-intilishlarining betakror qirralarini o'zga ijodlardan farqli xalqona bir yo'sinda o'zbek badiiyatiga olib kirgan hassos, donishmand shoir Mirtemir o'zining "Betobligimda" she'rida:

Majnuntol tagiga o'tqazing meni,
Qovrilmay g'ashlik alangasida,
Majnuntol tagiga o'tqazing meni,
Nafasimni rostlay ko'lankasida.
Majnuntol tagiga o'tqazing meni,
Qushlar ovoziga quloq solayin.
Majnuntol tagiga o'tqazing meni,
Xayol og'ushida orom olayin.
Majnuntol tagiga o'tqazing meni,
Shu kungacha o'zni men cheklab bo'ldim.
Majnuntol tagiga o'tqazing meni,
Men uchun yig'lasin men yig'lab bo'ldim deb yozadi.

Mazkur she'rda shoir o'ziga panoh topish uchun, orom topish uchun joy qidirib eng arzirli joy majnuntol tagi ekanligini badiiy ifoda etmoqda. Shu o'rinda aytish joizki, majnuntol har doim adabiyotlarda ezungulik, orombaxsh joy, dardkash timsoldida ifodalananadi. Taniqli o'zbek yozuvchisi, shoir Erkin Vohidov ham o'zining 1952-yilda yozilgan ajib bir she'rida majnuntolni mana bunday keltirib o'tadi:

Qora qushlar qo'narlar majnuntolning shoxiga.
Boshin suvgan egarlar boqmay sira ohiga.
Rahmi kelib bulutning , yig'lab to'kar yoshini.
Qushlar qochar, majnuntol ko'taradi boshini.
Bulutning orasidan quyosh kulib qaraydi,
Majnuntolning yuvilgan sochlarini taraydi[2].

Mazkur she'rda qora bulutlar va yomg'ir yog'ishini shoir shu darjada go'zal aks etganki, ayni holatning inson kayfiyati, dardu alamlardan keyin albatta yorug'likka chiqishini nihoyatda chambarchaslikda ifodalagan. Bunday qatorlarni juda ko'plab keltirish mumkin.

Endi xitoy xalq adabiyotidagi ba'zi bir majnuntol bilan ifodalangan holat va yozuvchi aks ettirgan kayfiyatni tahlil qilamiz.

咏(yǒng)柳(liǔ

碧玉(bìyù)妆(zhuāng)成(chéng)—(yī)树高(shùgāo),

万(wàn)条(tiáo)垂下(chuíxià)绿(lǜ)丝(sī)绦(tāo)。

不知(bùzhī)细(xì)叶(yè)谁(shuí)裁(cái)出(chū),

二月(èryuè)春风(chūnfēng)似(sì)剪刀(jiǎndāo)。

Shoir 贺知章 (Hèzhīzhāng) qalamiga mansub ushbu she'rning ma'nosi quydagicha:

Yam-yashil, uzun bargli majnuntol
Novdalariga xuddi uzun yashil lenta ilib qo'ygandek
Ingichka, mayin barglarini silkitmoqda kim?
Ha, bu o'sha mayin esayotgan shabada.

Tan davrida (618-907) yozilgan ushbu she'rda shoir yorning ketayotgan vaqtida, vidolashayotgan vaqtida aks etgan holatini, yorining tashqi ko'rinishini majnuntol siymosida aks ettirgan[3]. Yori kiygan shoyi ko'ylakning shamolda hilpiragani tasvirini shabadada shivirlayotgan majnuntolning barglariga qiyos etgan. Manbalarda keltirilichicha, xitoy adabiyotida majnuntol obrazi ko'pincha qayg'u, alam vidolashuv onini tasvirlashda qo'llaniladi. Darhaqiqat, har doim egilib, ta'zim qilib turuvchi afsonaviy majnuntol daraxti, mevasiz bo'lsada, shuncha ma'no anglatishi, shoir qalbini ilhomlantirishi va o'quvchini aks ettirilayotgan holatga krita olishi bilan ham adabiy mazmun kasb eta oladi. Shu bilan birga xitoy she'riyatida aks ettiriluvchi "majnuntol" yorning qaddi-qomatini ifodalash uchun va ikki sevishganlar o'rtasidagi muhabbatning naqadar kuchli ekanligini tasvirlash uchun ham ishlataladi[4]. Demak, birgina "majnuntol" obrazi ham o'zbek ham xitoy adabiyotida turfa xil obrazlarni jonlantirish hamda kitobxon ko'ngliga shoir kechinmalarining yetib borish uchun xizmat qilar ekan. Maqolamizga xulosa qilib shuni aytish mumkinki, "majnuntol" obrazi o'zbek adabiyotida yorning qaddi qomatini, uzun sochini, ko'ngil tortuvchi maskanni bildirsa, xitoy xalq adabiyotida esa yuqoridagi jihatlardan farqli o'laroq, vidolashuv, ikki sevishgan qalbning ayriliq onini ifodalash uchun ham xizmat qilar ekan[5].

Ko'rinish turibdiki, madaniyati, tili va ijtimoiy turmush tarzi turlicha bo'lgan xalqlar adabiyotida ma'lum bir janr, ma'lum bir obrazning aynan bir ma'no-mazmun kasb etishini uchratish mumkin ekan. Bu adabiyotning millatlararo, xalqlararo aloqa va madaniyat almashinuvi vositasi ekanligiga yana bir misol.

Adabiyotlar:

1. **Manaviyat asosiy tushunchalar izohli lug'ati.** -Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 2013. - 448 b.
2. **Scene of morning.** -Toshkent: Nihol nashriyoti, 2017. 28-bet.
3. “中文读本”-北京, 2001年7月, 197页.
4. “中国文学史” (Xitoy adabiyoti tarixi). -Samarqand: SamDU, 2016. -155 b.
5. www.baidu.com

Бобожонова Муниса Мухаммадшукур кизи
студентка Самаркандского государственного
института иностранных языков.
E-mail: munisabobojonovam@gmail.com
Научный руководитель
Сулейманова Наргиза Мардоновна,
доктор философии по филологии, доцент.

ПОВЫШЕНИЕ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ К ИЗУЧЕНИЮ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ПРИ ПОДДЕРЖКЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы формирования и повышения интереса обучающихся высших учебных заведений к изучению иностранного языка, в частности английского, с помощью применения и поддержки преподавателем дистанционного метода образования. Также исследуются особенности эффективного использования онлайн курсов и дистанционного взаимодействия между преподавателем и студентами при усвоении коммуникативных компетенций на современном этапе развития изучения английского языка.

Ключевые слова: дистанционное образование, онлайн курсы, языковые компетенции, английский язык, цифровые технологии, виртуальная учебная среда, система Moodle.

С ускоренным развитием науки, образования и сферы информационных технологий с их широким внедрением во все области жизнедеятельности людей, современное образование всех этапов, в частности в высших учебных заведениях, предполагает поэтапный переход к применению цифровых технологий при обучении студентов. К настоящему времени доступность использования компьютерных технологий в области филологии и педагогики, особенно при обучении английскому языку в соответствии с современной методикой преподавания языка, стала основой для учащихся ускоренно развивать навыки общения на языке не только при взаимодействии с преподавателем, но и самостоятельно. Сегодня преподавание английского языка в вузах, как и других иностранных языков, рассматривается в применении новых методов и подходов вместе с использованием цифровых технологий, наблюдается введение современных способов сравнительно эффективного обучения в традиционный метод образования. Это, прежде всего, связывается с поддержкой дистанционного образования, что подразумевает онлайн обучение и оценивание знаний учащихся, в высших учебных заведениях. Широко применяемый данный метод онлайн обучения английскому языку студентам вузов также подразумевает некоторые особенности, которые необходимо учитывать преподавателю для повышения эффективности проводимого занятия, поддержания интерактивности среди обучающихся и мотивации к изучению языка, а также формирования языковых компетенций.

Стоит заметить, что важным для преподавателя является определение отличительных особенностей между традиционным обучением - непосредственное взаимодействие между преподавателем и студентами - и обучением, осуществляется на определенном пространстве. Онлайн обучение, реализуемое в дистанционном образовании, предполагает прямой контакт преподавателя с учащимися, пользующимися онлайн средой для общения на изучаемом языке и обмена информации и полученных знаний друг с другом, распределение и проверка

заданий, оценивание преподавателем знаний учащихся в режиме онлайн. В данном случае, педагогические принципы, требуемые от преподавателя при дистанционном обучении, имеют общие черты с обучением лицом к лицу. Однако также необходимо отметить наличие некоторых различий, учет которых важен для преподавателя, чтобы сформировать навыки 'э-модератора' - термин, обычно используемый в книжном стиле и означающий онлайн преподавателя [1] - при обучении английскому языку дистанционно. Для осуществления эффективного онлайн обучения и повышения мотивации обучающихся стоит уделить большее внимание на обеспечение интерактивности, наглядности и возможности успешного развития коммуникативных языковых компетенций у студентов, где связывающим звеном во взаимодействии между учителем и учащимися служат цифровые технологии, например, зачастую это компьютеры или ноутбуки. Подобная интерактивность в дистанционном образовании может заключать в себе наличие элементов игры, различных познавательных упражнений и опросников, которые способствуют как поддержки парных и групповых работ в режиме онлайн, так и повышению интереса студентов к изучению английского языка при дистанционном образовании. Помимо этого, ряд приложений, имеющихся в современных цифровых технологиях, такие как Facebook, TelegramMessenger, позволяют создать преподавателю электронные группы и каналы в социальных сетях для обеспечения возможности студентам изучать английский язык, не находясь в учебном заведении, а доступность для широкого применения приложений, разработанных для обучения иностранным языкам на основе виртуальных игровых технологий, такие как Duolingo, Bussu, MemRise, EWA, TED, позволяют студентам самостоятельно, легко, быстро и с интересом изучать английский язык. Стоит отметить, что работа с подобными приложениями в цифровых технологиях в процессе обучения английскому языку создает возможность для преподавателя организовать собственные онлайн игры, викторины, блиц или групповые опросы для студентов. Однако важно, чтобы преподаватель регулярно наблюдал за присутствием, участием и мотивацией каждого учащегося. При дистанционном образовании, когда студенты и преподаватель отделены пространством и временем в некоторых случаях, студенты не теряют мотивацию, когда преподаватель проверяет и оценивает выполненные задания учащихся с индивидуальным подходом к каждому так же, как и в традиционном обучении.

Известно, что для реализации дистанционного обучения английскому языку преподавателю (также студенту) необходимо иметь специальное техническое оснащение: компьютер, колонки, веб-камера, подключение к интернету и иногда даже цифровая камера, также необходимо наличие программного обеспечения, подразумевающее специальные компьютерные программы и системы для обучения содержанию курса английского языка и развития языковых компетенций. Виртуальная учебная среда Moodle, созданная Мартином Дугиамасом, является одной из учебных платформ, широко применяемых в дистанционном образовании. Известно, что идея создания данной платформы у М. Дугиамаса возникла в 1999 г. после продолжительного опыта администрирования коммерческой платформы WebCT в одном из крупных университетов Австралии. Moodle - это аббревиатура выражения "Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environments (Модульная объектно-ориентированная динамическая обучающая среда)", первая версия которой была выпущена в 2002 году и получила широкую популярность в мире, и сегодня предоставляет ряд возможностей для поддержки эффективного дистанционного образования в высших учебных заведениях. При обучении английскому языку с помощью виртуальной учебной среды преподавателю стоит

обратить внимание на определение тех навыков, которым можно обучать через дистанционное обучение, например чтение, аудирование и письмо, и навыков, обучать которым может быть эффективнее при традиционном обучении [2]. К примеру, навыки разговорной речи на английском языке, несмотря на то, что их можно развивать и в процессе дистанционного образования с помощью аудиозаписей, различных подкастов, вебинаров или видеоконференций, лучше совершенствуются у студентов при осуществлении непосредственного взаимодействия в учебной аудитории: студенты могут общаться между собой, с преподавателем, разделившись на пары или несколько групп. Подобное определение онлайн обучения английскому языку по отдельным языковым компетенциям можно наглядно представить в виде таблицы, в которой преподаватель отмечает каждую неделю форму и тему обучения студентов и подводит итоги эффективности и продуктивности проведенного занятия по степени повышения или понижения мотивации учащихся, по результатам выполненных ими заданий.

	Форма обучения (традиционная, дистанционная)	Рецептивные навыки (чтение и аудирование)	Продуктивные навыки (письмо и разговорная речь)	Работа с языком (грамматика и лексика)	Обзор занятий
1 неделя ТЕМА: Sport and hobbies	дистанционная	процент успеваемости: 90%	процент успеваемости: 75%	процент успеваемости: 82%	Средняя мотивация студентов : 82,3 %
2 неделя ТЕМА: Food and health	традиционная	процент успеваемости: 80%	процент успеваемости: 90%	процент успеваемости: 86%	Средняя мотивация студентов : 85,3 %

Составление подобной таблицы соответствует составлению определенного учебного плана, в котором указывается преподавателем:

- " Тема для каждой недели
- " Форма обучения студентов
- " Языковые компетенции по категориям
- " Обзор, где можно отмечать итоги проведенного занятия и уровень повышенности мотивации студентов после окончания урока.

По образцу приблизительного подготовленного учебного плана, указанного в таблице выше, можно рассмотреть, что процент успеваемости студентов в процессе усвоения языковых компетенций зачастую является результатом их мотивации к изучению, что и можно определить, сделав обзор по средним показателям их

успеваемости в течение одной недели и, таким образом, выявить в какой форме каким языковым компетенциям эффективнее обучать. Помимо этого, важно для преподавателя при дистанционном обучении студентов английскому языку учитывать различия в способностях учащихся усваивать материал, другими словами, онлайн обучение, так же, как и традиционное требует от преподавателя применения определенных методов и подходов, соответствующих учебным стратегиям каждого студента: визуальный, слуховой, кинестетический.

Таким образом, для обеспечения эффективности занятия английского языка в высших учебных заведениях и повышения мотивации студентов к изучению языка при поддержке дистанционного образования преподавателю важно определить общие и отличительные особенности в методике преподавания английского языка, как при традиционном, так и при дистанционном обучении, чтобы наглядно увидеть применение каких методов и приемов способствуют большему повышению интереса учащихся к изучению английского языка. На сегодняшний день это особенно является важным, когда почти весь мир находится в режиме дистанционной интеграции в связи со вспышкой пандемии коронавируса COVID-19, оказавшая влияние и на сферу образования, процесс которого активно продолжается и в нашей стране при поддержки дистанционного обучения с использованием информационных технологий наряду с платформами Moodle, Zoom и другие. Также, для лучшего определения факторов, влияющих на мотивацию студентов к усвоению навыков общения на английском языке при дистанционном образовании, преподаватель сам может испытать опыт прохождения онлайн курса английского языка и приобрести возможность анализировать онлайн обучение в качестве студента.

Литературы:

1. Hockly, N. Five things you always wanted to know about teaching online // English Teaching professional. 2010. №71. p. 60
2. Hockly, N. Five things you always wanted to know blended learning // English Teaching professional. 2011. №58. p. 58
3. Кузнецова Н.Э., Мякишева Т.В. Новое в обучении английскому языку дистанционно // Вестник евразийской науки. 2014. №4 (23).
4. Давыдова В.В. Электронные технологии преподавания иностранного языка в вузе // Дискуссия. 2017. №1 (75).
5. Виноградова О.С., Виноградова Т.В. Анализ преимуществ применения технологий языкового образования на современном этапе // Вестник евразийской науки. 2015. №1 (26).
6. Система дистанционного обучения Moodle - Мясникова Т.С., Мясикиров С.А. Система дистанционного обучения MOODLE.-Харьков, 2008.-232 с.
7. Яшина Т.И. Принципы дистанционного обучения иностранному языку на основе информационных и коммуникационных технологий // Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. 2008. №4.

Ochilova Maftuna Doniyor qizi
MA student of Samarkand State Institute
of Foreign Languages
E-mail: maftunaochilova12@gmail.com ,
Balyasnikova Marina Aleksandrovna
senior teacher of Samarkand State Institute
of Foreign Languages
E-mail: m.balyasnikova@list.ru.

SOME DATA OF COMPUTATIONAL STYLISTICS IN ANALYSIS OF REECHOING REPETITION IN SHAKESPEAREAN TRAGEDIES

Abstract: The article deals with the analysis of stylistic device of repetition, especially reechoings in tragedies written by William Shakespeare. Computational stylistics and text analysis have remained true to the origins of texts, and continue to use the power of the computer to improve our understanding of texts. Reechoings present repetition of another speaker's words and have a certain stylistic function, as they may represent an answer to a question, individual manner of speaking, show irascibility and contempt for others and sometimes they express irritation.

Key words: computational stylistics, repetition, reechoings, emphasis, linguistics, rhetorical.

Computational text analysis, which is concerned and interested in studying subjects related to style, is commonly known nowadays as computational stylistics. Computational stylistics is a subdomain of computational linguistics located at the intersection between several research areas such as natural language processing, literary analysis, stylistics and data mining. The goal of computational stylistics is to extract style patterns characterizing a particular type of texts using computational and automatic methods. Computational stylistics is the scientific discipline which is concerned with understanding written and spoken language from a computational perspective, and building facts that usefully process and produce language, either in bulk or in a dialogue setting [5]. To the extent that language is a mirror of mind, a computational understanding of language also provides insight into thinking and intelligence. And since language is our most natural and most versatile means of communication, linguistically competent computers would greatly facilitate our interaction with machines and software of all sorts, and put at our fingertips, in ways that truly meet our needs, the vast textual and other resources of the internet.

The stylistic device of repetition aims at logical emphasis, an emphasis necessary to fix the attention of the reader on the key word of the utterance. Repetition proper is the recurrence of the same element within the sentence.

There are five main purposes which repetition may serve: to depict excitement or deep emotion, as a means of emphasis, for realistic, colloquial touches, for rhetorical ornamentation and for the portrayal of character. Repetition is essentially an emotional reflex, and it is as such that it chiefly occurs: even the more rhetorical emphatic use, where it is employed to draw attention to a particular word or phrase, is generally tined emotionally as well.

Bradley in his famous lectures "Shakespearean Tragedy: Lectures on Hamlet, Othello, King Lear, Macbeth" draw attention to the frequency of verbal repetitions in speech of Shakespearean characters [2]. E. Stoll lays considerable stress on this feature and its importance in order to add realism and solidity to a figure [7]. Bradley noticed that this device (repetition) is widely used in moments of great emotion. According to Bradley

verbal repetition is a means of individualization has two points: as an idiosyncrasy of speech and as a striking characteristics [2].

Reechoing as a type of repetition consists in repetition of another speaker's words. Here the repetition is divided, so to say, between two speakers, the one capping the other. By this means the sentence is interrupted and the repetition itself again falls outside the syntactical complex. As a rule such reechoings follow certain fixed lines and it is only seldom that it has any light to throw either on the character of the speaker or the style of the author. It has seemed superfluous therefore to give the examples in their entirety. Mostly it is some unexpected or incompletely understood phrase that is repeated, the second speaker demanding an explanation or assurance, which is not infrequently given by yet another repetition on the part of the first speaker. Thus Hamlet catches at the word Murder in the ghost's speech, and is assured again Murder most foul. I V 25, or Guildenstern reechoes Prison, my lord! and Hamlet explains Denmark's prison. II ii 252. More usual, however, are the cases with a single repetition. Occasionally the repetition comes as an answer to a question, as when Laertes asks Alas! then she is drown'd? and the queen answers Drown'd drowned, IV vii 184, and in the duel scene the fencers proclaim their readiness to each other by repetition. Come on, sir,- Come, my lord. V ii 294. The effect here too is that of question and answer. A few of Hamlet's reechoings have an ironic, sometimes an important ring, as he repeats Seems, madam! Nay it is. I ii 76, A bloody deed! almost as bad, good mother. As kill a king, and marry with his brother III iv 28, or Ecstasy! My pulse, as yours, doth temperately keep time. III iv 139; or when he repeats Polonius's sentence word for word My lord, I have news to tell you. II ii 417. Here, though the irony is too slight to amount to that' Sardonian and false laughter' of which Timothy Bright speaks, one might say that Hamlet's melancholy has coloured his manner of speaking [2]. But again, as with Hamlet's excitability, one will have to admit that not the repetition in itself is characteristic, but the frame of mind out of which it grows. The repetition is used to reflect an emotion, not to underline an idiosyncrasy of speech.

The reechoings in Lear are, for the most part, simple and uninteresting. We need only note the use of the each underline the ironic motto of the play, both in the main plot - Nothing, my lord. - Nothing? - Nothing. I I 89 and in Gloucester's repetition of the word Nothing as he reads the fatal letter (I ii 32), and yet once more in the conversation between Lear and the fool - Why no, boy, nothing can be made out of nothing. I iv 146. Further Lear's reechoings in the opening acts are indicate of irascibility and contempt for others, but are used, as always, not as characteristic mood; the same mood was to be noted also in the repeated apostrophes occurring in the some scenes.

Reechoing is not, any more than repetition, normally characteristic of Othello: it appears chiefly as result of his inability to follow Iago's windings, and is heaped at three points: when Iago first with indistinct hints and by himself reechoing Othello's words sows the suggestion of a doubt, and Othello rejoins with an irritated repetition of the echo, Indeed, ay, indeed, and Honest, ay, honest. Again, when his tormentor has assumed a new attitude of cynical tolerance that the simple Moor cannot follow: Think so, Iago! And Naked a- bed, Iago, and not mean harm? IV I 15. But also, more independently, when he learns that Cassio is still alive and his revenge still incomplete: Roderigo kill'd? Not Cassio kill'd! V ii 111-113. Occasionally, too, at moments of extreme excitement or fury an echo is repeated wildly over and over again, as in the confused cries of his epileptic fit, and his repetition of Desdemona's What committed! But such touches are rare.

Repetition is a means of emphasis and the matter emphasized is a guide to a person's character .

References:

1. Baker A. *Shakespeare Dictionary*. - Tounton, N. Y., 2002.-527 pp.
2. Bradley A. C. *Shakespearean Tragedy: Lectures on Hamlet, Othello, King Lear, Macbeth*, 2nd ed. - London : Macmillan, 1995.- 1050pp.
3. Brown J. R. A.C. *Bradley on Shakespeare's Tragedies. A Concise Edition and Reassessment*. - Palgrave Macmillan, 2001.- 308 pp.
4. Burrows J. F. *Computation into Criticism*. - Oxford: Clarendon Press, 1987. 250pp.
5. Craig H. *Stylistic Analysis and Authorship Studies. - A Companion to Digital Humanities*, 3, 2004. - 420 pp.
6. Evans G. *Complete and Systematic Concordance to the Works of Shakespeare*. - 1998-2000- 6 vols.-5084 pp.
7. Stoll E. E. *Art and Artifice in Shakespeare. A Study in Dramatic Contrast and Illusion*. - Cambridge, 2013. - 430 pp.
8. *The Complete Works of William Shakespeare*. - Ed. W.J. Kraig. - Oxford University Press, 1954. - 2000 pp.

Темирова Ферузабону Темир қизи
Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат
техника университети Олмалиқ филиали
E-mail: yagona199212@mail.ru

МУЛОҚОТ ЖАРАЁНИДА КИНЕТИКАНИНГ РОЛИ ВА УНИНГ НАЗАРИЙ ТАДҚИҚИ

Аннотация: Мулоқот (муносабат) биргаликда фаолият кўрсатувчилар ўртасида ахборот айрибошлиши ўз ичига олади. Бунда муносабатнинг коммуникатив (ўзаро алоқага доир) жиҳати хисобга олинади. Мулоқот тушунчасини коммуникациядан фарқлаши керак. Коммуникация - тирик ва ўлик табиатдаги тизимлар ўртасида ахборот алмашинувини англатади. Хайвонлар ўртасидадаги сигналлар алмашинуви, инсоннинг техник воситалар билан алоқа қилиши - буларнинг барчаси коммуникация. Мулоқот эса фақат инсонлар ўтасидагина амалга оширилиши мумкин.

Калит сўзлар: новербал коммуникация, паралингвистика, кинетика.

Паралингвистика атамаси тилшуносликка 1940 - йил Америкалик тилшунос А.Хилл томонидан олиб кирилган. Паралингвистиканинг ўрганилиш соҳаси сифатида мулоқотнинг новербал кўринишини олишимиз мумкин. Мулоқотда қулайликка эришиш учун фонетик бирликар, юз харакатлари, имо - ишоралар, қўл харакатлари ва бошқалардан бевосита фойдаланилади. Паралингвистика мулоқот воситаларининг тингловчига ва мулоқот жараёнига таъсир этишини, уларнинг мулоқотдаги ахамиятини ўрганади. Шунингдек мулоқотда пауза ва интонациянинг ҳам ахамияти чексиз. Нейропсихолог ва нейролингвист А.Р.Луриянинг таъкидлашича "инсоният пайдо бўлган даврларда мулоқот жараёни товушларсиз амалга оширилган. Ўйлаш мумкинки биринчи мулоқот фаол меҳнат жараёнида пайдо бўлган, бунда айни бир фаолиятга оид жестлар натижасида мулоқот юзага келган ва бу бевосита ўша фоалият жараёнининг иштирокчиларигагина тушинарли бўлган". Бу мулоқот айнан бир предметга ёки жараёнга ишора қилган.

Б.Ф. Ломов таклиф этган таснифга кўра мулоқотнинг функциялари хилма-хил бўлиб, мисол тариқасида информацион-коммуникатив функциясини келтиришимиз мумкин.

Мулоқотнинг информацион-коммуникатив функция бу, ахборот алмашинувини таъминлаш. Ахборот алмашинуви турли белгилар, тизимлар орқали амалга оширилади. Одатда вербал (унда белгилар тизими сифатида нутқ ишлатилади) ва новербал (унда нолисоний белгилар тизими ишлатилади) коммуникация фарқланади.

Новербал коммуникация бир неча шаклдан иборат:

- Кинетика (имо-ишора, мимика, пантомима)
- Паралингвистика (овоз локализациялари, паузалар)
- Проксемика (масофа ва вақт мейёрлари)
- Визуал алоқа (кўзлар орқали)
- Такесика (жисмоний алоқа)

Кинетик белгилар тизими - имо-ишоралар, мимика ва пантомимикдан иборат. Масалан, рост сўзлаётган киши очиқ кафтларини кўрсатишдан қўрқмайди. Ёлғончи эса кафтларини беркитишга харакат қиласи. Сухбатдошдан ўзини юқори тутиш белгиларидан бири - бутун кафт чўнтакда бўлиб, бош бармоқнинг ташқарига чиқариб қўйилганидир. Шубҳаланувчаникни одатда оғизни қўл билан химоялаш,

бурунга тегиб қўйиш, қовоқларни силаб қўйиш, қулоқ ортини ёки бўйинни қашлаб қўйиш билдириб қўяди. Даханни силаб қўйиш қарор қабул қилишга қийналишни кўрсатади. Асабийлик холати кишининг бирор нарсага - билак узуги, соати ва шу кабиларга хеч қандай мақсадсиз қайта-қайта тегиб туриши остига яширинади. Стулнинг устига "миниб" оёқларни кенг ёзиб ўтиришдан одамдаги доминантликка (устунликка) мойилликни сезиш мумкин. Олдинга чиқарилган оёқ, айниқса, унинг уни билан ер депсинаётган бўлса, доминантлик яққол намоён бўлади. Бош орқасига чалиштирилган қўллар, аёлларда белга тираалган муштлар хам доминантликка интилиш муносабатидан дарак беради. Кийимдаги йўқ чангларни қоқувчилар бундай харакати билан сухбатдош фикрига эътиборсизлигини ёки қўшилмаслигини кўрсатади. Агар киши даханини кафти билан тираб ўтирган бўлса, диққат билин тинглаётгани ва ўйланиб қолганидан дарак беради.

Новербал мулоқот тизимлари коммуникация жараёнида мухим рол ўйнайди. Айрим маълумотларга қараганда 80% ахборот имо-ишоралар, мимика ва пантомимика ёрдамида ифодаланади. Новербал белгилар нутқни тўлдиради, баязида унинг ўрнини босади, коммуникатив жараён иштирокчиларининг эмоционал холатини акс эттиради. Шунинг учун мулоқот давомида новербал сигналларни кузатиш ва уларнинг мазмунини тушуниш жуда мухимdir.

Адабиётлар :

1. G`oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
2. G`oziev E.G. Muomala psixologiyasi. T-2001.
3. Немов Р.С. Практическая психология познания себя: влияние на людей.
Пособие для учащихся . -Москва : Sentr VLADOS, 2003.
4. www.expert.psychology.ru

Suvonova Nigorabonu Nizomiddinovna
Samarqand davlat chet tillar instituti dotsenti
E-mail: suvonova@samdchti.uz
Islamova Ozoda
Samarqand davlat chet tillar instituti talabasi
E-mail: islamova@samdchti.uz

FRANSUZ TILIDA FRAZEOLOGIK IBORALAR STRUKTURASIGA DOIR

Annotatsiya. Ushbu maqolada fransuz tilidagi faire fe'li ishtirokidagi frazeologik birliklarga xos ayrim xususiyatlar borasida fikr yuritiladi. Xususan, ularning grammatik, leksik va semantik xususiyatlari bunday frazeologik birliklarni chuqur tadqiq etishga yordam beradi. Shuningdek, maqolada faire fe'li ishtirokidagi frazeologik birliklarning struktur jihatdan o'ziga xosligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: frazeologik birlik, komponent, ochiq strukturali, yopiq strukturali, struktur model.

Ma'lumki, frazeologik birliklar deyilganda, tilda tayyor holda mavjud bo'lgan, nutqqa shundayligicha olib kiriladigan, shaklan so'z birikmasi yoki gapga teng bo'lган, mazmuni esa ko'chma ma'noga asoslangan til birliklari tushunuladi. Ikki yoki undan ortiq so'zlardan tashkil topgan frazeologik birliklar ma'lum bir tushunchani ifodalashi va bir so'zga ekvivalent bo'lishi mumkin. Odadta ular bir so'zli sinonimik ekvivalentga ega bo'ladi hamda sintaktik jihatdan gapning bir bo'lagini hosil qiladi.

Tilda frazeologik birliklar o'zlarining tuzilishiga ko'ra nihoyatda rang-barang olamni o'zida namoyon eta oladi. Ayniqsa, ularning tarkibiy elementlari o'rta sidagi semantik bog'lanishlar turlicha munosabatlarni ifodalashi orqali ajralib turadi. Bunday birliklar tarkibiga kiruvchi so'zlar o'zlarining ma'no mustaqilligini ma'lum darajada, ya'ni kuchli yoki kuchsiz darajada saqlab qoladi. Frazeologik birliklarning nutqqa tayyor holda olib kirilishi ularning til hodisasi sifatida ta'riflshni taqozo etadi. Xususan, frazeologik birliklar ko'pchilik tadqiqotchilar tomonidan til birligi sifatida talqin qilinganda ularning aynan ana shu jihatni e'tiborga olingan. Shunday ekan, ularni struktur jihatdan o'rganish ham tadqiqotchilar e'tiborida bo'lib kelgan. Ushbu maqolada ularning bunday struktur xususiyatlarini faire fe'li ishtirokidagi frazeologik birliklar misolida ko'rib chiqmoqchimiz.

Fransuz tilida eng ko'p qo'llaniladigan faire fe'li ko'p funkstiyali fe'llardan bo'lib, u fransuz tilida o'zining leksik ma'nosidan tashqari, grammatik ma'no berish yoki turli xil fe'lli iboralarni yasash uchun xizmat qiladi. Avvalo, faire fe'lining lug'aviy ma'nolariga e'tibor qilaylik. U quyidagi ma'nolarni ifodalaydi :

<i>faire</i> fe'lining lug'aviy ma'nolari:	
✓ qilmoq, ✓ tayyorlamoq ; ✓ yasamoq, ✓ kashf qilmoq, ✓ ishlab chiqarmoq ; ✓ bajarmoq ;	✓ nima biladir mashg'ul bo'lmoq ; ✓ tayinlamoq ; ✓ chiqarmoq, ✓ chorlamoq, ✓ taklif qilmoq, ✓ sabab bo'lmoq ;

Bu fe'l frazeologik birliklar tarkibida kelganda o'zining yuqoridagi lug'aviy ma'nolarini yo'qotadi va birikma tarkibidagi boshqa so'zlar bilan birgalikda batamom yangicha ma'no kasb etadi. Masalan:

fair balle - nishonga urmoq;
faire ballon - qamoqda o'tirmoq.

Fransuz frazeologiyasida faire fe'li yordamida ko'plab frazeologik iboralar paydo bo'lgan. Ularning orasida aynan faire+ot shaklidagi va shu shaklda davom etuvchi iboralar o'ziga xos turg'unlik xususiyatiga ega bo'lgan iboralar sirasiga kiradi. Binobarin, faire+ot shaklidan ham ko'rinish turibdiki, ot so'z turkumiga xos so'zning okkazional tarzda, ya'ni grammatik qoidalarga bo'yismagan holda fe'ldan so'ng artiksiz qo'llanilishi ularning sof turg'un birikma ekanligini ko'rsatadi. Masalan, quyidagi iboralarga e'tibor qilaylik:

faire autorit *и* - obro'sidan (mansabdan) foydalanmoq;
faire arme de tout - barcha choralarни ishga solmoq;
faire affaire - kelishib olmoq;
faire amiti *и* avec qn- birov bilan do'stlashmoq;
faire banqueraute-tanazzulga uchramoq, sinmoq.

Fransuz tilidagi bu turdag'i iboralarni ularni tashkil qiladigan komponentlari soniga ko'ra ikki va undan ortiq komponentli turlarga ajratish mumkin. Masalan:

Ikki komponentli FBlar	O'zbekcha tarjimasi	Uch va undan ortiq komponentli FBlar	O'zbekcha tarjimasi
<i>faire loi;</i>	<i>xo'jayinlik qilmoq;</i>	<i>faire arme de tout ;</i>	<i>barcha choralarни ishga solmoq;</i>
<i>faire balle ;</i>	<i>nishonga urmoq;</i>	<i>faire maison neuve ;</i>	<i>tag-tubi bilan yangilamoq;</i>
<i>faire eponge;</i>	<i>hamma narsani o'ziga olmoq;</i>	<i>faire match nul ;</i>	<i>durang o'yamoq ;</i>
<i>faire mouche ;</i>	<i>maqsadga erishmoq, mo'ljalga urmoq ;</i>	<i>faire main basse sur□ ;</i>	<i>birovning adabini bermoq;</i>

Fransuzcha faire+ot ko'rinishida boshlanadigan uch va undan ortiq komponentli FBlar tarkibida predloglar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda asosan, de predlogi bunday turdag'i FBlar tarkibida juda keng tarqalgandir. Biroq sur, en, avec predloglari esa ayrim hollardagina uchraydi. Fransuz tilidagi de predloggingin ham bir necha ma'nolari, ya'ni, yo'nalish ma'nosidagi - dan, tegishlilik ma'nosidagi - ning, hamda haqida kabi ma'nolari mavjud bo'lib, ushbu turdag'i FBlar tarkibida esa faqat tegishlilik ma'nosidagi - ning qo'shimchasi ma'nosida ishlatilgan. Masalan:

faire acte de presence - xizmat yuzasidan hozir bo'lmoq ;
faire acte de bonne volonte-bajonidil xohlamоq ;
faire acte de complaisance- muruvvat qilmoq ;
faire arme de tout- barcha choralarни ishga solmoq ;
faire acte de deference-yon bosmoq, hurmat qilmoq ;
faire acte de contrition- tavba qilmoq.

Keltirilgan bu misollardan faire+ot shaklidagi FBlar strukturasiga oid yana bir xususiyatni anglash mumkin. Bu xususiyat ularning acte so'zi ishtirokidagi ma'lum bir

struktur modelga ega ekanligidan iborat. Ya'ni bu struktur model faire + acte + de ... strukturasini o'z ichiga oladi.

Bundan tashqari, faire+ot shaklidagi FBlar strukturasiga ko'ra ochiq va yopiq strukturali FBlarga bo'linadi. Bunda ochiq strukturali FBlar ma'nouqtai nazardan tugallikka ega bo'lmaydi, yopiq strukturali FBlar esa tugal ma'noni aks ettira oladi. Biroq ular orasida yopiq strukturali FBlar Fransuz frazeologiyasida ko'pchilikni tashkil etadi. Masalan:

Yopiq strukturali FBlar :

faire balle - nishonga urmoq;

faire ballon - qamoqda o'tirmoq.

Ochiq strukturali FBlar :

faire main basse sur... - birovning adabini bermoq;

faire oeuvre de... - o'zini xuddi ...dek tutmoq.

Fransuz tilidagi faire+ot shaklidagi FBlarning semantikasiga e'tibor qilsak, ular orasida ko'p ma'noli, aynan ikki xil ma'noli FBlar ko'pchilikni tashkil etadi. Masalan:

Faire corps neuf (avec) - a)kasalllikdan so'ng sog'aymoq;

b)semirmoq ;

Faire main basse sur... - a)birovning adabini bermoq ;

 b)birovga qo'pol muomala qilmoq;

Faire naufrage - a)taqdirga tan bermoq ;

 b)halok bo'lmoq, g'oyib bo'lmoq;

Faire etat de... - a)... ni hisobga olmoq ;

 b)... ni hurmat qilmoq;

Faire oeuvre de... - a)o'zini xuddi ...dek tutmoq ;

 b)birovning xizmatini qilmoq.

Ma'lum bir kichik ob'ekt misolida bu kabi frazeologik muammolarni tadqiq etish tildagi ayrim lingvistik muammolar yechimini topishga yordam beradi hamda fransuzcha badiiy asarlar tilini to'g'ri tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Бушуй Т., Сафаров Ш. Тил қурилиши : таҳлил методлари ва методологияси.
-Тошкент: ФАН нашриёти, 2007. -272 б.

2. Rey A., Chantreau S. Dictionnaire des expressions et locutions. -Nouv. ed. rev. et augm. - Paris, 1984. -1035 p.

3. Spence, N.C.W. Compos? nominal, locution et syntagme libre // La Linguistique.
- Paris, 2006. - 2. - P. 4-24.

4. Dictionnaire de fran?ais Larousse. -Paris : Petits Classiques. Larousse, 2010. - 1790 p.

TADQIQOT.UZ ТОМОНИДАН ТАШКИЛ ЭТИЛГАН

**“ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМДА РАҶАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР:
ФИЛОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА СОҲАСИДА ЗАМОНАВИЙ
ТЕНДЕНЦИЯЛАР ВА РИВОЖЛАНИШ ОМИЛЛАРИ”**

(2-қисм)

**Масъул мухаррир Файзиев Шоҳруд Фармонович
Мусаҳҳиҳ Файзиев Фарруҳ Фармонович
Саҳифаловчи Файзиев Шахрам Фармонович**

Эълон қилиш муддати 1.05.2020

Контакт редакций журналов: www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амир Темур пр.1, дом-2.
web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел:(+998-94) 404-00-00

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email:info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-00-00